

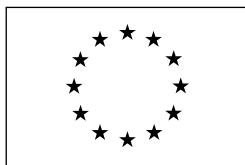
LATVIAN CENTRE
FOR HUMAN RIGHTS
AND ETHNIC STUDIES
LATVIJAS CILVĒKTIESĪBU
UN ETNISKO STUDIJU
CENTRS

Rokasgrāmata slēgto iestāžu monitoringa veicējiem

Anhelita Kamenska

ROKASGRĀMATA
SLĒGTO IESTĀŽU
MONITORINGA VEICĒJIEM

Rokasgrāmata tapusi Eiropas Komisijas (EK) finansētā projekta “Cilvēktiesību monitorings: spīdzināšanas un necilvēcīgas apiešanās novēršana slēgtajās iestādēs – cietumos, policijas izolatoros un psihoneiroloģiskajās iestādēs Baltijas valstīs” ietvaros. Publikācijā atspoguļots LCESC viedoklis. Tas nevar tikt izmantots, lai paustu EK oficiālo nostāju.

SABIEDRISKĀS POLITIKAS CENTRS *PROVIDUS*

Rokasgrāmata tapusi sadarbībā ar Sabiedriskās politikas centru PROVIDUS

© **Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2003**

Autore Anhelita Kamenska
Redaktore Ilvija Pūce, Maruta Babule

Izdevums sagatavots iespiešanai LAMATASĒSLAZDI

ISBN 9984-9707-2-8

Anhelita Kamenska

**ROKASGRĀMATA
SLĒGTO IESTĀŽU
MONITORINGA VEICĒJIEM**

Saturs

1. Priekšvārds	6
2. Kas ir monitorings?	7
2.1 Kas ir slēgtās iestādes?	7
2.2 Ko nozīmē brīvības atņemšana?	7
2.3 Kāpēc ir svarīgi veikt slēgto iestāžu monitoringu?	7
2.4 Ko aptver slēgto iestāžu monitorings?	8
2.5 Brīvības atņemšanas veidi	9
2.6 Monitoringa vizišu funkcijas	10
3. Slēgto iestāžu uzraudzības mehānismi	11
3.1 Starptautiskie uzraudzības mehānismi	11
3.1.1 ANO Komiteja pret spīdzināšanu	11
3.1.2 ANO Cilvēktiesību komiteja	12
3.1.3 ANO īpašais ziņotājs par spīdzināšanu	12
3.1.4 Eiropas Cilvēktiesību tiesa	12
3.1.5 Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komiteja	13
3.2 Starptautiskās nevalstiskās organizācijas	14
3.2.1 Starptautiskais Sarkanais krusts	14
3.2.2 Amnesty International	15
3.2.3 Human Rights Watch	16
3.2.4 Association for the Prevention of Torture	16
3.2.5 Mental Disability Rights International	17
3.3 Nacionālie uzraudzības mehānismi	17
3.3.1 Sabiedrības uzraudzība	17
3.3.2 Slēgto iestāžu iekšējie uzraudzības mehānismi	18
3.3.3 Neatkarīgie valsts uzraudzības mehānismi	19
3.3.4 Nacionālo nevalstisko organizāciju uzraudzība pār slēgtajām iestādēm	20
4. NVO monitorings slēgtajās iestādēs	22
4.1 NVO resursi	22
4.2 Komandas vadītājs	22
4.3 Komandas atlase	22
4.4 Atļauja monitoringa veikšanai slēgtajās iestādēs	23
4.5 Komandas sagatavošana monitoringam	25
4.6 Informācijas vākšana par slēgtajām iestādēm	25
4.7 Monitoringa metodoloģija	26
5. Monitoringa vizītes	27
5.1 Monitoringa vizišu programmas sagatavošana	27
5.2 Principi, kas NVO jāievēro monitoringa vizītes laikā	29
5.3 Saruna ar slēgtās iestādes vadību/vadītāju	30
5.4 Iepazīšanās ar iestādes reģistrācijas žurnāliem	30
5.5 Iepazīšanās ar slēgto iestādi	31
6. Intervijas	32
6.1 Intervijas ar slēgtajās iestādēs ievietotajām personām	32
6.2 Kā palīdzēt intervējamam justies atbrīvoti?	33
6.3 Vizītes nobeigums	36
7. Monitoringa ziņojums	37
7.1 Monitoringa ziņojuma formāts	37
8. Kopsavilkums. Vizītes posmi	41

9.	Monitoringa vizītes laikā pētāmie saturiskie jautājumi	42
9.1	Cietumi	43
9.2	Policija	46
9.3	Psihoneiroloģiskās iestādes	49
10.	Individuālo sūdzību dokumentācijas pamatprincipi	52
10.1	Informācijas paraugs	53
11.	Pārskats par spīdzināšanas un pazemojošas apiešanās metodēm	58
12.	Pielikumi	60
	1. pielikums. Termini	60
	2. pielikums. Monitoringa pamatprincipi	62
	3. pielikums. Slēgtajās iestādēs pētāmo jautājumu saraksts	64
	Cietums	64
	Policijas izolators	70
	Psihoneiroloģiskā slimnīca, pansionāts un sociālās aprūpes centrs personām ar psihiskās veselības un garīga rakstura traucējumiem	73
13.	Izmantotās un ieteicamās literatūras saraksts	78
	Noderīgas adreses	79

1. Priekšvārds

Latvijā ir aptuveni 100 slēgto iestāžu: 15 cietumi, 28 policijas izolatori, 9 psihoneiroloģiskās slimnīcas, 30 sociālās aprūpes centri, kā arī nelegālo imigrantu centrs u.c. slēgtās iestādes. Tajās ik gadu nokļūst vai jau atrodas vairāk nekā 40 000 personu, kam ar valsts varas sankciju atņemta brīvība.

Zaudējot brīvību, personas eksistence un tiesību aizsardzība gandrīz pilnībā kļūst atkarīga no slēgtās iestādes personāla, vadības un valsts amatpersonām. Samazinās vai pat zūd personas spēja ietekmēt savu dzīvi. Slēgtās iestādes sava īpašā režīma dēļ nav pieejamas sabiedrībai, un to iemītnieki atrodas ārpus sabiedrības redzesloka. Visos laikos un visās vietās personas, kam atņemta brīvība, ir bijušas mazaizsargātas, un pastāv liels risks, ka ar tām ļaunprātīgi apietas vai pat pakļauj spīdzināšanai. Viens no efektīvākajiem veidiem ļaunprātīgas apiešanās novēršanai ir neatkarīgu institūciju vizītes uz slēgtām iestādēm.

Latvija kā ANO un Eiropas Padomes dalībvalsts ir pievienojusies starptautiskiem dokumentiem, kas paredz spīdzināšanas un pazemojošas apiešanās aizliegumu un nosaka starptautiskās uzraudzības mehānismus. Starptautisko cilvēktiesību standartu ieviešanai un nostiprināšanai arī pašā valstī, gan slēgtu iestāžu sistēmā iekšienē, gan ārpus tām, ir izveidoti dažādi valsts uzraudzības mehānismi. Šāda uzraudzība ir efektīva, bet ne vienmēr pietiekama.

Daudzos pasaules reģionos slēgto iestāžu uzraudzībā iesaistās nevalstiskās organizācijas. Tām var būt liela nozīme ne tikai cilvēktiesību pārkāpumu novēršanā šajās iestādēs, bet, pieprasot valsts iestāžu, to skaitā slēgto iestāžu, darbībā atklātību un atbildību, arī demokrātijas procesu stiprināšanā.

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs (LCESC) jau kopš deviņdesmito gadu vidus nodarbojas ar cilvēktiesību jautājumiem slēgtajās iestādēs, īpašu uzmanību pievēršot cietumiem un psihoneiroloģiskajām slimnīcām. Lai sekmētu nevalstisko organizāciju speciālistu sagatavošanu un sabiedrības uzraudzības mehānismu izveidi slēgto iestāžu uzraudzībai, LCESC izdod "Rokasgrāmatu slēgto iestāžu monitoringa veicējiem". Rokasgrāmata tapusi Eiropas Komisijas finansētā projekta "Cilvēktiesību monitorings: spīdzināšanas un necilvēcīgas apiešanās novēršana slēgtajās iestādēs – cietumos, policijas izolatoros un psihoneiroloģiskajās iestādēs Baltijas valstīs" ietvaros.

Rokasgrāmatā sniegta informācija par pastāvošajiem slēgto iestāžu uzraudzības mehānismiem gan starptautiskajā, gan nacionālajā līmenī. Rokasgrāmata pievēršas daudziem praktiskiem monitoringa aspektiem – monitoringa komandas sagatavošanai, pašai monitoringa vizītei, slēgto iestāžu iemītnieku intervēšanas pamatjautājumiem, monitoringa ziņojuma rakstīšanai, individuālo sūdzību dokumentācijas principiem, starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem cietumos, policijā, psihoneiroloģiskajās slimnīcās un sociālās aprūpes iestādēs, kā arī citiem jautājumiem.

Anhelita Kamenska

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra pētniece

2. Kas ir monitorings?

Cilvēktiesību kontekstā termins “monitorings” aptver pētniecību un cilvēktiesību ievērošanas uzraudzību konkrētās jomās. Monitorings var būt gan akadēmisks pētījums, gan žurnālistiska izmeklēšana, gan pārskats par cilvēktiesību jautājumiem. Cilvēktiesību monitorings var nozīmēt likumdošanas un likumdošanas normu piemērošanas analīzi, iegūto datu salīdzināšanu gan ar nacionālo likumdošanu, gan starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem. Monitorings ir arī regulāra slēgto iestāžu apmeklēšana un uzraudzība. Piemēram, cilvēktiesību aizsardzības organizācija var veikt regulāru uzraudzību, kā slēgtajā iestādē ievēro nacionālos un starptautiskos cilvēktiesību standartus. Lai kāds būtu monitoringa veids, tā mērķis ir panākt izmaiņas un uzlabojumus – konkrētā iestādē, jomā vai visā sistēmā. Monitoringu var veikt gan indivīdi, gan organizācijas.¹

Slēgto iestāžu monitorings ir regulāra uzraudzība pār iestādēm, kurās ievietotas personas, kam atņemta brīvība, un šo personu turēšanas apstākļiem. Monitorings iekļauj arī slēgto iestāžu (un atsevišķos gadījumos citu institūciju, kas saistītas ar personu, kurām atņemta brīvība, tiesību aizsardzību) informēšanu par uzraudzības rezultātiem gan mutiskā, gan rakstiskā veidā. Slēgto iestāžu monitorings ir būtiska sastāvdaļa to personu, kam atņemta brīvība, tiesību aizsardzības sistēmā.²

2.1 Kas ir slēgtās iestādes?

Slēgtajās iestādēs atrodas personas, kurām ar valsts sankciju kaut uz dažām stundām atņemta brīvība. Tās ir ieslodzījuma vietas, policijas īslaicīgās aizturēšanas izolatori, psihoneiroloģiskās slimnīcas, specializētie sociālās aprūpes centri personām ar garīga rakstura traucējumiem, virssardzes karaspēka daļās, ārvalstnieku aizturēšanas centri, tranzītzonas lidostās, nepilngadīgo sociālās korekcijas iestādes, atskurbtuves u.c. iestādes.

2.2 Ko nozīmē brīvības atņemšana?

Personai var atņemt brīvību ar kompetentas institūcijas lēmumu. Tabulā 9. lpp. parādīti dažādi brīvības atņemšanas veidi.

2.3 Kāpēc ir svarīgi veikt slēgto iestāžu monitoringu?

Slēgto iestāžu monitorings ir nepieciešams vairāku iemeslu dēļ.

¹ Human Rights Monitoring [Cilvēktiesību monitorings] (2001), Warszawa: Helsinki Foundation for Human Rights, 14.lpp.

² Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 17.lpp.

- Brīvības atņemšana ir nopietna rīcība, kas krasi ietekmē personu.
- Zaudējot brīvību, personas eksistence un tiesību aizsardzība gandrīz pilnībā kļūst atkarīga no slēgtās iestādes personāla, vadības un valsts amatpersonām.
- Zaudējot brīvību, samazinās vai pat zūd personas spēja ietekmēt savu dzīvi.
- Slēgtās iestādes nav pieejamas sabiedrībai, to iemītnieki atrodas ārpus sabiedrības redzesloka.

Slēgtajās iestādēs personas lielākoties tiek turētas pret savu gribu. Visos laikos un visās vietās personas, kam atņemta brīvība, ir bijušas mazaizsargātas, un pastāv liels risks, ka ar tām ļaunprātīgi apietas vai pat pakļauj spīdzināšanai. Tomēr jāuzsver: tas, ka monitoringa mehānismi daudzviet iekļauti pastāvīgā personu, kam atņemta brīvība, tiesību aizsardzības sistēmā, nebūt nenozīmē, ka visās šajās iestādēs ir nopietnas problēmas vai pastāv neuzticība pret to vadību un personālu.

Svarīgs jautājums ir – kā mazināt varas radīto plaisu slēgtās iestādes personāla un personas, kam atņemta brīvība, attiecībās, izmantojot mehānismu, kas veic ārēju uzraudzību un ir pilnvarots iejaukties varas ļaunprātīgas izmantošanas gadījumā.³

2.4 Ko aptver slēgto iestāžu monitorings?

Slēgto iestāžu monitorings aptver visus personu, kam atņemta brīvība, dzīves aspektus. Tie ir savstarpēji saistīti un jāpētī kopsakarībā.

- Tiesiskās garantijas un to piemērošana praksē, lai aizsargātu personu un nodrošinātu tās tiesības uz dzīvību, fizisko un psiholoģisko integritāti.
- Pieejamās tiesiskās pārsūdzēšanas iespējas, kuras izmantojot personas tiek uzklautas un tām ir iespēja ietekmēt savu situāciju.
- Dzīves apstākļi slēgtajā iestādē.
- Režīms slēgtajā iestādē (aktivitātes, kontakti ar ārpasauli).
- Medicīniskās aprūpes pieejamība.
- Slēgto iestāžu un valsts amatpersonu darba organizācija attiecībā uz personām, kam atņemta brīvība.

³ Human Rights Monitoring [Cilvēktiesību monitorings] (2001), Warszawa: Helsinki Foundation for Human Rights, 20.lpp.

2.5 Brīvības atņemšanas veidi⁴

Brīvības atņemšanas veids	Brīvības atņemšanas nodrošinātājs	Brīvības atņemšanas iestāde	Raksturīgākās iezīmes
Aizturēšana pirms apsūdzības celšanas	Policija	Kameras policijas nodaļās, izolatoros	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pirmā brīvības atņemšanas iestāde pēc aizturēšanas ▪ Aizturēšanai jābūt īslaicīgai, ne vairāk kā 24 vai 48 stundas⁵ ▪ Aizturētajām personām ir ierobežoti kontakti ar ārpusauli ▪ Šajās iestādēs parasti notiek nopratināšana ▪ Aizturēšanas apstākļi parasti ir ļoti primitīvi ▪ Emocionāli – ļoti grūts periods aizturētajām personām ▪ Spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās risks šajā aizturēšanas posmā ir ļoti augsts, īpaši, ja personas tiesību aizsardzības sistēmā ir daudz trūkumu
Administratīvais arests	Policija	Kameras policijas nodaļās, izolatoros	Ilgums no 1 līdz 15 diennaktīm
Ieslodzījums – pirmstiesas apcietinājums	Cietumu administrācija, kas pakļauta Tieslietu ministrijai	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Izmeklēšanas cietumi ▪ Izmeklēšanas nodaļas cietumos 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Personas pirmstiesas apcietinājumā gaida tiesu un spriedumu savā lietā; šis ir psiholoģiski grūts neziņas periods, īpaši tad, ja personas netiek regulāri informētas par lietas gaitu ▪ Ieslodzījuma režīms ir daudz ierobežotāks nekā notiesātajām personām (kontakti ar ārpusauli, aktivitātes u.c.) ▪ Izmeklēšanas cietumi bieži vien ir pārpildīti
Ieslodzījums – soda izciešana pēc tiesas sprieduma	Cietumu administrācija, kas pakļauta Tieslietu ministrijai	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Cietumi, kuros sodu izcieš notiesātās personas ▪ Nodaļas izmeklēšanas cietumos, kur atrodas personas, kam piespriests īss brīvības atņemšanas sods 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Cietuma un režīma veids atkarīgs no dažādiem faktoriem, piemēram, nozieguma smaguma ▪ Cietumi ir slēgti, daļēji slēgti, atklāti ▪ Režīmi jeb pakāpes ir zemākais, vidējais, augstākais ▪ Tāpat svarīgas ir likumdošanas normas attiecībā uz brīvības atņemšanu un tās reālo piemērošanu, personāla skaits, kvalifikācija, iestādes lielums u.c.

⁴ Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 18.-19.lpp.

⁵ Latvijā – 72 stundas, saskaņā ar jauno Kriminālprocesa likumprojektu – 48 stundas

Brīvības atņemšanas veids	Brīvības atņemšanas nodrošinātājs	Brīvības atņemšanas iestāde	Raksturīgākās iezīmes
Nelegālo imigrantu aizturēšana	Iekšlietu ministrija		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aizturētās personas nelegāli atrodas valsts teritorijā un gaida lēmumu par izraidīšanu vai neizraidīšanu no valsts ▪ Aizturēšanas laiks nereti ir ļoti ilgs
Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi	Veselības ministrija	Psihiatriskās slimnīcas, specializētas psihiatriskās nodaļas ar apsardzi	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Personas ar garīgām slimībām vai garīgās attīstības traucējumiem ir īpaši mazaizsargātas ▪ Saskaņā ar Ārstniecības likumu un Krimināllikumu personas var ievietot psihiatriskajā slimnīcā vai nodaļā pret viņu gribu
Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi	Izglītības ministrija	Sociālās korekcijas iestādes nepilngadīgajiem	

2.6 Monitoringa vizīšu funkcijas

Monitoringa vizītēm ir vairākas funkcijas

- **Preventīvā funkcija:** tas, ka personas, kuras nepieder pie slēgtajām iestādēm, regulāri ierodas tajās, pastiprina šajās iestādēs ievietoto personu tiesību aizsardzību. Slēgtās iestādes vadība piekrīt ārējai uzraudzībai vai vismaz neiebilst pret to, atzīstot nepieciešamību pēc šāda tiesību aizsardzības mehānisma.
- **Tiešā aizsardzība:** vizītes dažkārt ļauj nekavējoties reaģēt uz slēgtajās iestādēs ievietoto personu problēmām, uz kurām nav reagējusi šo iestāžu vadība.
- **Dokumentācija:** vizīšu laikā ir iespējams novērot un izvērtēt slēgto iestāžu fiziskos apstākļus. Savāktā informācija ļauj izdarīt secinājumus, tos dokumentēt un izmantot par pamatu rekomendācijām. Vizītēs iespējams dokumentēt arī konkrētus aspektus attiecībā uz slēgtajām iestādēm, lai pēc tam izvērstu plašāku tematisku pētījumu.
- **Atbalsts slēgtajās iestādēs ievietotajām personām:** tiešs kontakts ar personām, kam atņemta brīvība, savā ziņā ir morāls atbalsts tām. Vizītes var izmantot, lai identificētu vajadzības, ko nevar nodrošināt iestādes vadība, vai lai sniegtu individuālas juridiskās konsultācijas.
- **Pamats dialogam:** vizītes palīdz uzsākt tiešu dialogu ar valsts iestādēm un slēgto iestāžu vadību. Ja dialogā tiek ievērota abpusēja cieņa, veidojas konstruktīva sadarbība.⁶

⁶ Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 21.lpp. Human Rights Monitoring [Cilvēktiesību monitorings] (2001), Warszawa: Helsinki Foundation for Human Rights, 14.lpp.

3. Slēgto iestāžu uzraudzības mehānismi

3.1 Starptautiskie uzraudzības mehānismi

Spīdzināšana, necilvēcīga un pazemojoša apiešanās ir problēma visā pasaulē. Tās mērķis ir ne vien apzināti iznīcināt konkrēta indivīda fizisko un emocionālo integritāti, bet – atsevišķos gadījumos – pat veselas kopienas. Lai arī starptautiskās cilvēktiesības un humanitārās tiesības aizliedz spīdzināšanu jebkādā gadījumā, daudzās pasaules valstīs spīdzināšana, kā arī necilvēcīga un pazemojoša apiešanās joprojām ir izplatīta prakse.

Personas tiesības netikt spīdzinātai ir nostiprinātas starptautiskajās tiesībās: gan ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, Ženēvas konvencijās⁷, ANO Starptautiskajā paktā par pilsoniskām un politiskām tiesībām, ANO Konvencijā pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai cieņu pazemojošiem apiešanās vai sodīšanas veidiem, gan Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā, Eiropas Konvencijā par spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanu un citos starptautiskos dokumentos.

Tomēr tikai salīdzinoši nesen starptautiskās organizācijas sāka veikt vizītes uz slēgtajām iestādēm. Pirmais šādu mandātu bruņotu konfliktu gadījumā saņēma Starptautiskais Sarkanais Krusts, kas apmeklēja karagūstekņus.

3.1.1 ANO Komiteja pret spīdzināšanu

1984. gadā ANO pieņēma Konvenciju pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai cieņu pazemojošiem apiešanās vai sodīšanas veidiem. Tā stājās spēkā 1987. gadā. Konvencijas ievērošanu uzrauga ANO Komiteja pret spīdzināšanu. Šajā komitejā darbojas desmit neatkarīgu ekspertu. Komiteja izskata 1) valstu ziņojumus par konvencijas īstenošanu, 2) valsts iesniegumus par citu valsti, kura pārkāpj konvencijas noteikumus un 3) indivīdu iesniegumus. Komiteja var norīkot vienu vai vairākus savus locekļus veikt konfidencialu izmeklēšanu valstī, kuras ziņojums rada aizdomas par spīdzināšanas gadījumiem. Lai to darītu, komitejai vispirms jāsaņem attiecīgās dalībvalsts piekrišana šādai vizītei un izmeklēšanai. Komiteja pēc valstu ziņojumiem vērtē, kā konvencijas normas ir iekļautas nacionālajā likumdošanā, un uzrauga, kā tās darbojas praksē. Komiteja vērtē katru ziņojumu, sniedz komentārus un rekomendācijas.

2002. gada 18. decembrī ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma ANO Konven-

⁷ Ženēvas Konvencija par izturēšanos pret kara gūstekņiem; Ženēvas Konvencija par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā.

cijas pret spīdzināšanu Fakultatīvo protokolu. Tā mērķis ir novērst spīdzināšanu un ļaunprātīgu apiešanos, veidojot regulāru vizīšu sistēmu uz slēgtajām iestādēm. Vizīšu veicēji būtu neatkarīgas starptautiskās un nacionālās organizācijas. Ratificējot Fakultatīvo protokolu, dalībvalstis piekrīt nepieteiktām šo organizāciju vizītēm uz slēgtajām iestādēm. Šajā sistēmā paredzēts izveidot ANO Komitejas pret spīdzināšanu apakškomiteju ar desmit ekspertiem, kas regulāri apmeklēs slēgtās iestādes konvencijas dalībvalstīs. Lai Fakultatīvais protokols stātos spēkā, tas jāratificē divdesmit konvencijas dalībvalstīm. Gadu pēc Fakultatīvā protokola ratificēšanas dalībvalstij jāizveido viens vai vairāki nacionālie uzraudzības mehānismi. Fakultatīvais protokols konkrēti neparedz, kādiem šiem uzraudzības mehānismiem jābūt: šo funkciju var veikt valstu cilvēktiesību komisijas, ombudi, parlamentārās komisijas vai NVO. Dalībvalstīm ir jānodrošina, lai šie nacionālie uzraudzības mehānismi varētu darboties bez valsts iejaukšanās.

3.1.2 ANO Cilvēktiesību komiteja

Starptautiskā Pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām uzraudzībai ir izveidota Cilvēktiesību komiteja. Komitejā ir 18 neatkarīgu ekspertu, kurus izvēlas pakta dalībvalstis. Tā izskata valstu periodiskos ziņojumus un publicē secinājumus, kas pievērš uzmanību problemātiskiem jautājumiem un sniedz dalībvalstij konkrētas rekomendācijas. Komiteja arī izskata individuālas sūdzības. Tās var iesniegt personas, kuras uzskata, ka valsts aizskārusi to tiesības, kas paredzētas paktā, taču tikai gadījumā, ja šī valsts ratificējusi paktu un tā Fakultatīvo protokolu. Komiteja arī sniedz Vispārējos komentārus, kuros izskaidro atsevišķus pakta pantus.

3.1.3 ANO īpašais ziņotājs par spīdzināšanu

1985. gadā ANO Cilvēktiesību komiteja ar atsevišķu ANO rezolūciju 1985/33 norīkoja īpašo ziņotāju par spīdzināšanu. Viņam jāpēta ar spīdzināšanu saistītie jautājumi un nekavējoties jāreaģē uz informāciju par spīdzināšanas gadījumiem. Īpašā ziņotāja pilnvaras aptver visas ANO dalībvalstis un valstis, kurām ir novērotāja statuss, neskatoties uz to, vai valsts ir ratificējusi ANO Konvenciju pret spīdzināšanu vai ne. Īpašais ziņotājs veido kontaktus ar valstu valdībām, pieprasa informāciju par likumdošanas un administratīvajiem pasākumiem spīdzināšanas novēršanai, pieprasa novērst sekas un reaģēt uz informāciju, kas norāda uz spīdzināšanas gadījumiem. Īpašais ziņotājs saņem lūgumus tūlītējai rīcībai, un par to ziņo attiecīgās valsts valdībai. Īpašais ziņotājs arī apmeklē atsevišķus pasaules reģionus un sniedz ziņojumus ANO Cilvēktiesību komitejai vai Ģenerālajai Asamblejai. No 1993. līdz 2001. gadam ANO īpašais ziņotājs par spīdzināšanu bija sers Naidžels Rodlijs (*Sir Nigel Rodley*). 2001. gadā par īpašo ziņotāju uz trim gadiem tika iecelts Nīderlandes pārstāvis Teo van Bovens (*Theo van Boven*).

3.1.4 Eiropas Cilvēktiesību tiesa

1950. gada 4. novembrī Eiropas Padome pieņēma Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvenciju, kas stājās spēkā 1953. gada 3. septembrī. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas vai tās protokolu pārkāpumu gadījumos iespējams vērsties Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Tiesa arī sniedz konsultatīvu viedokli par konvencijas vai tās protokolu interpretāciju. Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnešu skaits palielinās atbilstoši konvencijas dalībvalstu skaitam. Tiesneši nav

uzskatāmi par valstu pārstāvjiem, lai arī valstis tos nominē, – tiesa izmanto viņu zināšanas katram par savu valsti.

Saskaņā ar konvencijas 33. pantu ikviena dalībvalsts var griezties tiesā ar iesniegumu par konvencijas vai tās protokolu pārkāpumu, ko izdarījusi cita dalībvalsts. Saskaņā ar konvencijas 34. pantu tiesa var pieņemt iesniegumus no indivīdiem, indivīdu grupām vai nevalstiskajām organizācijām, kas uzskata, ka dalībvalsts ir pārkāpusi konvenciju vai kādu tās protokolu. Spriedums lietā tiek pieņemts ar tiesnešu balsu vairākumu. Tiesas spriedumi nerada valstij pienākumu grozīt vai pieņemt likumus, – tās kompetencē ir atzīt, vai valsts pilda savas starptautiskās saistības. Taču tiesa var noteikt, kāda kompensācija valstij jāmaksā indivīdam, ja aizskartas viņa tiesības, ko valsts starptautiskā līmenī apņēmusies aizsargāt.⁸

Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. pants nosaka spīdzināšanas aizliegumu: “Nevienu cilvēku nedrīkst spīdzināt vai cietsirdīgi vai pazemojoši ar viņu apieties, vai sodīt.” Spīdzināšanas, cietsirdīgas vai pazemojošas apiešanās aizliegums ir absolūts, proti, tas pastāv jebkādos apstākļos. Tiesa ir saņēmusi daudz iesniegumu par 3. panta pārkāpumiem.

3.1.5 Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komiteja

Eiropas Padomes Konvencija par spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanu tika pieņemta 1987. gadā un stājās spēkā 1989. gada februārī.⁹ 2002. gada maijā stājās spēkā Konvencijas Otrais protokols, kas paredz iespēju konvenciju ratificēt arī tām valstīm, kuras nav Eiropas Padomes dalībvalstis.

Konvencijas izpildes uzraudzību veic EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja (CPT). Šī komiteja ir tiesīga dalībvalstī apmeklēt visas slēgtās iestādes, kurās atrodas personas, kam ar valsts sankciju kaut uz dažām stundām ir atņemta brīvība: ieslodzījuma vietas, policijas īslaicīgās aizturēšanas izolatorus, psihoneiroloģiskās slimnīcas, virssardzes karaspēka daļās, ārvalstnieku aizturēšanas centrus, tranzītzonas lidostās u.c. Komitejas darbībai ir preventīvs raksturs. Tā neorganizē vizītes, lai pēc saņemtajām sūdzībām konstatētu un izmeklētu spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās faktus, bet gan lai novērstu šādu gadījumu iespēju nākotnē.

Apmeklējot slēgto iestādi, Spīdzināšanas novēršanas komiteja:

- vērtē brīvības atņemšanas tiesisko pamatu,
- vērtē vispārējos apstākļus iestādē,
- vērtē, kā personāls apietas ar personām, kam atņemta brīvība,
- intervē personas, kam atņemta brīvība.

Pēc vizītes komiteja valsts valdībai nosūta ziņojumu par konstatēto un sniedz rekomendācijas. Valstij jāatbild uz ziņojumu un jāinformē par pasākumiem, kas veikti, lai ieviestu rekomendācijas.

Komitejas darbības pamatā ir sadarbības un konfidencialitātes princips. Dalībvalsts atļauj komitejai pārbaudīt slēgtās iestādes, un iegūtā informācija

⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesa. // Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Grāmata augstskolu studentiem, speciālistiem un interesentiem. Rīga: SIA “Izglītības solis.” 2000. 148. – 151. lpp.

⁹ 1990. gada maijā notika pirmā vizīte uz Austriju. Uz 2003. gada 1. novembri Konvenciju bija ratificējušas 44 no 45 Eiropas Padomes dalībvalstīm.

tiek turēta slepenībā. Nekādas ziņas par situāciju valstī, jo īpaši Spīdzināšanas novēršanas komitejas ziņojums, netiek nodotas ne vietējai, ne starptautiskajai sabiedrībai. Konvencijā pieļauti divi izņēmuma gadījumi. Pirmais ir pēc pašas dalībvalsts vēlēšanās, otrs – kā sankcija. Proti, ziņojumu var publicēt pēc dalībvalsts lūguma. Lielākā daļa dalībvalstu to dara, taču dažādos laika posmos pēc ziņojuma saņemšanas. Otrais izņēmums domāts gadījumam, ja dalībvalsts atsakās sadarboties vai uzlabot apstākļus saskaņā ar rekomendācijām. Komiteja tad var sniegt publisku paziņojumu.¹⁰ Informācija, kas iegūta, intervējot personas, kurām atņemta brīvība, arī ir konfidenciāla, un to var publiskot tikai ar intervēto personu piekrišanu.

Komiteja var ierasties dalībvalstī jebkurā laikā. Ratificējot Konvenciju, dalībvalsts apliecina savu gatavību nodrošināt komitejai pieeju visām slēgtajām iestādēm gan miera, gan kara vai nemieru laikā.

Vizītes

Komiteja apmeklē dalībvalstis periodiskās un ārkārtas vizītēs. Periodiskās vizītes parasti notiek reizi četros gados, un tās tiek plānotas. Šādu vizīšu ilgums ir atkarīgs no valsts lieluma, slēgto iestāžu un tajās ievietoto personu skaita. Komiteja var ierasties arī ārkārtas vizītēs, tā nekavējoties reaģējot uz ārkārtējām situācijām. Nākamo reizi apmeklējot valsti, komiteja var apmeklēt tās pašas iestādes, ko iepriekšējo reizi, lai pārbaudītu, kā izpildītas rekomendācijas.

Katra gada beigās, kad apstiprināta periodisko vizīšu programma, Spīdzināšanas novēršanas komiteja par to informē attiecīgās dalībvalstis un pēc tam publicē informāciju preseī ar dalībvalstu sarakstu. Divas nedēļas pirms apmeklējuma komiteja oficiāli paziņo dalībvalstij par nodomu ierasties vizītē. Dažas dienas pirms vizītes komiteja nosūta apmeklējamo iestāžu sarakstu, tomēr tas nav galīgs, un Spīdzināšanas novēršanas komiteja vizītes laikā var ierasties arī citās iestādēs.

EP Spīdzināšanas novēršanas komitejas standarti

Spīdzināšanas novēršanas komiteja ir izstrādājusi savus standartus un vadlīnijas attiecībā uz policijas izolatoriem, cietumiem, psihiatriskās ārstniecības iestādēm, nelegālo imigrantu aizturēšanas iestādēm, kā arī par apiešanos ar nepilngadīgajiem un sievietēm, kam atņemta brīvība, par medicīnisko aprūpi ieslodzījuma vietās u.c. Ar tiem var iepazīties vairākos komitejas gadskārtējos ziņojumos.¹¹ CPT izstrādātie standarti, ņemot vērā to preventīvo raksturu, ir daudz detalizētāki.

3.2 Starptautiskās nevalstiskās organizācijas

3.2.1 Starptautiskais Sarkanais Krusts

Starptautiskais Sarkanais Krusts (SSK) tika izveidots 1863. gadā kā privāta humānās palīdzības organizācija. Tas sniedz palīdzību un aizsargā personas, kas cietušas starpvalstu bruņotajos konfliktos, kā arī valstu iekšienē notiekošās

¹⁰ Tāda lēmuma pieņemšanai nepieciešama 2/3 komitejas locekļu piekrišana, un to var pieņemt pēc tam, kad attiecīgajai dalībvalstij ir bijusi iespēja izteikt savu viedokli. Līdz 2003. gada vasarai Komiteja bija izteikusi četrus publiskus paziņojumus – divus par Turciju, divus par Krievijas Federāciju par stāvokli Čečenijā.

¹¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). The CPT standards. "Substantive" sections of the CPT's General Reports [Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas standarti. Spīdzināšanas novēršanas komitejas Vispārējo ziņojumu "tematiskās" sadaļas]. CPT/Inf T (2003)1. Strasbourg, September 2003. 73 lpp. <http://www.cpt.coe.int/en/docstandards.htm>

sadursmēs. Sarkanais Krusts darbojas pilnīgi neitrāli, nenostājoties neviena konflikta dalībnieka pusē. Ja starptautisks bruņots konflikts norisinās starp Ženēvas konvencijas dalībvalstīm, SSK ir tiesības apmeklēt visas internēšanas, ieslodzījuma un darba nometnes, kurās tiek turēti karagūstekņi vai civiliedzīvotāji. Ja bruņots konflikts notiek valsts iekšienē, Sarkanais Krusts iesaistītājām pusēm piedāvā savu palīdzību un ar to piekrišanu var piekļūt ieslodzījuma vietām. Organizācijas pārstāvji apmeklē aizturētās personas, lai novērtētu un, ja nepieciešams, uzlabotu ieslodzījuma vietu fiziskos un psiholoģiskos apstākļus, novērstu spīdzināšanu un necilvēcīgu apiešanos. Šādās vizītēs Sarkanajam Krustam jābūt pieejai visām ieslodzījuma vietām un tajās ievietotajām personām, iespējai runāt ar tām brīvi un bez amatpersonu klātbūtnes. Vizīšu biežumam nav nekādu ierobežojumu. Sarkanā Krusta darbības mērķis ir arī konkrētu personu atrašanās vietas noskaidrošana. Šādos gadījumos ir būtiska sadarbība starp šo organizāciju un valsts iestādēm. Vizītes un pēc tām tapušie ziņojumi ir konfidenciāli.

3.2.2 Amnesty International¹²

Amnesty International (Starptautiskā amnestija) (AI) ir pasaulē pazīstamākā cilvēktiesību kustība, kas iestājas par starptautisko cilvēktiesību normu ieviešanu visās pasaules valstīs. Organizācijas brīvprātīgo biedru un atbalstītāju skaits pārsniedz 1,5 miljonus un aptver vairāk nekā 150 valstu.

Pirms vairāk nekā četrdesmit gadiem britu juristu Pīteru Bensonu šokēja stāsts par diviem portugāļu studentiem, kas uzsaukuši tostūtu par brīvību un notiesāti uz septiņiem gadiem cietumā. Viņš aizrakstīja vēstuli britu laikrakstam *The Observer*, aicinot sākt starptautisku kampaņu un sūtīt protesta vēstules valstu valdībām, lai atgādinātu par "aizmirstajiem ieslodzītajiem". 1961. gada maijā avīze iesāka atbalstīt viņa gadu ilgo kampaņu "Uzsaukums 1961. gada amnestijai", aicinot cilvēkus visur pasaulē protestēt pret vīriešu un sieviešu – "sirdsapziņas cietumnieku" – ieslodzīšanu cietumā par politiskajiem un reliģiskajiem uzskatiem. Mēneša laikā tūkstošiem lasītāju nosūtīja atbalsta vēstules, piedāvāja praktisku palīdzību un sniedza informāciju par līdzīgiem gadījumiem. Pēc pusgada tika nodibināta starptautiska kustība, bet pēc gada jaunā organizācija nosūtīja delegācijas uz četrām valstīm, lai pārstāvētu ieslodzītos, un kopumā iesaistījās 210 lietās. No savas izveides pirmsākumiem AI atbalstījusi:

- nāvessoda atcelšanu,
- spīdzināšanas un citas cietsirdīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas apiešanās izskaušanu,
- visu "sirdsapziņas cietumnieku" atbrīvošanu,
- taisnīgas un efektīvas tiesas nodrošināšanu visiem politieslodzītajiem,
- aizliegumu sodīt bez tiesas sprieduma un cilvēku pazušanas novēršanu,
- patvaļas ierobežošanu – cenšoties panākt, lai personas, kas vainīgas cilvēktiesību pārkāpumos, tiktu tiesātas saskaņā ar starptautiskajām cilvēktiesību normām.

Laika gaitā AI ir paplašinājusi darbību, aptverot arī nevalstisku institūciju un

¹² <http://www.amnesty.org>

privātpersonu veikto cilvēktiesību pārkāpumu novēršanu. Organizācija protestē pret pārkāpumiem, ko veic bruņoti politiski grupējumi, kas kontrolē noteiktu teritoriju vai darbojas opozīcijā valdībai, piemēram, ķīlnieku sagrābšanu, spīdzināšanu un nelikumīgu nogalināšanu. 1977. gadā AI saņēma Nobela Miera prēmiju, bet vēl pēc gada – ANO Cilvēktiesību balvu. AI ir dažādas darbības formas, piemēram, tā cenšas izraisīt spiedienu uz valstu valdībām un institūcijām, izmantojot vēstulju kampaņas un demonstrācijas. Kampaņas tiek vērstas uz konkrētu indivīdu aizsardzību, bet notiek arī globālas kampaņas par noteiktu tēmu. AI nosūta uz valstīm faktu izmeklēšanas misijas, lai vērtētu situāciju. Organizācijas pārstāvji var intervēt ieslodzītos, to radniekus, advokātus, personas, kas bijušas liecinieces cilvēktiesību pārkāpumiem, un vietējos cilvēktiesību aktīvistus. Viņi var novērot tiesas sēdes un tikties ar valdības pārstāvjiem.

3.2.3 Human Rights Watch¹³

Human Rights Watch (HRW) ir lielākā cilvēktiesību organizācija ASV, kurai ir filiāles Briselē, Londonā, Maskavā, Taškentā, Tbilisi, Kigali un citur. HRW strādā vairāk nekā 150 profesionālu darbinieku. HRW pētnieki organizē cilvēktiesību pārkāpumu faktu izmeklēšanas misijas visos pasaules reģionos. HRW sāka darbību 1987. gadā kā *Helsinki Watch*, lai pēc Helsinku galotņu tikšanās sekotu, kā padomju bloka valstis ievēro savas saistības cilvēktiesību jomā. Tika izveidota arī *America Watch*, un 1988. gadā visos pasaules reģionos izveidotās komitejas apvienojās vienā – *Human Rights Watch*. Organizācija seko notikumu attīstībai vairāk nekā 70 pasaules valstīs, pievēršot īpašu uzmanību sieviešu un bērnu tiesībām, korporāciju atbildībai cilvēktiesību jomā, cietumiem, narkotiku problēmām un bēgļiem. HRW norāda gan uz valsts, gan opozīcijas grupējumu, piemēram, serbu, horvātu, Bosnijas musulmaņu, Kosovas albāņu, izraēliešu un palestīniešu, pārkāpumiem cilvēktiesību jomā. HRW bija viena no organizācijām, kas vadīja starptautisko koalīciju par starptautiskas vienošanās pieņemšanu, kas aizliedz bērnu iesaistīšanu karā, panākot minimālā kareivju vecuma paaugstināšanu līdz 18 gadiem. Šī organizācija aicināja izveidot Starptautisko Kara tribunālu bijušajā Dienvidslāvijā, Starptautisko Krimināltiesu un kopā ar partnerorganizācijām starptautiskajā kampaņā pret kājnieku mīnām 1997. gadā saņēma Nobela Miera prēmiju.

Lai pievērstu starptautiskās sabiedrības uzmanību ieslodzījuma vietām, kopš 1987. gada HRW izstrādā tematiskus pētījumus par cietumiem un ir organizējusi kampaņas par ieslodzīto tiesībām. Sadarbībā ar vietējām partnerorganizācijām HRW veic cietumu monitoringu daudzās pasaules valstīs, – lai apiešanās ar ieslodzītajiem atbilstu starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem.

3.2.4 Association for the Prevention of Torture¹⁴

Association for the Prevention of Torture (Spīdzināšanas novēršanas asociācija) (APT) ir nevalstiska organizācija, ko 1977. gadā nodibināja Ženēvas banķieris Žans Žaks Gotjē (*Jean-Jacque Gautier*), un tai ir biedri vairāk nekā 30 valstīs. Organizācijas mītne atrodas Ženēvā Šveicē, un tās mērķis ir novērst spīdzināšanu un necilvēcīgu apiešanos visā pasaulē. APT darbībai ir preventīvs raksturs, un tā ir kļuvusi par nozīmīgu starptautisku nevalstisku organizāciju,

¹³ <http://www.hrw.org>

¹⁴ <http://www.apt.ch>

kas vērsas pret spīdzināšanu. APT pievērš īpašu uzmanību slēgto iestāžu kontroles mehānismu izveidei un to apmeklējumiem. APT lika pamatu idejai par Eiropas Spīdzināšanas novēršanas konvencijas pieņemšanu un attiecīgas uzraudzības komitejas izveidi. Tai bija galvenā loma, iedzīvinot ideju par ANO Komitejas pret spīdzināšanu Fakultatīvā protokola pieņemšanu, kas paredz vizīšu mehānisma izveidi. APT īpaši aktīvi darbojas Āfrikā, Dienvidamerikā un Eiropā.

3.2.5 Mental Disability Rights International¹⁵

Mental Disability Rights International (MDRI) ir nevalstiska organizācija, kas dibināta 1993. gadā. Organizācijas mītne atrodas Vašingtonā, un tās mērķis ir veicināt garīgi slimu personu tiesību aizstāvību. MDRI pēta un publicē ziņojumus par garīgi slimo personu tiesību ievērošanu Eiropas un Latīņamerikas valstīs, iestājas par garīgi slimo personu tiesību uzraudzību starptautiskā līmenī, izglīto NVO un citu organizāciju pārstāvjus, lai panāktu likumdošanas un pakalpojumu sistēmas reformu, kas skar garīgi slimas personas.

3.3 Nacionālie uzraudzības mehānismi¹⁶

ANO Principu apkopojuma par aizturēto vai ieslodzīto personu aizsardzību 29. princips nosaka: *“Lai kontrolētu attiecīgo likumu un noteikumu stingru ievērošanu, kvalificētām un pieredzējušām personām, kas nozīmējušas un kas atbildīgas kompetento varas iestāžu priekšā, kas nav tieši atbildīgas par aizturēšanas vai apcietināšanas vietas pārvaldīšanu, regulāri jāapmeklē iestādes, kurās atrodas aizturētās vai ieslodzītās personas.”*

Visām slēgtajām iestādēm, kuras izveido vai kuru darbību nodrošina valsts vai tas notiek valsts vārdā, ir jābūt pakļautām uzraudzībai. Regulāras inspekcijas uz slēgtajām iestādēm nodrošina ne tikai aizturēto personu, ieslodzīto vai pacientu tiesības, bet vienlaikus var aizsargāt arī slēgto iestāžu personālu pret nepatiesām sūdzībām par pazemojošu apiešanos. Inspekcijās ne vien tiek identificēti trūkumi, bet arī konstatēti labas prakses piemēri, ko iespējams ieviest citās iestādēs, kā arī novērtēts personāls, kas profesionāli veic savu darbu.

3.3.1 Sabiedrības uzraudzība

Neformālā sabiedrības uzraudzība

Slēgto iestāžu inspekcijas var būt dažādas. Tajās iestādēs (cietumos, psihiatriskajās slimnīcās utt.), kuras uztur regulārus kontaktus ar sabiedrību, iespēja, ka iestādes administrācija vai personāls ļaunprātīgi izmantos vai pārsniegs savas pilnvaras, ir daudz mazāka nekā iestādēs, kuru kontakti ar sabiedrību ir ierobežoti. Regulāri šādas iestādes apmeklē skolotāji, darba devēji, vietējo slimnīcu mediķi, reliģisko, kultūras un citu nevalstisko organizāciju darbinieki. Viņus nevar uzskatīt par inspektoriem šā vārda tiešajā nozīmē, tomēr viņu klātbūtne mazina cilvēktiesību pārkāpumu iespēju un veicina sabiedrības informētību un izpratni par to, kas notiek slēgtajās iestādēs.

¹⁵ <http://www.mdri.org>

¹⁶ Sadajas sagatavošanā izmantoti materiāli no: Coyle, Andrew. A Human Rights Approach to Prison Management. Handbook for Prison Staff [Cilvēktiesību pieeja cietumu pārvaldīšanā. Rokasgrāmata cietumu darbiniekiem], International Centre for Prison Studies, 2003. 111.-116.lpp.

Formālā sabiedrības uzraudzība

Vairākās valstīs cietumu administrācija ir veicinājusi neatkarīga uzraudzības mehānisma – sabiedrisko padomju – izveidi. Šajās padomēs iesaistās vietējās sabiedrības pārstāvji. Šīs institūcijas uzņemas atbildību par formālu iestādes uzraudzību un sagatavo ziņojumus gan cietumu vadībai, gan sabiedrībai. Tāda veida uzraudzības institūcijām būtu vēlama neierobežota pieeja slēgtajām iestādēm, un tām visupirms vajadzētu būt atbildīgām, piemēram, parlamentam, nevis tieši cietumu administrācijai.

Turcijā neseno ieviestā sistēma paredz, ka katrā tiesas apgabalā tiek izveidota neliela neatkarīga uzraudzības padome, kas pārbauda cietumus, kuri atrodas šā tiesas apgabala teritorijā, un sagatavo ziņojumus par tiem. Katrai padomei ik pēc trim mēnešiem jāsniedz ziņojums Tieslietu ministrijai. Turcijas likumdošana paredz, ka pēc ziņojumu iesniegšanas valsts iestādēm jāsniedz atbildes likumā noteiktajā kārtībā un laikā.

Anglijā un **Velsā** attiecīga likumdošana nodrošina, ka nopietna incidenta gadījumā cietumā jāizsauc sabiedriskās padomes pārstāvji.

3.3.2 Slēgto iestāžu iekšējie uzraudzības mehānismi

Vairākumā slēgto iestāžu sistēmu pastāv iekšējie uzraudzības jeb inspekcijas mehānismi. Piemēram, centrālā cietumu administrācija var veikt atsevišķu cietumu uzraudzību, kas parasti izpaužas kā iekšējās kārtības pārbaudes un aptver drošības, finanšu, cietuma personāla izglītošanas, diskriminācijas u.c. jautājumus. Dažkārt cietumu administrācija ieceļ no sava vidus amatpersonas, kas ir atbildīgas par konkrētu cietumu un seko, kā tajā tiek ievēroti cietumu darbības noteikumi. Cilvēktiesību eksperti uzskata, ka šāda uzraudzība vairāk pielīdzināma auditam nekā inspekcijai, jo auditors galveno uzmanību pievērš tam, kā tiek ievērota procedūra, kamēr inspektors – tam, kas tieši tiek darīts un kādi ir rezultāti. Šāda veida pārbaudes ir nepieciešamas un svarīgas, tomēr nav pietiekamas. Tā sauktajiem cietumu auditoriem ir ievērojama loma cietumu uzraudzībā, taču tie papildina neatkarīgo inspektoru darbu, nevis aizstāj tos.

Latvijā Tieslietu ministrijas ieslodzījumu vietu pārvalde veic ieslodzījuma vietu kompleksās pārbaudes. Vizītes laikā tiek pārbaudīta iestādes dokumentācija, normatīvo aktu ievērošana un ieviešana, pārrunātas iepriekš apkopotas sūdzības, kā arī norisinās tikšanās ar iestādes personālu un ieslodzītajiem. Vizītes dalībnieki pēc tam sagatavo ziņojumu, kurā izsaka secinājumus un sniedz priekšlikumus.

Iekšējo izmeklēšanu un uzraudzību pār policijas iestādēm Latvijā veic Iekšlietu ministrijas Galvenā Personālsastāva inspekcija un Valsts Policijas Iekšējās drošības dienests. 2003. gadā Rīgā izveidots sūdzību izskatīšanas un policijas iestāžu uzraudzības mehānisms Rīgas pilsētas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldē.

Sūdzības un strīdus par pārkāpumiem specializētajos sociālās aprūpes centros personām ar garīga rakstura traucējumiem Latvijā izskata Labklājības ministrijas pārraudzībā esošais Sociālās palīdzības fonds (SPF). Viens no fonda uzdevumiem ir regulāri kontrolēt sociālās aprūpes pakalpojumu kvalitāti un līdz ar to veikt regulāras pārbaudes vizītes uz sociālās aprūpes centriem.

Iekšējām uzraudzības institūcijām jābūt neierobežotai pieejai slēgtajām iestādēm un personām, kas tajās atrodas. Ja pastāv jau iepriekš pieteikta vizīšu programma, šīm institūcijām tomēr būtu jāveic arī iepriekš nepieteiktas vizītes, kā arī vizītes ārpus parastā darba laika. Audita un inspekcijas mērķis ir identificēt ne vien trūkumus, bet arī labas prakses piemērus, ko izplatīt visā sistēmā.

Francijā valdība izveidoja starpdisciplināru komisiju, kurā bija pārstāvēta Tieslietu ministrijas Tiesu sistēmas ģenerālinspekcija un Nodarbinātības un sociālo lietu ministrijas Sociālo lietu ģenerālinspekcija, lai izvērtētu un sagatavotu ziņojumu par medicīniskās aprūpes nodrošināšanu ieslodzītajiem. Ziņojums tika iesniegts Nodarbinātības un sociālo lietu ministrijai.

3.3.3 Neatkarīgie valsts uzraudzības mehānismi

Līdzās slēgto iestāžu iekšējiem uzraudzības mehānismiem pastāv arī no slēgto iestāžu sistēmas neatkarīgi uzraudzības mehānismi. Piemēram, valdība var norīkot inspektoros: tā Maltā cietumus uzrauga valdības iecelta inspektoru padome. Tomēr arī šāds uzraudzības mehānisms netiek uzskatīts par pietiekami neatkarīgu, jo valdība arī pati ir atbildīga par slēgto iestāžu funkcionēšanu.

Parlamentārā uzraudzība

Vislabākais veids, kā nodrošināt neatkarību, ir norīkot inspektoru parlamentārā procesa kārtībā: piemēram, ombudsmenu. Ja inspektors ziņo par atklātajiem trūkumiem tieši parlamentam, pastāv mazāka iespēja, ka viņa darbu vai publiskos ziņojumus var iespaidot.

Lai veiktu neatkarīgu cietumu inspekciju, 2000. gadā **Rietumāustrālijā** tika izveidots ieslodzījuma vietu inspektorāts. Tas sniedz pārskatus tieslietu ministram, taču ir pakļauts tieši parlamentam. **Zviedrijas** parlamentārie ombudsmeni inspicē policijas iestādes, karaspēka daļas, ieslodzījuma vietas un sniedz pārskatus parlamentam. Ombudsmens beidz inspekcijas vizīti ar mutisku ziņojumu iestādes vadībai par novērotajiem trūkumiem un pasākumiem, kas būtu veicami to novēršanai. Ja šie jautājumi netiek atrisināti, var ierosināt ombudsmena izmeklēšanu.¹⁷ **Horvātijas** ombudsmenam ir tiesības jebkurā laikā veikt pārbaudes ieslodzījuma vietās un citās brīvības atņemšanas iestādēs. Ja vizīšu laikā tiek konstatēti cilvēktiesību pārkāpumi, ombudsmens atbildīgajām iestādēm iesniedz ziņojumu, un tām 30 dienu laikā jāsniedz informācija par veiktajiem pasākumiem problēmas novēršanai un atrisināšanai.

1995. gadā **Latvijā** tika nodibināts Valsts cilvēktiesību birojs (VCB). VCB direktoru ievēlēja Saeima. VCB izskata iedzīvotāju sūdzības, reaģē uz cilvēktiesību pārkāpumiem un pēc savas iniciatīvas noskaidro apstākļus, kas varētu radīt cilvēktiesību pārkāpumus. VCB apmeklē ieslodzījuma vietas, policijas izolatorus, psihoneiroloģiskās slimnīcas u.c. slēgtās iestādes. Ar vizīšu rezultātiem var iepazīties VCB ceturkšņa ziņojumos un gada pārskatos.¹⁸

Tiesu uzraudzība pār slēgtajām iestādēm

Dažās valstīs, piemēram, **Francijā**, tiesnešiem ir pienākums sekot, lai cietumi darbotos atbilstoši likumdošanai un apiešanās ar ieslodzītajiem būtu humāna. Šāds mehānisms nodrošina neatkarību, jo tiesneši neietilpst brīvības atņemšanas vietu sistēmā, taču ir svarīgi, lai viņi šādām inspekcijām veltītu pietiekami daudz laika.

Citi uzraudzības veidi

Bez speciālistiem – iestāžu inspektoriem – atsevišķās jurisdikcijās atbildība par jautājumiem, kas saistīti ar cietumiem u.c. slēgtajām iestādēm, tiek nodota citām valsts iestādēm (piemēram, parlamenta cilvēktiesību komisijai, valsts kontrolierim).

Dienvietāfrīkā Nacionālā cilvēktiesību komisija veic cietumu apstākļu izpēti.

¹⁷ <http://www.jo.se>

¹⁸ <http://www.vcb.lv>

Nīderlande – Amsterdamas policijas nodaļu monitoringa padome

1988. gadā pēc Amsterdamas mēra iniciatīvas tika izveidota inspekcijas padome policijas nodaļu un izolatoru monitoringam. Inspekcijas padomes izveidošanu veicināja kāda Amsterdamas iedzīvotāja nāves gadījums policijas nodaļā un tam sekojošā izmeklēšana. Padomes locekļus ieceļ Reģionālās policijas padomes vadītājs, kas parasti ir reģiona lielākās pilsētas mērs. Padomē ir juristi, ārsti, skolotāji, sociologi, probācijas darbinieki u.c. profesiju pārstāvji. Katrs padomes loceklis regulāri veic policijas nodaļu vai izolatoru monitoringu un apmeklē tos bez iepriekšēja brīdinājuma. Padomes locekļiem ir neierobežota pieeja policijas iestādēm, kurās atrodas aizturētās personas. Viņiem ir tiesības pieprasīt jebkādu informāciju, iepazīties ar visu dokumentāciju par policijas kamerām, piemēram, ievietoto personu sarakstu, aizturēšanas protokoliem, u.c. dokumentiem. Padomes locekļiem ir tiesības intervēt aizturētās personas. Viņi nepieņem individuālas sūdzības, bet sniedz aizturētajām personām informāciju par sūdzību iesniegšanas procedūru. Padome konsultē un informē Reģionālās policijas padomes vadītāju.¹⁹

Uzraudzības institūcijas sagatavo un publicē ziņojumus par problēmām, kas saistītas ar slēgtajām iestādēm, neietverot vienīgi tos jautājumus, kas saistīti ar drošību vai konkrētiem indivīdiem. Jebkādu – gan formālo, gan neformālo – uzraudzības mehānismu objektivitāte mazinās, ja šie ziņojumi netiek publiskoti vai atbildīgās valsts institūcijas tos ignorē.

3.3.4 Nacionālo nevalstisko organizāciju uzraudzība pār slēgtajām iestādēm

Daudzās valstīs slēgto iestāžu uzraudzībā aktīvi iesaistās cilvēktiesību vai citu profilu nevalstiskās organizācijas (NVO). Bulgārijas Helsinku komiteja jau kopš 1994. gada veic regulāru slēgto iestāžu monitoringu, un tai ir brīva pieeja ieslodzījuma vietām, nepilngadīgo pāraudzināšanas iestādēm, psihiatriskajām slimnīcām un sociālās aprūpes pansionātiem, policijas nodaļām un izolatoriem.²⁰ Ungārijas Helsinku komiteja 1996. gadā sāka regulāru policijas izolatoru un ieslodzījuma vietu monitoringu.²¹

Kāpēc NVO jāiesaistās slēgto iestāžu monitoringā, ja jau pastāv dažādu veidu uzraudzība un var uzskatīt, ka tā tiešām tiek īstenota?

Galvenie iemesli:

- valsts veiktā uzraudzība pār tai pakļautajām iestādēm ir nepieciešama, taču nav neatkarīga;
- iekšējie uzraudzības mehānismi ne vienmēr ir tik efektīvi un inspekcijas vizītes tik biežas, lai pildītu slēgto iestāžu darbību regulējoša mehānisma lomu;
- inspekcijas nereti ir virspusīgas: formāliem un birokrātiskiem jautājumiem tiek pievērsta lielāka uzmanība nekā tam, kāda ir apiešanās ar aizturētajām personām, – tas ir daudz sarežģītāks un jūtīgāks temats;
- starptautisko organizāciju veiktās inspekcijas ir ļoti svarīgas un nepieciešamas, taču tās nav regulāras.

Nacionālo NVO priekšrocības slēgto iestāžu monitoringa veikšanā

Tikmēr, kamēr NVO ievēro neatkarības un ētikas principus, kā arī ir kompetentas konkrētajā jomā, turklāt varas iestādes tām sniedz vismaz minimālas garantijas inspekciju veikšanai pieņemamos apstākļos, tām ir lielas iespējas veicināt slēgtajās iestādēs esošo personu tiesību aizsardzību.

¹⁹ The Impact of External Visiting of Police Stations on Prevention of Torture and Ill-treatment [Policijas nodaļu ārējās uzraudzības ietekme uz spīdzināšanas un ļaunprātīgas apiešanās novēršanu]: Study, Geneva: APT, 1999, 43.- 46.lpp.

²⁰ http://www.bghelsinki.org/index_en.html

²¹ <http://www.helsinki.hu>

NVO priekšrocības:**• Regulāra klātbūtne**

- slēgtajās iestādēs ievietoto personu tiesību aizsardzība ir nepārtraukts process, kas jāveic neatkarīgi no valsts sociālās un politiskās situācijas;
- nacionālajām NVO ir lielākas iespējas attīstīt aktivitātes, kam ir pēctecība;
- NVO ir spējas un kapacitāte ātri reaģēt, ja, piemēram, slēgtajā iestādē notiek nopietni incidenti.

• Jomas pārzināšana

- NVO ir zināšanas, kā sākt un vadīt slēgto iestāžu monitoringu;
- NVO jau ir vai tās var izveidot un nostiprināt kontaktu tīklus, kas tām ļauj sekot slēgto iestāžu problēmu attīstībai;
- NVO ir labākā situācijā, lai izvēlētos efektīvākas komunikāciju stratēģijas varas iestāžu, mediju un sabiedrības uzmanības pievēršanai slēgto iestāžu problēmām.²²

²² Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 23.lpp.

4. NVO monitorings slēgtajās iestādēs²³

4.1 NVO resursi

Slēgto iestāžu monitorings ir preventīvs mehānisms, kas var palīdzēt personām, kas atrodas šajās iestādēs, tikai tad, ja tiek veikts regulāri. Lai to veiktu ilgtermiņā, ir vajadzīgi cilvēku un finanšu resursi. NVO ir jānosaka prioritātes un jāorganizē sava darbība saskaņā ar pašu nospraustiem mērķiem. Veidojot monitoringa komandu, NVO vajadzētu censties nodrošināt tās stabilitāti – vismaz kādu laiku. Ja komandas locekļi mainās pārāk bieži, var rasties grūtības veidot konstruktīvu dialogu ar slēgtajās iestādēs ievietotajām personām, kā arī ar slēgto iestāžu personālu.

4.2 Komandas vadītājs

Komandas vadītājs ir atbildīgs par monitoringa veikšanu no sākuma līdz beigām. Monitoringa komandas vadītājam būtu vēlamas šādas īpašības:

- spēja vadīt komandu (motivēt cilvēkus, deleģēt pienākumus un pilnvaras, kontaktēties ar cilvēkiem un novērst konfliktus, ieskaitot komandas iekšējos konfliktus u.tml.) un izvēlēties piemērotus cilvēkus monitoringa izpildei. Monitoringa komandai jāpieņem vadītājs kā līderis;
- kompetence saturiskos jautājumos – laba izpratne un zināšanas par slēgtajām iestādēm, informācija par aktuālākajiem jautājumiem, lai varētu plānot un organizēt monitoringu;
- spēja pieņemt lēmumus un uzņemties par tiem atbildību. Vadītājam var būt vietnieki, taču viņam jāspēj ātri pieņemt neatkarīgus lēmumus. Komandas vadītājam jāuzņemas risks un jātiek galā ar sekām;
- organizatora spējas – aktivitāšu plānošana, komandas dalībnieku darba uzraudzīšana, vizīšu organizācija utt.

4.3 Komandas atlase

Veidojot komandu, jāņem vērā vairāki kritēriji. Jāizvēlas personas, kam ir atbilstoša izglītība, profesija vai pieredze, lai varētu veikt monitoringu. Komandā vēlams iekļaut dažādu profesiju pārstāvjus, kas spēj redzēt problēmu no dažādiem skatpunktiem un papildina cits citu. Tā var gūt skaidrāku priekšstatu par realitāti un veidot objektīvāku vērtējumu, kā arī savākt datu interpretāciju. Profesionāļi, kuri ļoti labi pārzina kādu slēgto iestādi, spēj savākt daudz detalizētas informācijas, taču viņi var arī censties attaisnot dažādus

²³ Sadaju 4. un 5. sagatavošanā izmantoti materiāli no: Human Rights Monitoring [Cilvēktiesību monitorings] (2001), Warszawa: Helsinki Foundation for Human Rights, 108.-111.lpp.; 171.-176.lpp., Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 31.- 59.lpp.

trūkumus, jo ir pie tiem pieraduši, vai izrādīt “profesionālo solidaritāti”. Šā iemesla dēļ monitoringa komandā vēlams iesaistīt cilvēkus, kas uz slēgtajām iestādēm raugās ar svaigu skatu.

Monitoringa komandā vajadzētu iekļaut juristu. Tas nepieciešams, lai analizētu likumdošanu gan monitoringa projekta sākumā, gan tā laikā, jo bieži vien tikai pakāpeniski iegūstama pieeja zemāka līmeņa normatīvajiem aktiem: noteikumiem, pavēlēm, instrukcijām, apkārtrakstiem utt. Komandā jābūt arī ārstam, kurš var konstatēt savainojumus un pārbaudīt, vai ir pamats aizdomām, ka notikusi spīdzināšana vai pazemojoša apiešanās. Tāpat vēlams iesaistīt psihologu vai sociologu, kas var palīdzēt izstrādāt pētniecības metodes un dalīties pieredzē, kā veikt intervijas, risināt diskusiju, iegūt informāciju un apstrādāt datus. Monitoringa komandā ieteicams uzaicināt piedalīties arī profesionāļus konkrētajā sfērā. Ja tiek apmeklētas iestādes, kur ievietoti bērni, vajadzētu iesaistīt skolotāju; ja cietumi un policijas izolatori – cilvēkus ar pieredzi cietumu vai policijas jomā, piemēram, bijušos policijas darbiniekus.

Veidojot komandu, jāpārlicinās, ka nevienam no tās dalībniekiem nav interešu vai lomu konflikta, piemēram, iestādes monitoringu nevar veikt paši šīs iestādes darbinieki vai personas, kas pārstāv augstāku iestādi. Nopietni jāvērtē, vai monitoringu vajadzētu veikt cilvēkiem, kam ir personīga saikne ar apmeklējamajām iestādēm vai tajās ievietotajām personām. Cilvēku, kurš uzaudzis bērnam un kuram ir negatīva pagātnes pieredze, nevajadzētu sūtīt pārbaudīt situāciju bērnam. Kādu, kas baidās vai izjūt nepatiku pret garīgi slimajiem, nevajadzētu lūgt apmeklēt psihiatriskās slimnīcas.

Veidojot monitoringa komandu, dažkārt jāievēro vēl citi komandas atlases kritēriji, piemēram, dzimums. Ja komanda apmeklēs sievietes cietumu vai sievietes nodaļu psihiatriskajā slimnīcā, tajā galvenokārt jāiekļauj sievietes. Tas atvieglos kontaktu ar ieslodzītajām vai pacientēm. Sievietes labāk izpratis, ko vajadzīgs pārbaudīt. Savukārt nereti jādzird, ka sievietēm vispār nebūtu jāapmeklē ieslodzījuma vietas, kurās atrodas vīrieši, jo tas varot radīt viņām briesmas. Dažādu starptautisko organizāciju pieredze šo viedokli neapstiprina. Neatkarīgi no monitoringa izpētes jomas jauktās komandas, kurās ir gan sievietes, gan vīrieši, lai arī dažādās proporcijās, funkcionē vislabāk.

Monitoringa prasas lielu psiholoģisko izturību. Emocionālā slodze dažkārt var ietekmēt neitralitāti un objektivitāti. Ierodoties iestādē, kurā ir izplatīti cilvēktiesību pārkāpumi, var sākt apzināti meklēt vēl vairāk pierādījumu tam, ka stāvoklis šeit ir nožēlojams, un censties to parādīt pēc iespējas briesmīgākā gaismā. Šāda pieeja ir bīstama. Ja monitoringa veicējs jūt šādu savu reakciju, darbs ir uz laiku jāpārtrauc, lai spētu personīgi distancēties no pētāmās problēmas.

4.4 Atļauja monitoringa veikšanai slēgtajās iestādēs

Dažās valstīs NVO vai pilsoniskās sabiedrības uzraudzība pār slēgtajām iestādēm ir noteikta ar likumu vai noteikumiem. Tas nozīmē, ka NVO nav jāsaņem īpaša atļauja, lai piekļūtu personām, kam atņemta brīvība. Tomēr tām ir jāvienojas par kārtību, kādā tas darāms. Sabiedrības uzraudzības norma likumdošanā nodrošina to, ka pieeja slēgtajām iestādēm nav atkarīga no ie-

stāžu vadības gribas un ilgtermiņā netiek pakļauta ierobežojumiem. Taču, no otras puses, likumdošana nereti nosaka tikai šauras pilnvaras, – pretēji tam, kādas var panākt sarunās ar iestāžu vadību.

Parasti tomēr NVO jādūdz valsts institūcijām atļauja veikt regulāras vizītes uz slēgtajām iestādēm. Bieži vien vieglāk ir saņemt atļauju no augstākām instancēm, piemēram, attiecīgās ministrijas. Atļauju var prasīt ministram (tieslietu, iekšlietu, labklājības vai veselības, aizsardzības), institūciju vadībai (Ieslodzījuma vietu pārvaldei, Valsts Policijas vadībai, Valsts Psihiatrijas centram u.c.), konkrētās iestādes vadītājam vai citām atbildīgām personām. Ja atļauja saņemta no augstākām instancēm, ir lielāka iespēja, ka arī sistēmas iekšienē būs gatavība sadarboties. Lai pārliecinātu amatpersonas dot atļauju monitoringam, NVO vispirms jāsniedz informācija par sevi: kas ir šī organizācija, kādi ir tās mērķi un uzdevumi, ko tā vēlas darīt, kā labā un kādā veidā.

NVO jādomā par argumentāciju, lai pārliecinātu varas iestādes, ka, ļaujot NVO veikt slēgto iestāžu monitoringu, arī tām var būt virkne ieguvumu.

Nevalstiskās organizācijas:

- palīdz mazināt sabiedrības neuzticību slēgto iestāžu sistēmai un mainīt ar to saistīto negatīvo viedokli;
- uzlabo valsts tēlu tās iekšienē un ārpus tās, parādot, ka valsts atļauj veikt monitoringu, kura mērķis ir nodrošināt likumdošanas un cilvēktiesību ievērošanu;
- palīdz valsts iestādēm veikt grūtus un sarežģītus uzdevumus.

Atļaujas saturs

Atļaujas saturs var būt vispārīgs vai detalizēts. Detalizēta atļauja ir labāka garantija NVO, jo tajā noteikts, kādai jābūt pieejai slēgtajām iestādēm, lai realizētu efektīvu monitoringu.²⁴ Pieeja slēgtajām iestādēm nozīmē arī pieeju ieslodzītajiem. Vizītēm uz iestādēm, kurās neatrodas aizturētās personas, ieslodzītie vai pacienti, nav nekādas jēgas.

Atļaujai jāgarantē:

- pieeja bez ierobežojumiem visām slēgtajām iestādēm, un tai jāattiecas uz visām personām, kas piedalās NVO veiktajā monitoringā;
- pieeja visām telpām, ko izmanto aizturētās personas, ieslodzītie vai pacienti (dzīvojamās telpas, virtuves, sanitārie mezgli, tikšanās telpas u.c.).

Kādai jābūt NVO stratēģijai, ja atbildīgās iestādes atsakās dot atļauju monitoringam?

- jāturpina pārliecināt, lai atbildīgās iestādes maina viedokli;
- jāsamazina darbības programmas apjoms;
- jāatliek lūgums piekļūt izvēlētajām aizturēto/ieslodzīto/pacientu kategorijām, ja iestādes vadība šo lūgumu noraidījušas, un jāmēģina vienoties par pieeju mazāk problemātiskām kategorijām, lai vismaz uzsāktu monitoringu, ko, mainoties apstākļiem, pēc kāda laika var paplašināt.

²⁴ Ar sadarbības līguma paraugu, kas noslēgts starp Ungārijas Helsinku komiteju un Ungārijas ieslodzījumu vietu administrāciju, var iepazīties Ungārijas Helsinku komitejas mājas lapā: <http://www.helsinki.hu>

Atļaujas veidi

Atļauja veikt monitoringu var būt rakstiska vai mutiska. Rakstiska atļauja ne-nozīmē, ka, apmeklējot slēgtās iestādes, neradīsies problēmas, taču rakstisku atļauju vienmēr var parādīt slēgto iestāžu personālam. Šāda veida atļauja ir īpaši noderīga un pat obligāta slēgtajās iestādēs, kas atrodas policijas pakļautībā.

Ideālas pilnvaras monitoringam ir Eiropas Spīdzināšanas novēršanas komitejai. Arī NVO jācenšas panākt, lai atbildīgo iestāžu amatpersonas dotu atļauju:

- apmeklēt slēgtās iestādes bez iepriekšēja pieteikuma. Ja to nav iespējams panākt, tad jānodrošina pēc iespējas drīzāka pieeja. Ja atbildīgās institūcijas pieprasa, lai NVO informē slēgtās iestādes par vizītes laiku, pieteikumu vajadzētu iesniegt ne vairāk kā dažas dienas iepriekš;
- piekļūt visiem slēgto iestāžu reģistrācijas žurnāliem, kas attiecas uz tajās ievietotajām personām un viņu turēšanas apstākļiem;
- intervēt aizturētās personas, ieslodzītos vai pacientus, kuri to vēlas un kurus izvēlējusies monitoringa komanda, turklāt bez amatpersonu klātbūtnes vai vismaz tām nedzirdot. Iestāžu vadībai arī jāgarantē, ka personas, kuras intervē monitoringa komanda, netiks iebiedētas vai ietekmētas;
- atkārtot vizītes tik bieži, cik saskaņā ar saviem mērķiem plānojusi NVO.

Pirmajā monitoringa posmā nereti jāsasakarās ar grūtībām. Augstākās amatpersonas ir informētas par monitoringa komandas pilnvarām, taču par tām var nezināt darbinieki pie slēgtās iestādes vārtiem. Ilgstoša gaidīšana pie ieejas kavē laiku un rada nelabvēlīgu atmosfēru attiecībās starp monitoringa veicējiem un iestādes personālu. Gaidīšanas laikā arī iespējams pārvietot dažādas aizturēto/ieslodzīto grupas un konkrētus aizturētos/ieslodzītos.

Tāpēc ir svarīgi lūgt atbildīgās amatpersonas, kuras dod atļauju monitoringam, norīkot institūcijas pārstāvi, kas būs NVO kontaktpersona, ja radīsies sarežģījumi attiecībā uz pieeju kādai slēgtajai iestādei vai pašā slēgtajā iestādē.

4.5 Komandas sagatavošana monitoringam

Lai monitoringa komandas darbs būtu sekmīgs, tai ir jābūt labi sagatavotai, un tās apmācībai jāvelta daudz laika. Monitoringa veicēji iepriekš jāizglīto, kā veikt monitoringu un kā apstrādāt vizītē iegūto informāciju un datus. Komandai jābūt pietiekamām zināšanām par pētāmo jomu, kā arī likumdošanu attiecībā uz apmeklējamajām iestādēm (nacionālo un starptautisko).

Veicot monitoringu, jāpatur prātā, ka komandas dalībnieki ir monitoringa līdzautori, un ir jārada apstākļi, kas ļauj tiem būt radošiem. Tajā pašā laikā jābūt stingri noteiktām vadlīnijām komandas darbam, ko pieņem visi komandas dalībnieki un kas vienkāršo monitoringa veikšanu un paaugstina tā efektivitāti.

4.6 Informācijas vākšana par slēgtajām iestādēm

Pirms monitoringa sākšanas nopietni jāpievēršas informācijas vākšanai. Tā var būt daudzveidīga, piemēram:

- valsts iestāžu informācija (ieslodzījuma vietu pārvaldes gada pārskati, Valsts Cilvēktiesību biroja gada pārskati u.c.);

- starptautisko organizāciju, piemēram, ANO, Eiropas Padomes (arī Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas), Eiropas Savienības, ziņojumi;
- nacionālo cilvēktiesību organizāciju (piemēram, Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs) un starptautisko cilvēktiesību organizāciju (piemēram, *Amnesty International*, *Human Rights Watch*) ziņojumi;
- individuālās sūdzības valsts iestādēm; sūdzības neatkarīgām iestādēm (ombudinstiūcijām, nevalstiskajām organizācijām u.c.);
- informācija laikrakstos, televīzijā, radio;
- akadēmiski pētījumi, ieskaitot disertācijas;
- statistikas krājumi (piemēram, Statistikas gadagrāmata);
- intervijas un diskusijas ar personām, kas atrodas vai atradušās policijas izolatoros, cietumos, psihoneiroloģiskajās slimnīcās, šo personu ģimenes locekļiem, iestāžu vadību un darbiniekiem, bijušajiem darbiniekiem, advokātiem, tiesnešiem, medikumiem, sociālajiem darbiniekiem, valdības pārstāvjiem, valsts uzraudzības iestāžu pārstāvjiem (piemēram, no Ieslodzījumu vietu pārvaldes Ģenerālinspekcijas, Specializētās daudznozaru prokuratūras, MADEKKI – Medicīniskās aprūpes un darbības ekspertīzes kvalitātes un kontroles inspekcijas), nevalstiskajām organizācijām, aizbildņiem, profesionālajām organizācijām, pašvaldību pārstāvjiem, pētniekiem u.c.

Avoti

Ļoti svarīga monitoringa sastāvdaļa ir likumdošanas analīze. Latvijā normatīvie akti tiek publicēti oficiālajā valdības laikrakstā "Latvijas Vēstnesis". Atsevišķos izdevumos tiek publicēti arī Augstākās tiesas Krimināllietu un Civillietu tiesu kolēģiju nolēmumi. Ar Satversmes tiesas spriedumiem var iepazīties Satversmes tiesas mājas lapā: www.satv.tiesa.gov.lv

Daudz nozīmīgas informācijas, piemēram, starptautiskie cilvēktiesību dokumenti, ziņas par to, kad Latvija ratificējusi šos dokumentus, Latvijas valdības ziņojumi par atsevišķu starptautisko konvenciju izpildi utt., ir LR Ārlietu ministrijas (www.fm.gov.lv) un Ministru kabineta pārstāvja starptautiskajās institūcijās (www.mkparstavis.am.gov.lv) mājas lapās.

Ministru kabineta (www.mk.gov.lv), Saeimas (www.saeima.lv) un atsevišķu ministriju mājas lapās ir atrodami daudzi likumprojekti. Par maksu normatīvie akti ir pieejami likumdošanas datu bāzē <http://pro.nais.dati.lv>. Arī Latvijā iznākošās preses arhīvam var piekļūt par maksu, izmantojot *Lursoft* datu bāzi www.lursoft.lv.

4.7 Monitoringa metodoloģija

Monitorings parasti ietver vizītes uz slēgtajām iestādēm un intervijas. Tajā var iekļaut arī tiesu sēžu apmeklējumus. Dažkārt monitoringam ir sagatavots jautājumu vai novērojamo aspektu saraksts, citos gadījumos monitoringa shēma ir mazāk strukturēta. Būtu ieteicams izmantot dažādas metodes un nepaļauties tikai uz kādu vienu, jo tas paplašina informācijas bāzi un paaugstina projekta ticamību.

5. Monitoringa vizītes

5.1 Monitoringa vizīšu programmas sagatavošana

Vizīšu programmai jāaptver:

- slēgto iestāžu saraksts, kurās ievietotās personas NVO izraudzījusies par mērķgrupu un kuru apmeklēšanai NVO saņēmusi atļauju;
- secība, kādā tiks apmeklētas slēgtās iestādes;
- katras vizītes ilgums;
- vizīšu biežums.

Apmeklējamo iestāžu izvēle

Apmeklējamo iestāžu atlases kritēriji

- risks – potenciāls vai pastāvošs risks, kam pakļautas personas, kurām atņemta brīvība. Prioritāte piešķirama:
 - slēgtajām iestādēm, kurās personas tiek pratinātas;
 - slēgtajām iestādēm paaugstināta riska pilsētās, reģionos, rajonos;
- aizturēto personu, ieslodzīto vai pacientu skaits;
- tādu slēgto iestāžu izvēle, kas ļauj novērtēt sistēmas kopainu.

Monitoringa vizīšu ilgums

Vizītēm jābūt pietiekami ilgām, lai monitoringa komanda varētu runāt ar slēgto iestāžu vadību, darbiniekiem, dažādu kategoriju aizturētajiem, ieslodzītajiem vai pacientiem, kā arī apskatīt telpas un iepazīties ar apstākļiem. Vizīti organizējot, jāņem vērā, ka tā var izjaukt iestādes darbinieku ikdienas darba ritmu. Ir svarīgi ievērot līdzsvaru starp efektīva monitoringa vajadzībām un ierobežojumiem, kas raksturīgi slēgto iestāžu darbībai.

Vizītes ilgumu var noteikt atbilstoši šādiem faktoriem:

- monitoringa komandas lielums konkrētajā vizītē;
- vizītes izraisītais emocionālais stress: tā dēļ nav lietderīgas pārāk ilgas vizītes;
- vienošanās par vizītes saturu starp NVO un iestādes vadību;
- informācija par apmeklējamo slēgto iestādi;
- vai NVO iepriekš jau apmeklējusi šo iestādi;

- vai saņemta informācija, kas palīdz noteikt nepieciešamo vizītes ilgumu;
- slēgtās iestādes lielums, iestādē ievietoto personu skaits;
- slēgtās iestādes veids;
- drošības režīms iestādē (jo tas stingrāks, jo ilgāku laiku var aizņemt pārvietošanās pa iestādi);
- vai vienā iestādē ir dažādi režīmi un dažādu kategoriju ieslodzītie? Tas nozīmē, ka vajadzēs vairāk laika, lai iepazītos ar dažādajiem apstākļiem;
- datu apstrāde, kas jāveic iespējami drīz pēc vizītes;
- laiks, kas nepieciešams pārbraukšanai, ja paredzēts apmeklēt vairākas slēgtās iestādes pēc kārtas.

Vizīšu biežums

Vizīšu biežuma noteikšanai svarīgi faktori ir:

- slēgtās iestādes veids: policijas un pirmstiesas apcietinājuma iestādes jāapmeklē biežāk nekā cietumi, jo:
 - tajās notiek nopratināšana,
 - ievietoto personu kontakti ar ārpusauli ir daudz ierobežotāki,
 - ievietotās personas nepārtraukti mainās;
- zināmais vai iespējamais risks, kādam pakļautas ievietotās personas, vai arī konstatētās problēmas šo personu tiesību nodrošināšanā;
- līdzsvars starp NVO vajadzībām un iestāžu ikdienas darbu. Pārāk biežas vizītes var radīt negatīvu efektu, ja tās nevajadzīgi traucē personāla darbu.

Vizīšu biežums lielā mērā ir atkarīgs no iestādē konstatētajām problēmām. Dažos gadījumos ir svarīgi atkārtot vizīti pēc īsāka perioda, īpaši, ja NVO ir aizdomas, ka pret personām, kas intervētas vizītes laikā, var tikt vērstas represijas.

Monitoringa vizītes komanda

Komandas lielumu nosaka dažādi faktori, piemēram:

- vizītes mērķi;
- cik daudz zināms par slēgto iestādi un tās problēmām;
- iestādes lielums, tajā ievietoto personu skaits;
- iestādes vadības radītie ierobežojumi monitoringa veikšanai.

Monitoringa komandas ideālais lielums ir divi līdz astoņi cilvēki.

Vizītes sagatavošana

Katrai vizītei ir jāgatavojas. Jāveido informācijas apkopojums par apmeklējamo iestādi, ietverot tajā jau zināmās vai iespējamās problēmas. Jānosaka konkrēti vizītes mērķi, piemēram, vispārējs iestādes apstākļu vērtējums vai atkārtota vizīte, lai pārbaudītu atsevišķus ieslodzījuma apstākļus, vai atkārtota vizīte, interesējoties par konkrētām personām u.c. mērķi. Monitoringa komandai jāgatavo vienots pārbaudāmo lietu saraksts, kas nodrošinās saskaņotu informācijas vākšanu. Komandai jāizvēlas komandas vadītājs, kas atbildīgs par konkrēto vizīti. Komandas dalībniekiem jāsadala pienākumi.

5.2 Principi, kas NVO jāievēro monitoringa vizītes laikā

Atklātība

Veicot monitoringu, jāievēro atklātība. Ja atklātība tiek prasīta no slēgto iestāžu vadības un valsts amatpersonām, monitoringa veicējiem tā jāattiecina arī uz sevi. Visās slēgtajās iestādēs (īpaši policijā un cietumos) ir profesionālā kultūra, kur liela uzmanība tiek pievērsta drošībai. Pastāvot izteikti hierarhiskai struktūrai, tā bieži izpaužas neuzticībā pret cilvēkiem no malas. Vizīšu laikā NVO pārstāvju uzvedība ir kā zem palielināmā stikla.

Monitoringa komandai ir jāskaidro vizītes mērķi un metodes un arī jāveic vizīte saskaņā ar šiem mērķiem un metodēm. Komandai ir jāievēro slēgtās iestādes iekšējās kārtības noteikumi vai jādūdz atļauja no tiem atkāpties. Komandai ir jāatsakās veikt jebkādas darbības, uz ko aicina personas, kas ievietotas šajās iestādēs (piemēram, nodot vēstuli), ja tās ir pretrunā ar likumdošanu vai iestādes iekšējās kārtības noteikumiem, vai arī jādūdz atļauja atbildīgai personai.

Cieņa pret slēgto iestāžu personālu

NVO pārstāvjiem jācenšas veidot ar slēgto iestāžu personālu attiecības, kas balstītas uz savstarpēju cieņu. Slēgto iestāžu personāls bieži strādā nepateicīgu darbu, kas netiek novērtēts ne sociāli, ne finansiāli. Starp darbiniekiem ir tādi, kuru attieksme pret slēgtajā iestādē ievietotajām personām ir nepieņemama un pat sodāma, taču daudzu problēmu pamatā ir ne tikai konkrēti indivīdi, bet arī trūkumi slēgto iestāžu sistēmā – likumdošana, organizācija, resursi, iestāžu personāls –, kas sekmē nepieņemamu attieksmi.

NVO pārstāvjiem jāizvairās no vienkāršotas pieejas, kad lietas ir vai nu baltas (parasti attiecībā uz personām, kas ievietotas slēgtajās iestādēs), vai melnas (attiecībā uz tiem, kas šīs personas apsargā).

Cieņa pret personām, kam atņemta brīvība

NVO jāatturas no jebkādam darbībām, kas var apdraudēt indivīdus vai personu grupas. Slēgtajās iestādēs ievietotajām personām skaidri un nepārprotami jāizskaidro vizītes un monitoringa mērķi, kā arī NVO iespējas. Monitoringa dalībnieki nedrīkst solīt lietas, ko viņi nedarīs vai nespēs izdarīt, kā arī runāt šo personu vārdā vai citādi tās pārstāvēt, ja tās nav devušas piekrišanu un tām nav izskaidrotas šādas rīcības iespējamās sekas.

Sīkāka informācija par to, kas monitoringa komandai jāievēro, intervējot slēgtajās iestādēs ievietotās personas, atrodama sadaļā "Intervijas" 32.–36. lpp.

Informācijas ticamības pārbaude

Lai monitoringa būtu efektīvs, nepieciešams, lai iegūtā informācija būtu precīza un ticama. Intervējot slēgtajās iestādēs ievietotās personas un šo iestāžu personālu, der paturēt prātā šādus ieteikumus:

- nevajag paļauties tikai uz vienas personas viedokli, jāatrod vēl kāda persona vai informācija, kas apstiprina problēmu;
- pēc iespējas jāizmanto pirmavoti. Jo tālāk no pirmavota saņemta informācija, jo mazāka tās ticamība;
- jāizmanto svaiga informācija. Jo vecāka informācija, jo lielāka iespējamība, ka tā nebūs precīza, īpaši tāpēc, ka starplaikā notikušas izmaiņas. Arī cilvēku atmiņā nesaglabājas precīzas detaļas, tāpēc apgalvojumi par senām lietām ir mazāk ticami.

5.3 Saruna ar slēgtās iestādes vadību/vadītāju

Sākot slēgtās iestādes apmeklējumu, ir svarīgi tikties ar iestādes vadītāju vai viņa vietnieku. Runājot ar iestādes vadību vai personālu, jāizprot, kā darbojas un kā ir organizēta iestāde. Jo vairāk intervējamais iespaidos monitoringa veicēju zināšanas un profesionalitāte, jo nopietnāk viņi pret tiem izturēsies un jo vairāk intervētāji uzzinās. Monitoringa veicējiem jārada par sevi iespaids kā par neitrāliem novērotājiem.

NVO ir jāiepazīstina ar sevi un monitoringa komandu, jāizskaidro vizītes mērķi, jāinformē par vizītes ilgumu. Ir svarīgi izskaidrot, ka nolūkā gūt ticamus monitoringa rezultātus jābūt iespējai brīvi runāt ar aizturētajām personām, pacientiem vai ieslodzītajiem bez personāla klātbūtnes, kā arī jāvar intervēt personālu. Komandas vadītājam jāuzsver, ka komandas dalībnieki ievēros slēgtās iestādes iekšējās kārtības noteikumus. Iestādes vadītājam jālūdz informācija par apmeklējamo iestādi (statistika, politikas dokumenti, noteikumi, iekšējā dokumentācija u.tml.) un notikušajām izmaiņām gadījumā, ja tā ir atkārtota vizīte. Jāuzzina iestādes vadītāja viedoklis par apstākļiem slēgtajā iestādē un tajā ievietoto personu situāciju, problēmām un ieteikumiem, kā panākt uzlabojumus. Vēlams norunāt tikšanos, lai informētu par vizītes rezultātiem.

Sarunas ar iestādes vadītājiem nereti ir sarežģītas. Dažkārt laba metode ir diskusija pa pāriem. Viens no intervētājiem uzņemas "labā" lomu un izrāda izpratni par iestādes vadības problēmām, savukārt otrs uzdod kritiskus un nepatīkamus jautājumus. Iestādes vadītājs, vērsoties pie "labā", sāk skaidrot un sniedz plašāku informāciju. Dažkārt izdevīga var izrādīties "abpusējas apmaiņas" taktika, kad no intervijas pāriet uz brīvu sarunu. Intervētāji stāsta intervējamajai personai par savām grūtībām, kas saistītas ar informācijas iegūšanu. Intervējamais jūt, ka arī var uzticēties, un sāk stāstīt par savām problēmām. Šādā gadījumā intervējamais var lūgt pārtraukt rakstīt piezīmes un stāsta, kāda īsti ir realitāte. "Sabojātās plates" taktika darbojas attiecībā uz personām, kuras negrib atbildēt uz jautājumiem un nomoka intervētājus ar runas plūdiem, kas neattiecas uz tēmu. Šādās situācijās mierīgi un bez liekas agresijas jāatkārto uzdotais jautājums, līdz tiek saņemta atbilde: "Esat sniedzis/sniegusi tik daudz informācijas, ka man sāk jukt. Vai varam sākt no sākuma? Jūs teicāt, ka..."²⁵

Tad, kad monitoringa komanda jau vairākkārt ir apmeklējusi slēgto iestādi un nav saskārusies ar nopietnām problēmām vai konstatējusi nopietnus pārkāpumus, saruna vizītes sākumā var būt īsāka un formālāka.

5.4 Iepazīšanās ar iestādes reģistrācijas žurnāliem

Slēgto iestāžu reģistrācijas žurnāli ir gan informācijas avots, gan slēgtajās iestādēs ievietoto personu aizsardzības līdzeklis.

Reģistrācijas žurnālu izpēte vizītes sākumā ir īpaši noderīga, ja vizīte ilgst vairākas dienas. Slēgtajās iestādēs var būt dažādi reģistrācijas žurnāli. Svarīgākos var iedalīt trīs kategorijās.

²⁵ Human Rights Monitoring [Cilvēktiesību monitorings] (2001), Warszawa: Helsinki Foundation for Human Rights, 128.-129.lpp.

Reģistrācijas žurnāli, kas attiecas uz personām, kuras atrodas slēgtajās iestādēs

- pēc aizturēto/ieslodzīto/pacientu kategorijām
- pēc uzņemšanas iestādē un atbrīvošanas no iestādes
- disciplinārsodu reģistrācijas žurnāls
- medicīniskais reģistrācijas žurnāls
- citi

Reģistrācijas žurnāli, kas attiecas uz slēgtajās iestādēs ievietoto personu apgādi

- pārtika, higiēnas preces, apģērbs, gultasveļa u.c.
- medikamenti u.c. medicīnas preces
- materiāli izglītības, sporta un atpūtas vajadzībām
- citi

Slēgto iestāžu ikdienas notikumu reģistrācijas žurnāls

- speciālo līdzekļu reģistrācijas žurnāls
- reģistrācijas žurnāli, kas attiecas uz ikdienas režīmu: nodarbinātību, izglītību u.c. aktivitātēm
- incidentu reģistrācijas žurnāls

Pēdējie trīs reģistrācijas žurnāli ir īpaši svarīgi, ja nepieciešams izmeklēt gadījumus, kad notikusi ļaunprātīga apiešanās ar slēgtajās iestādēs ievietotajām personām.

5.5 Iepazīšanās ar slēgto iestādi²⁶

Apmeklējot slēgto iestādi, ir svarīgi apskatīt visas šīs iestādes teritorijā esošās telpas, kurās atrodas vai kuras izmanto tajā ievietotās personas. Liela cietuma vai psihiatriskās slimnīcas vispārējā apskate var aizņemt pusi dienas vai pat veselu dienu. Tā jāveic visiem komandas locekļiem reizē kopā ar iestādes vadītāju vai vadītāja norīkotu darbinieku.

Apskates laikā jāizpēta:

- iestādes izvietojums, drošības pasākumi (sēta u.c.);
- iestādē ievietoto personu dzīvojamās telpas (kamas, kopmītņu tipa telpas, virtuves, sanitārie mezgli, pastaigu laukumi, tikšanās telpas, karceri u.c.) un citas viņu vajadzībām domātās telpas (veļas mazgātavas, ēdnīcu, virtuves u.c.).

Dažas telpas iestādēs jāapskata obligāti. Tie ir karceri, sanitārie mezgli un kamas vai dzīvojamās telpas. Iestādes vispārējā apskate palīdz gūt priekšstatu par šo iestādi un tajā valdošo atmosfēru.

²⁶ Sadaļas sagatavošanā izmantoti materiāli no: Giffard Cammille. The Torture Reporting Handbook. How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights [Rokasgrāmata ziņošanai par spīdzināšanas gadījumiem. Kā dokumentēt un reaģēt uz apgalvojumiem par spīdzināšanu starptautiskajā cilvēktiesību aizsardzības sistēmā], Human Rights Centre, University of Essex, February 2000, 33.-37.lpp.; Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 62.- 66.lpp.

6. Intervijas

6.1 Intervijas ar slēgtajās iestādēs ievietotajām personām

Ar slēgtajās iestādēs ievietotajām personām intervijas var norisināties individuāli un grupās. Grupu sarunās iespējams gūt informāciju par dzīves apstākļiem iestādē. Nav ieteicams grupās pārrunāt tādus, iespējams, problemātiskus jautājumus kā attiecības ar personālu un disciplīnas pārkāpumi. Monitoringa veicējiem nevajadzētu, uzdodot konkrētus jautājumus, atklāt pašu uzskatus. Dažkārt var palīdzēt šāda pieeja: “Vieni saka vienu, citi atkal – citu, bet ko jūs domājat?” Monitoringa veicēju valodai jābūt neitrālai un saprotamai, tomēr dažkārt ir vēlams pārzināt konkrētās iestādes žargonu, lai izprastu, kas tiek sacīts. Jāmēģina runāt ar iespējami daudz cilvēkiem, turklāt ne tikai tiem, ko iesaka iestādes vadība un personāls. Jāatceras, ka personām, kas ievietotas slēgtajās iestādēs, tās ir pagaidu mājas, tāpēc jāizrāda pienācīga cieņa un izpratne. Ir jāgaida, kamēr uzaicina ienākt, un nedrīkst bez atļaujas aizskart iestādēs ievietoto personu mantas.

Intervijas vietas izvēle

Intervētāja iespējas ietekmēt intervijas vietas izvēli nereti ir ļoti ierobežotas. Ja slēgtās iestādes vadība tajā ievietoto personu intervēšanai piedāvā savu kabinetu vai kādu citu personāla telpu, ir liela iespēja, ka aizturētās personas, ieslodzītie vai pacienti jutīsies kā nopratināšanā vai arī identificēs monitoringa komandu ar personālu. Tāpat pastāv iespējamība, ka kāds noklausās interviju. Intervijām var izvēlēties kameru, dzīvojamās telpas, tikšanās telpas, bibliotēku, pastaigu laukumu u.c. Ir jāņem vērā personāla noteiktās drošības prasības un intervējamās personas viedoklis.

Intervēšana lielas ietilpības kamerās vai telpās

Veicot intervijas cietumos, jāņem vērā ieslodzīto vidū pastāvošā hierarhija. Ja telpā atrodas daudzi ieslodzītie un kāds to izvēlēts pārstāvis, tad vispirms vēlams intervēt ieslodzīto pārstāvi, lai iegūtu tā atbalstu. Daudzās cietumu sistēmās, arī Latvijā, katrā cietuma kamerā ir kameras vecākais. Ieteicams sākt interviju ar viņiem. Ja iespējams, jācenšas intervēt visas iestādē, piemēram, policijas izolatorā, ievietotās personas. Lielā iestādē, piemēram, cietumā, tas nav iespējams, taču jāņem vērā intervēt pietiekami daudz īpašas aizturēto vai ieslodzīto grupas pārstāvju (piemēram, nepilngadīgie, uz mūžu notiesātie utt.). Ja intervijas jāveic lielās kamerās, kopmītņu telpās vai palātās, sākumā vieglāk iepazīstināt grupu ar sevi un izstāstīt, kādi jautājumi interesē, un tad pāriet uz individuālām intervijām. Ja nevar izvairīties no citu telpas iemītnieku klātbūtnes, vienlaikus jārunā tikai ar vienu personu. Ja intervija nevar notikt vienīgi ar intervējamo, jāņem vērā nodrošināt, lai citi klātesošie vismaz nedzird intervijas saturu un netraucē.

6.2 Kā palīdzēt intervējamajam justies atbrīvoti?

Vairāki faktori var palīdzēt intervējamajai personai justies atbrīvoti. Intervijā ļoti svarīga ir klausīšanās.

- Ja iespējams, radiet pēc iespējas ērtu un privātu atmosfēru. Ja intervējamais piekrīt kāda cita cilvēka klātbūtnei, pārliecinieties, ka šī persona piekrīt nejaukties sarunā.
- Pievērsiet uzmanību tam, kāds ir jūsu ķermeņa stāvoklis un kā jūs sēžat attiecībā pret intervējamo, jo tas var ietekmēt, cik ērti persona jūtas. Piemēram, atrodoties šaurā telpā, noliekšanās uz priekšu intervējamam var likties draudīga, savukārt citos apstākļos tas liecinās par interesi.

Intervēšana

Intervējot personas, kam atņemta brīvība, pastāv varbūtība, ka intervējamie var būt cietušie. Intervējamās personas var būt arī cietušā radnieki vai liecinieki, piemēram, ārsts, kurš izmeklējis cietušo, personas, kuras redzējušas, kā cietušais aizturēts vai pašas bijušas klāt spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās laikā.

- Intervējot jāpatur prātā divas svarīgas prasības, kas var konfliktēt: nepieciešamība iegūt pēc iespējas precīzu un detalizētu informāciju par notikušo un respekts pret intervējamās personas vajadzībām. Nereti, cenšoties saprast notikušo un liekot intervējamajam koncentrēties uz notikuma detaļām, intervētāji aizmirst, ka cietušajam, kas jau reiz bijis pakļauts traumatiskai pieredzei, intervija var kļūt par sāpīgu notikušā atgādinājumu. Intervētājiem iztaujājot jāizrāda iekšējā sajūta un jāievēro noguruma vai nervozitātes pazīmes. Intervējamajai personai intervija var kļūt nepatīkama, bet informācijas ticamības pakāpe samazinās, ja intervējamā persona ir nogurusi vai satraukta.
- Jānotur līdzsvars starp vajadzību iegūt pēc iespējas sīkāku informāciju un centieniem virzīt interviju sev vēlamā virzienā. Jāfiksē notikušais, nevis tas, kas, pēc intervētāja domām, varēja notikt.
- Katra intervējamā persona ir cilvēks ar savu konkrēto stāstu. Pat ja līdzīgi gadījumi jau daudzkārt dzirdēti, katra intervija uzskatāma par īpašu gadījumu.
- Cietušo intervēšana var radīt stresu arī monitoringa komandai. Ir jābūt empātiskiem, taču vienlaikus jācenšas saglabāt emocionālu distanci. Komandas dalībniekiem jābūt gataviem pārrunāt savas izjūtas un reakciju uz dzirdēto un, ja nepieciešams, meklēt profesionālu palīdzību.

Apzināta piekrišana

Sākot intervēšanu, jāpārliecinās, ka persona piekrīt intervijai vai sūdzības iesniegšanai un ir informēta par iespējamajiem ieguvumiem, kā arī sekām. Neatkarīgi no mērķa, kādam tiks izmantota iegūtā informācija, ir ļoti svarīgi nevienu intervēto personu nenosaukt vārdā vai kā citādi uz to norādīt kā informācijas avotu, izņemot gadījumus, ja šīs personas devušas savu piekrišanu. Piekrišanai tikt intervētam jābūt brīvprātīgai. Individus nevajadzētu spiest dot šādu piekrišanu, ja ir skaidrs, ka, saprotot, ko tas nozīmē, viņi to nevēlas.

Drošība

Intervētājiem jābūt ļoti uzmanīgiem, lai neradītu nevajadzīgu risku ne sev, ne citiem monitoringa dalībniekiem, ne intervējamajām personām. Lai arī darbs cilvēktiesību jomā var radīt nopietnu risku pašiem, nekad nedrīkst aizmirst, ka vizīte slēgtajā iestādē var radīt sekas tiem, kas tajā ievietoti. Jāapzinās, ka tikai ārkārtīgi retos gadījumos pastāv iespēja nodrošināt šīm personām aizsardzību, un jāņem vērā, ka tie slēgtajās iestādēs ievietotie cilvēki, kas nebaidās atklāti runāt par notiekošo, bieži domā, ka tie, kas apmeklē iestādi, var šādu aizsardzību nodrošināt.

Profesionālā ētika

Šis jautājums galvenokārt skar ārstus. Spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās gadījumā pienākums pret sabiedrību liek plaši izziņot šos pārkāpumus sabiedrības kopīgo mērķu labā, taču profesionālā ētika parasti uzsvēr konfidencialitāti starp ārstu un viņa klientu par labu indivīda interesēm. Pastāv dažādi medicīnas darbinieku ētikas kodeksi un deklarācijas. Jāņem vērā, ka profesionālās ētikas jautājumi pastāv jebkurās attiecībās starp cilvēktiesību aktīvistiem un intervējamajiem.

Kā sākt interviju?

Intervijas sākumā jāiepazīstina ar sevi, savu organizāciju, projekta un vizītes mērķiem, kā arī veidu, kā iegūtā informācija var tikt izmantota. Jāpārliecinās, ka intervējamajam nav pretenziju, ja viņa teiktais tiek pierakstīts vai ierakstīts diktofonā. Jāuzsver intervējamā piekrišana intervijai un sarunas konfidencialitāte. Ja tiek meklēts konkrēts indivīds, tad jāpaskaidro, kā uzziņāts viņa vārds. Nedrīkst radīt intervējamajam nereālas ilūzijas par sarunas iespējamajiem rezultātiem. Ja tiek plānots sniegt konkrētu palīdzību, tad jāskaidro, ka sūdzības izskatīšanas process var aizņemt laiku un tam var nebūt lielu rezultātu. Var arī paskaidrot, ka nav iespējams palīdzēt intervējamajai personai individuāli, bet vizītes mērķis ir novērst iespējamās cilvēktiesību pārkāpumus nākotnē.

Interviju pieraksti

Lai nodrošinātu informācijas precizitāti, nepieciešami sīki intervijas pieraksti. Jāpaskaidro intervējamajam, kā šie pieraksti tiks izmantoti un kam tie būs pieejami. Dažkārt ir situācijas, kad ieteicamāk ir klausīties un pierakstus veikt tūlīt pēc vizītes (piemēram, mazā policijas nodaļā).

Kam vajadzētu intervēt?

Personas, īpaši cietušā, intervēšana par fiziskās ietekmēšanas faktu vai spīdzināšanu ir emocionāli un fiziski nogurdinoša. Īpaši grūtas ir situācijas, kad intervētājs ir viens pats, jo ir jāuzdod jautājumi, jātiek galā ar sarežģītām emocionālām situācijām, jāveic pieraksti, jāfiksē iespējamās pretrunas informācijā, kā arī trūkstošā informācija. Vislabāk intervēt personu divatā, kad viens intervētājs uzdod jautājumus, bet otrs – pieraksta piezīmes. Šādā veidā netiks palaisti garām svarīgi jautājumi un informācija. Pirms intervijas jāvienojas, kurš būs vadošais intervētājs, savukārt otrs intervētājs varēs uzdod jautājumus sarunas beigās.

Kā tikt galā ar intervējamajiem sāpīgām tēmām?

Intervējamās personas pieredze var būt traumatiska un atmiņas – sāpīgas, tālab pēc iespējas jāmazina cietušā atkārtotas traumēšanas iespēja:

- jāizrāda pret intervējamo cieņa un izpratne ar balss toni, valodu un attieksmi;
- jāuzklausā un jāļauj izteikt personiskās bažas un rūpes par ģimeni;
- jāizrāda izpratne par ciešanām un satraukumu, taču nedrīkst pārkāpt profesionālās robežas – radīt veltas cerības, ka intervētājs spēj risināt intervējamā problēmas;
- ja zināms, kur intervējamais var vērsties pēc palīdzības, jāinformē viņš par to;
- nedrīkst uzstāt uz interviju, ja intervējamā persona kļūst pārāk satraukta – daži cietušie nav gatavi runāt par sāpīgo pieredzi;
- nevajag strauji pārtraukt interviju, pirms nav pāriets uz mazāk sāpīgu tēmu vai jautājumu.

Kā pastiprināt informācijas ticamību?

- Jāizvairās uzdot uzvedinošus jautājumus – tie ir jautājumi, kas vedina uz atbildēm, kuras intervētājs grib dzirdēt, piemēram, jautājums “Vai jūs ieslodzījumā fiziski ietekmēja?” ir uzvedinošs jautājums, savukārt jautājums “Vai ar jums kas notika?” tāds nav. Ir svarīgi atcerēties, ka informācija, ko sniedz intervējamais, ir viņa paša stāstītais, nevis intervētāja versija par notikumu;
- jāiedrošina intervējamais runāt saviem vārdiem;
- jāizvairās no jautājumu sarakstiem, jo tie var radīt neprecizitāti tajos gadījumos, kad sarakstā minētais nesakrīt ar to, ko pieredzējis intervējamais.

Ko darīt, ja cilvēki baidās runāt?

Daudzos gadījumos intervijas vieta nerada drošības sajūtu, īpaši, ja persona atrodas policijas īslaicīgās aizturēšanas izolatorā vai izmeklēšanas cietumā. Intervētājs nekad nevarēs garantēt šīs personas drošību, tomēr var būt pietiekami uzmanīgs, lai nepakļautu indivīdu lielākam riskam kā nepieciešams. Vienmēr jāpārlicinās, ka intervējamais ir devis piekrišanu sarunai. Sarunās ar attiecīgajām iestādēm nekad nedrīkst saukt intervējamo vārdā, jo īpaši, ja viņš apgalvo, ka ticis ietekmēts. Jāizvairās vērst uzmanību uz kādu konkrētu indivīdu. Piemēram, nelielā policijas nodaļā, kur maz aizturēto, jāintervē viņi visi un nedrīkst reaģēt uz iegūto informāciju par pārkāpumiem tādējādi, ka iestādes amatpersonas var viegli identificēt informācijas avotu. Ja rodas sajūta, ka kāds jautājums nekavējoties jārisina ar iestādes vadību, piemēram, policijas nodaļas priekšnieku, tas vispirms jāpārrunā ar intervējamo, un nekad nevajag runāt ar vadību bez viņa piekrišanas.

Melošana

Veicot monitoringu, dažādu iemeslu dēļ jāsaskaras ar situāciju, kad intervējamie apzināti melo. Intervijas laikā nav nepieciešams izrādīt, ka intervētājs saprot – intervējamā persona nerunā patiesību. Bieži vien ir labāk izlikties, ka

visam tiek ticēts, bet, lai pārbaudītu informāciju, jāturpina uzdot jautājumus no dažādiem aspektiem.

Iestādes personāla intervēšana

Arī iestādes personāls var būt svarīgs informācijas avots. Iestādes personālu var iedalīt divās lielās kategorijās: personāls, kas atbild par drošību un uzraudzību, un personāls, kas atbild par medicīnas aprūpi, izglītību, nodarbinātību, sociālajām aktivitātēm, ēdināšanu u.c.

Vizītes laikā parasti ir grūti vienlaikus sastapt visu kategoriju personālu. Tam par iemeslu ir darba organizācija, specifika un hierarhija. Tomēr ir svarīgi apmeklējuma laikā rast iespēju intervēt arī šos darbiniekus.

6.3 Vizītes nobeigums

Ir svarīgi beigt monitoringa vizīti formāli, tiekoties ar slēgtās iestādes vadītāju. Sarunas saturs ir atkarīgs no monitoringa komandas iepriekš pieņemtajiem lēmumiem un vizītes laikā konstatēto:

- vizītes beigās slēgtās iestādes vadītāju var uzreiz informēt par konstatēto un galvenajiem secinājumiem;
- vizītes beigas ir formālas, bet iegūtā informācija vēlāk tiek analizēta un iesniegta iestādes vadībai;
- kļaju cilvēktiesību pārkāpumu gadījumā NVO vēršas tieši pie augstākām institūcijām. Šāds risinājums jāizmanto tikai ļoti nopietnos gadījumos, jo tas var sabojāt sadarbību un attiecības ar iestādes vadību.

Neatkarīgi no izvēlētās pieejas iestādes vadība ir jāinformē par vizītes rezultātiem. Tas jā dara, lai uzturētu konstruktīvu dialogu starp slēgto iestādi un NVO.

7. Monitoringa ziņojums²⁷

Rakstot ziņojumu – plānojot tā saturu un formu –, ir vērts atcerēties iepriekš lasītās publikācijas. Labam ziņojumam ir jābūt interesantam, saprotamam un ticamam.

Monitoringa ziņojuma mērķis

Monitoringa ziņojums jāraksta, lai:

- 1) **aprakstītu un analizētu situāciju** tā, lai lasītājiem rastos priekšstats par cilvēktiesību stāvokli konkrētās slēgtajās iestādēs;
- 2) **sniegtu rekomendācijas**, kā panākt politiskas, juridiskas un sociālas izmaiņas;
- 3) **iegūtu sabiedrotos** – ziņojums var ieinteresēt indivīdus un organizācijas, kas strādā cilvēktiesību jomā, un likt apjaust nepieciešamību sākt kopīgu darbu;
- 4) **sniegtu konkrētus piemērus cilvēktiesību pārkāpumiem**, ko var izmantot paraugprāvām;
- 5) pat ja lasītāji nezina visai daudz par cilvēktiesībām, ziņojums var **veicināt viņu izpratni par starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem**.

Monitoringa ziņojums var celt prestižu organizācijai, kas to veic. Izplatot ziņojumu, kas balstīts uz faktiem un pierādījumiem, kā arī sniedzot objektīvu un neitrālu situācijas kopainu un vērtējumu, aug organizācijas nozīme gan tās atbalstītāju un sponsoru, gan sabiedrības acīs.

Kam domāts monitoringa ziņojums?

Jau plānojot monitoringu, jālemj, ko uzsvērt ziņojumā un kāds būs tā formāts. To nosaka paredzētās aktivitātes un tas, kam ziņojums tiks iesniegts.

Alternatīvais ziņojums valdības ziņojumam ANO konvenciju uzraudzības komitejām būs citāds nekā materiāli prasībai, kas tiek sagatavota iesniegšanai tiesā, Satversmes tiesā vai Eiropas Cilvēktiesību tiesā, citāds nekā informācija žurnālistiem un plašākai sabiedrībai un citāds nekā ziņojums, ko paredzēts iesniegt politiķiem un valsts amatpersonām.

7.1 Monitoringa ziņojuma formāts

Pirms ziņojuma rakstīšanas jāizstrādā ziņojuma formāts – līdzīgs ziņojuma satura rādītājam – un īss apraksts par to, kas būs ietverts katrā nodaļā un apakšnodaļā.

Materiālu sagatavošanai, datu apstrādei un ziņojuma rakstīšanai jānotiek

²⁷ Sadaļas sagatavošanā izmantoti materiāli no: Human Rights Monitoring [Cilvēktiesību monitorings] (2001), Warszawa: Helsinki Foundation for Human Rights, 181.-192.lpp.

tūlīt pēc monitoringa vizišu (pētījuma) beigām, kad informācija un iespaidi vēl ir svaigi. Datus var apstrādāt divējādi: 1) daļēju ziņojumu veidā, ko iesniegusās apakšgrupas un kas sastādīti pēc iepriekš sagatavota detalizēta formāta; 2) visu materiālu apstrādājot centralizēti. Ir jābūt skaidrām instrukcijām, kā vākt informāciju un kā jāizskatās vizīšu ziņojumiem, lai datus būtu iespējams salīdzināt un galvenais ziņojums būtu viengabalains. Jāvērtē informācija par konkrētiem cilvēktiesību pārkāpumiem un jālemj, vai aprakstīt tos ziņojumā vai izmantot šo informāciju tiesā vai kā citādi. Ne katru interesantu gadījumu vajag aprakstīt ziņojumā. Dažus no tiem ir pat labāk publiskot vēlāk – pēc ziņojuma publicēšanas.

Ziņojuma struktūra

Satura rādītājs liecina par visu ziņojumu, tam jābūt skaidram, visaptverošam, labi uztveramam un interesantam. Nodaļu un apakšnodaļu nosaukumi jāizvēlas ne pārāk vispārīgi, jo tādi lasītājiem neko neizsaka. Piemēram, labāks nosaukums ir “Vardarbība starp ieslodzītajiem” vai “Ieslodzīto transports”, nevis “Vardarbība” vai “Transports”. Vairākumam lasītāju nav lieka laika – ir jāpalīdz identificēt tās ziņojuma daļas, kas varētu būt viņiem svarīgas un interesantas.

Ievads

Ievadā jāsniedz informācija par savu organizāciju, ieskats tās darbībā, kā arī jānosauc monitoringa projekta mērķi. Jāizskaidro, kāpēc šāds projekts uzsākts, kāda bijusi tā tēma, kādā laika periodā projekts veikts, ko tas aptvēris, kas piedalījies projekta īstenošanā. Ievadā vajadzētu sniegt arī projekta galvenos secinājumus. Labi uzrakstīts ievads pievērsīs lasītāja uzmanību un veicinās interesi izlasīt visu ziņojumu. Ja projekta laikā organizācija spējusi piesaistīt lielāku cilvēku skaitu, tas būtu jāpiemin, lai parādītu organizācijas ietekmi. Jāatceras pateikties tiem cilvēkiem, kuri palīdzējuši ziņojuma tapšanā un projekta īstenošanā.

Kopsavilkums

Kopsavilkumam jābūt īsam, un tajā iekļaujami svarīgākie secinājumi. Lielākā daļa lasītāju izlasīs tikai šo ziņojuma daļu, tāpēc tai jābūt ļoti labi uzrakstītai. Vienā divās lappusēs jānosauc galvenās problēmas un cilvēktiesību pārkāpumi pētāmajās jomās. Iekavās var norādīt lappuses, kurās šie jautājumi aprakstīti plašāk.

Pamatteksts

Ziņojuma pamattekstu iedala nodaļās un apakšnodaļās, kas sakārtotas saskaņā ar monitoringa koncepciju. Ļoti svarīga ziņojuma sastāvdaļa ir izvilkumi no starptautiskajiem dokumentiem un nacionālās likumdošanas. Tā noder, kad ziņojuma veidotāji vēlas parādīt, ka valstī pastāvošā prakse vai normatīvie akti ir pretrunā šiem standartiem.

Labs veids, kā ilustrēt ziņojumu, lai tas lasītājam būtu vieglāk uztverams, ir aprakstīt konkrētus cilvēktiesību pārkāpumus. Šiem aprakstiem jābūt izteismīgākiem nekā pamattekstam, taču tie nevar būt pārmērīgi emocionāli.

Ja plānots aprakstīt iestāžu vai amatpersonu reakciju uz monitoringa aktivitātēm, der atcerēties, ka tieši šīs ziņojuma daļas tiks lasītas visrūpīgāk. Ziņojuma rakstītājiem jācenšas saglabāt līdzsvaru, pieminot gan negatīvas, gan pozitīvas reakcijas. Fakti jāatreferē bez komentāriem.

Statistikas dati jāsniedz skaidrā un precīzā veidā. Nav nepieciešams iekļaut ziņojumā visus iegūtos datus, bet gan tos, kam svarīga nozīme projekta mērķu sasniegšanā. Tomēr nevajadzētu citēt tikai tos skaitļus, kas apstiprina izvirzītās hipotēzes – jācenšas radīt patiesu priekšstatu par pētāmo jomu. Dati jāgrupē viegli uztveramās tabulās, diagrammās. Statistikas dati jāsniedz vienotā formātā.

Ziņojumā secinājumi skaidri jānodala no rekomendācijām. Secinājumi ir balstīti uz faktiem, rekomendācijas ir balstītas arī uz ziņojuma autoru viedokļiem.

Bibliogrāfija ir saraksts ar visām tām publikācijām, kas izmantotas projekta īstenošanā un ziņojuma rakstīšanā. Tekstā izmantotajiem citātiem jāsniedz vienotas formas atsauces. Labs literatūras saraksts pievērsīs lasītājus citām viņus interesējošām publikācijām.

Pielikumi

Visi materiāli, kas var palīdzēt izprast ziņojumā skartās problēmas, kā arī pētījumā un projektā izmantotās metodes, ir jāpievieno ziņojumam pielikumu veidā:

- 1) apmeklēto iestāžu saraksts (ja vēlas atklāt šo informāciju);
- 2) pētījumā izmantoto metožu paraugi (piemēram, aptaujas anketas);
- 3) izvilkumi no likumdošanas, normatīvo aktu un dokumentācijas paraugi;
- 4) ekspertu pētījumi;
- 5) fotogrāfijas, citi lietiskie pierādījumi;
- 6) cita informācija.

Ziņojuma objektivitāte (ticamība)

Ziņojumā iekļaujama tikai patiesa informācija. Pirms ziņojumā tiek ietverti dati, tie vairākkārt jāpārbauda. Daļa ziņojuma informācijas, iespējams, būs nepatīkama iestādēm vai amatpersonām, un tās var mēģināt to diskreditēt. Visai informācijai jābūt labi dokumentētai, pat ja ziņojumā netiek citēts informācijas avots. Ja par kādu faktu nav pārliecības, labāk to ziņojumā neiekļaut. Ja tomēr tiek nolemts to darīt, ir skaidri jāuzsver, ka tā ir, piemēram, nepārbaudīta preses informācija vai arī tikai viena aculiecinieka liecība.

Ziņojuma forma

Ziņojums nepalīdzēs sasniegt izvirzīto mērķi un sākt tālākas aktivitātes, ja to neuztvers tā adresāti. Nepietiek ar to, ka ziņojumā ir svarīga informācija; tā jāpasniedz tādā veidā un valodā, lai sasniegtu lasītājus.

Rakstot ziņojumu, jāpatur prātā vairāki svarīgi ieteikumi:

- jālieto vienkārša valoda, bet ne sarunvaloda;
- jāizmanto profesionālā terminoloģija, nevis profesionālais žargons;
- skaidri jāatdala fakti no komentāriem, vienmēr jāsāk ar faktiem;
- nevajag lietot pārmērīgi daudz svešvārdu;

- jāizvairās no emocionāliem aprakstiem;
- nevajag izteikt vispārīgus, neprecīzus apgalvojumus.

Labam monitoringa ziņojumam jābūt samērā īsam un labi uztveramam. Tam jāsniedz informācija, argumenti, liecības un īsa faktu interpretācija. Vairākumam lasītāju nav laika lasīt simtiem lappušu garus ziņojumus. Ziņojuma veidotājiem nav jāraksta viss, kas viņiem zināms par konkrēto tēmu. Daļu informācijas var pasniegt sabiedrībai citādā veidā: akadēmiskās konferencēs, intervijās, preses relīzēs u.c. Ziņojums ir rūpīgi jāpārskata kā no saturiskā, tā no valodas viedokļa. Haotisks un nerediģēts teksts apgrūtina ziņojuma lasīšanu un izmantošanu.

Informācijas avotu aizsardzība

Daļu informācijas ziņojumiem par slēgtajām iestādēm sniegs personas, kuras vēlas palikt anonīmas vai var tikt pakļautas nopietnām briesmām, ja tās identificētu iestāžu vadība vai konkrētas personas.

Šādā gadījumā informācijas avotu vārdi jākodē, lai nodrošinātu, ka tos nebūs iespējams identificēt. Ja arī tas ir pārāk bīstami, netiek minēti pat iniciāļi, bet veikta atsauce uz "kādu ieslodzīto". Attiecībā uz apmeklēto iestāžu personālu ziņojumā parasti tiek minēti konkrēti vārdi. Atsevišķos gadījumos, ja konfidenciali saņemta svarīga informācija, var izdarīt izņēmumu, lai nepakļautu informācijas avotu liekam riskam.

Praktiski ieteikumi

Ziņojuma sākotnējo tekstu vispirms vajadzētu izlasīt monitoringa komandai un tieši tiem, kas veica pētījumu, bija tieši iesaistīti projektā, lai dotu viņiem iespēju precizēt neskaidrās vietas un izlabot nepareizus apgalvojumus.

8. Kopsavilkums. Vizītes posmi

Kad?	Kas?
pirms vizītes	<ul style="list-style-type: none">▪ informācijas vākšana▪ vizītes mērķu noteikšana un programmas sastādīšana▪ monitoringa komandas sagatavošana
vizīte	<ul style="list-style-type: none">▪ saruna ar iestādes vadību▪ iestādes apskate▪ iepazīšanās ar reģistrācijas žurnāliem▪ intervijas▪ saruna ar vadību vizītes beigās
pēc vizītes	<ul style="list-style-type: none">▪ sākotnējais ziņojums par vizīti (iekšējai lietošanai)▪ sarakste ar iestādi▪ nākamā vizīte▪ ziņojums

9. Monitoringa vizītes laikā pētāmie saturiskie jautājumi²⁸

Apiešanās

- Apgalvojumi par spīdzināšanu un ļaunprātīgu apiešanos
- Vienieslodzījums
- Speciālie līdzekļi

Pamatgarantijas

- Inspekcijas
- Sūdzību iesniegšanas kārtība
- Disciplinārsodi un to pārsūdzības iespējas
- Reģistrācijas žurnāli
- Ieslodzīto kategoriju klasifikācija un izvietojums

Materiālie apstākļi

- Pārtika
- Gaisma un ventilācija
- Personīgā higiēna
- Sanitārie mezgli
- Apģērbs un gultasveļa
- Pārpildītība un dzīves telpa

Režīmi un aktivitātes

- Kontakti ar ārpusauli
- Pastaigas svaigā gaisā
- Izglītība
- Brīvā laika pavadīšana
- Reliģija
- Darbs

Medicīnas aprūpe

- Pieeja medicīnas aprūpei
- Medicīniskā aprūpe sievietēm
- Infekcijas slimības
- Medicīnas personāls

Personāls

- Personāla pamatjautājumi
- Personāla apmācība

²⁸ Sadaļas sagatavošanā izmantoti materiāli no: Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 73.- 152.lpp. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). The CPT standards. "Substantive" sections of the CPT's General Reports [Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas standarti. Spīdzināšanas novēršanas komitejas Vispārējo ziņojumu "tematiskās" sadaļas]. CPT/Inf T (2003)1. Strasbourg, September 2003, 17.-29.lpp. <http://www.cpt.coe.int/en/doccstandards.htm>

9.1 Cietumi

Apmeklējot ieslodzījuma vietas, monitoringa komandai ir jāvērtē ļoti daudz dažādu jautājumu. Nav nepieciešams katrā vizītē uz cietumu pievērst uzmanību visiem ieslodzījuma aspektiem. Pirmajās vizītēs var izpētīt cietuma materiālos apstākļus: ēkas, kameras, koplietošanas telpas. Vizīšu sagatavošanas periodā un pēc pirmās vizītes kļūs skaidrāki nākamo vizīšu mērķi un prioritātes. Turpmākajās vizītēs īpaša uzmanība būtu pievēršama šādiem jautājumiem:

- sūdzību izskatīšanas mehānisms ieslodzījuma vietā;
- disciplinārsodi un to izpilde;
- kontakti ar ārpusauli;
- medicīniskā aprūpe;
- attiecības starp personālu/iestādes vadību un ieslodzītajiem.

EP Spīdzināšanas novēršanas komitejas (CPT) standarti

Īpaša vērība pievēršama apgalvojumiem par **cietuma personāla nežēlīgu vai pazemojošu apiešanos ar ieslodzītajiem un ieslodzīto spīdzināšanu**. Šādi gadījumi ir detalizēti jādokumentē. Dokumentēšanā jāpiedalās mediķiem, kuri var novērtēt fiziskās un psiholoģiskās ietekmēšanas sekas. Par individuālas sūdzības dokumentāciju sīkāk aprakstīts 52.-57.lpp.

Monitoringa komandai jāapzinās, ka pastāv dažādi spīdzināšanas, fiziskās un psiholoģiskās ietekmēšanas veidi un metodes. Sīkāks apraksts par tiem sniegts 58.-59.lpp. Pastāv arī tādi ietekmēšanas veidi, kas ilgākā laikposmā sagrauj ieslodzīto psiholoģisko līdzsvaru, bet ko cietušajiem grūti identificēt un izskaidrot. Nereti šāda apiešanās tiek novērtēta ļoti vispārīgi: "Ar mums apietas kā ar dzīvniekiem." Kā piemērus var minēt šādu personāla rīcību:

- sistemātiski ignorē lūgumus, līdz tie netiek izteikti vairākas reizes;
- runā ar ieslodzītajiem, it kā tie būtu mazi bērni;
- nekad neskatās ieslodzītajiem acīs;
- pēkšņi un bez jebkāda pamata ienāk kamerā;
- rada aizdomu pilnu vidi starp ieslodzītajiem;
- vienu dienu ļauj atkāpties no iekšējās kārtības noteikumiem, citu dienu par to soda u.tml.

Daudzās cietumu sistēmās plaši izplatīta **vardarbība starp ieslodzītajiem**, tomēr par to tiek maz ziņots. Cietuma personāla pienākums ir pasargāt ieslodzītos no šādas vardarbības. Īpaši pakļauti vardarbības riskam ir ieslodzītie, kurus apsūdz vai kas notiesāti par seksuāliem noziegumiem. Viņu aizsardzību iespējams panākt, veicot dažādu kategoriju ieslodzīto klasifikāciju, izveidojot viegli pieejamu un konfidenciālu sūdzību sistēmu, kā arī nodrošinot, ka iestādē ir pietiekami personāls.

Monitoringa komandām jāpievērš īpaša uzmanība **ieslodzītajiem**, kas atrodas **izolācijā**. Izolāciju var piemērot personas aizsardzības nolūkos vai kā disciplinārsodu. Izolācija būtu piemērojama kā galējais līdzeklis un uz īsu laiku. Disciplināri sodot, personai tomēr jānodrošina tās tiesības, piemēram, uz stundu ilgu pastaigu svaigā gaisā, medicīnisko apskati utt.

Incidentu gadījumā cietumu personāls vardarbīgu ieslodzīto savaldīšanai

nereti lieto **speciālos līdzekļus** (piem., rokadzelži, steki u.c.), un to lietošana jāpārtrauc pēc iespējas ātrāk. Tie ir piemērojami izņēmuma gadījumos un noņemami pēc iespējas īsākā laikā. Speciālo līdzekļu izmantošana ir jāfiksē īpašā reģistrā. Ārstam ieslodzītais jāizmeklē.

Lai cietumā uzturētu kārtību, ir jānodrošina **disciplīna**, taču vienlaikus jāpastāv skaidriem un saprotamiem iekšējās kārtības noteikumiem. Disciplinārsodiem jābūt proporcionāliem nodarījumiem. Disciplinārsodu piemērošanas gadījumā ieslodzītajiem jānodrošina attiecīgas garantijas – efektīva **sūdzību iesniegšanas** iespēja gan cietuma administrācijai, gan arī neatkarīgām institūcijām ārpus cietuma. Liela nozīme var būt dažādiem inspekcijas jeb uzraudzības mehānismiem. Disciplīnas nodrošināšanai ir svarīga dažādu ieslodzīto kategoriju sadale, reģistrācijas žurnāli un ieslodzīto **informēšana** par iestādes iekšējās kārtības noteikumiem, piemēram, izdalot vienkāršas brošūras, kam jābūt vairākās valodās.

Materiālie apstākļi. Cietumu pārpildītība – daudzu valstu problēma – ne labvēlīgi ietekmē visus citus ieslodzījuma aspektus un iestādes kopējo vidi. Pārpildīts cietums var izrādīties necilvēcīgs vai pazemojošs faktors no cilvēka fiziskās eksistences viedokļa. Vairākās Eiropas valstīs šis jautājums tiek risināts, paplašinot esošos un ceļot jaunus cietumus, tomēr ieslodzīto skaits līdz ar jaunu cietumu izveidi turpina pieaugt. Tāpēc starptautiski tiek rekomendēts sekmēt tādas kriminālpolitikas izstrādi, kuras mērķis ir samazināt ieslodzīto skaitu. Pētot materiālos apstākļus, jāpievērš uzmanība **pārtikas** nodrošinājumam, apgaismojumam un ventilācijai, sanitārajiem mezgliem, **personīgās higiēnas** uzturēšanas iespējām, apģērbam un gultasveļai, pārpildītībai un dzīves telpai. Cietumu kameru logi nedrīkst būt aizklāti ar dažādām konstrukcijām, un ieslodzītajiem jābūt iespējai pašiem ieslēgt un izslēgt gaismu. **Gaisma un ventilācija** ir ārkārtīgi svarīgi faktori, un to trūkums var veicināt infekcijas slimību izplatīšanos. **Sanitārajam mezglam** jābūt nošķirtam no ieslodzīto dzīves telpas. Personu piespiedu turēšana nehygiēniskos apstākļos ir pazemojoša. Ieslodzījuma vietām ir jānodrošina cilvēki ar personīgās higiēnas līdzekļiem, īpašu uzmanību pievēršot ieslodzīto sievietu vajadzībām. Daudzviet, jo īpaši bijušā padomju bloka valstīs, ieslodzītie lielā skaitā tiek ievietoti apjomīgās **kopmītnu tipa telpās**. Šādos apstākļos pastāv liela iebiedēšanas un vardarbības iespēja, tiek veicināta ieslodzīto subkultūru veidošanās un nostiprinās organizētās noziedzības kontakti. Starptautiskie standarti dod priekšroku ieslodzīto ievietošanai individuālās kamerās, pretēji daudzvietīgām kamerām vai dzīvojamām telpām. Ja kameras ir vairākvietīgas, īpaša uzmanība pievēršama ieslodzīto kategoriju sadalei.

Režīmam (darbs, izglītība, pastaigas svaigā gaisā, sports, kontakti ar ār pasauli (sarakste, ģimenes kontakti), reliģiskās aktivitātes utt.) ir īpaši svarīga nozīme ieslodzīto sociālajā rehabilitācijā un reintegrācijā. Brīvības atņemšanas negatīvākās sekas ir bezdarbība un garlaicība, tāpēc ir īpaši svarīgi, lai ieslodzītajiem dienas laikā būtu iespēja atrasties ārpus kamerām un iesaistīties mērķtiecīgās aktivitātēs. Šīs prasības attiecas gan uz apcietinātajām, gan notiesātajām personām. Piemēram, EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja iesaka, ka arī apcietinātajām personām būtu jārada iespēja pavadīt ārpus kameras līdz pat astoņām stundām. Ikvienam ieslodzītajam ir tiesības uz vismaz vienu stundu ilgu pastaigu svaigā gaisā reizi dienā.

Medicīniskā aprūpe. Starptautiskie dokumenti norāda uz galvenajiem

jautājumiem šajā jomā ieslodzījuma vietās: ārsta pieejamība, vienlīdzīga medicīniskā aprūpe, pacienta piekrišana un konfidencialitāte, slimību profilakse, palīdzība īpašām ieslodzīto kategorijām, cietuma medicīnu profesionālā neatkarība un profesionālā kompetence. Ieslodzīto fiziskās un garīgās veselības nodrošināšana ir īpaši svarīga, jo ieslodzījums neļauj viņiem pašiem parūpēties par savu dzīvi.

Nonākot ieslodzījumā, visām personām jānodrošina medicīniskā apskate. Ieslodzījuma vietas vadībai un personālam jārada veselīgi dzīves apstākļi, pienācīga medicīniskā aprūpe un iespēja uzturēt normālu veselības stāvokli. Medicīniskajai aprūpei jābūt līdzvērtīgai tai, kāda pieejama ārpus ieslodzījuma vietas. Ja monitoringa komandā nav ārsta, tad citiem monitoringa komandas locekļiem jābūt informācija par ieslodzīto veselības stāvokli – izplatītākajām slimībām, transmisīvajām un infekcijas slimībām –, kā arī jāizpēta, kāda ir iespēja saņemt medicīnas aprūpi. Ieslodzītajām personām jābūt iespējai regulāri kontaktēties ar ārstu. Pacienti jādara zināma visa būtiskā informācija (ja nepieciešams, medicīniska pārskata formā), kas attiecas uz viņu veselības stāvokli, ārstēšanās kursu un parakstītajām zālēm.

Ieslodzītajām sievietēm jānodrošina pirmsdzemdību un pēcdzemdību aprūpe. Jābūt iespējai dzemdēt ārpus ieslodzījuma vietas. Starptautiskie cilvēktiesību dokumenti noteic, ka zīdaiņiem un mazgadīgiem bērniem nebūtu jāatrodas ieslodzījuma vietās, taču uzsver, ka, lemjot par zīdaiņa vai mazgadīga bērna atstāšanu pie mātes ieslodzījumā vietā vai nodošanu citas iestādes vai personas aprūpē, bērna intereses ir uzskatāmas par primārām. Ja māte un bērns cietumā atrodas kopā, tad viņi ir jāizmītina tādos apstākļos, kas līdzvērtīgi bērnu iestādei ārpus cietuma, un jānodrošina ar personālu, kas specializēties pēcdzemdību un bērnu aprūpē.

Katrā ieslodzījuma vietā jābūt noteiktam medicīnas personālam (ārstam, kas specializēties psihiatrijā, terapeutam, zobārstam u.c.) un iespējām uzaicināt speciālistus no citām medicīniskās aprūpes iestādēm. Ieslodzījuma vietu medicīniskajam dienestam jāspēj vismaz nodrošināt regulāras ambulatoras konsultācijas un neatliekamo medicīnisko palīdzību. Ieslodzījuma vietu medicīnas dienestu kompetencē ietilpst arī **pašnāvību profilakse**.

Starptautiskie standarti uzsver nepieciešamību nodrošināt cietumu medicīnu profesionālo neatkarību: viņiem savi lēmumi jāpieņem, pamatojoties tikai uz medicīniskiem kritērijiem. Cietumu medicīnas iestādēm ir cieši jāsadarbjas ar sabiedrības veselības aizsardzības iestādēm. Ieslodzītajiem ir jābūt iespējai konfidenciali sazināties ar cietumu medicīnas personālu un tikt medicīniski izmeklētiem un konsultētiem bez cietuma personāla klātbūtnes.

Cietumu personāls

Veicot cietumu monitoringu, jāpievērš uzmanība personālam. Lai personāls varētu strādāt, ievērojot likumdošanu un noteikumus, kas attiecas uz personām, kam atņemta brīvība, vajadzīgi: īpaši apmācīti darbinieki; atbilstoša samaksa par darbu; pietiekams darbinieku skaits pret ieslodzīto skaitu; darba laiks un apstākļi, kas pielāgoti šim sarežģītajam darbam.

Ir šādas cietumu personāla kategorijas: cietumu vadība; uzraugi, kas nodrošina cietuma ārējā perimetra uzraudzību, kā arī uzraudzību pašā cietumā; medicīnas personāls; sociālie darbinieki, psihologi u.c.; izglītības un nodarbinātības speciālisti; sagādes personāls.

Veicot cietumu monitoringu, jāatceras, ka ieslodzīto dzīves apstākļi ir arī

cietumu darbinieku darba apstākļi, tāpēc ir vērtīgi uzklaut cietumu darbinieku viedokli un ieteikumus attiecībā uz iestādes darbu un iespējamajiem uzlabojumiem.

No cietuma personāla ir atkarīga atmosfēra cietumā. Konstruktīvas attiecības starp personālu un ieslodzītajiem – pretstatā konfrontējošām – var mazināt jebkura cietuma videi piemītošo spriedzi, ievērojami novērst incidentu iespējamību, kā arī veicināt kontroles un drošības uzlabošanu. Starptautiskie standarti uzsver pareizi atlasīta un apmācīta personāla nozīmi. Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejai bieži nācies konstatēt, ka attiecības starp personālu un ieslodzītajiem ir formālas, – personāls izvēlas stingri reglamentētu attieksmi, uzskatot, ka mutiska sazināšanās ar ieslodzītajiem ir tikai un vienīgi papildu darbs. Komiteja ir novērojusi pat šādu pieeju: ieslodzītajiem liek stāvēt ar seju pret sienu un gaidīt, kad personāls pievērsīs viņiem uzmanību, vai arī, lai dotu ceļu apmeklētājiem, ieslodzītajiem liek noliekt galvu vai turēt rokas aiz muguras, pārvietojoties iestādes iekšienē. Šāda prakse nav nepieciešama drošības apsvērumu dēļ un neveicina labas attiecības starp personālu un ieslodzītajiem. Normālu attiecību veidošana lielā mērā ir atkarīga no tā, vai darbinieku skaits ir pietiekams, un realitātē daudzās valstīs tā nav. Tas rada nedrošu vidi gan personālam, gan arī ieslodzītajiem.

Liela nozīme ir cietumu, kā arī citu tiesību aizsardzības iestāžu personāla sagatavošanai. Galvenajam atlases kritērijam jābūt saskarsmes spējām ar cilvēkiem, un mācībās uzsvars ir jāliek uz komunikācijas iemaņām, nevardarbīgu konfliktu risināšanu un stresa mazināšanu.

9.2 Policija

Eiropas Spīdzināšanas novēršanas komitejas standarti

Aizturēšana policijā ir islaicīga. Tā var ilgt no dažām stundām līdz dažām dienām, tomēr jāņem vērā, ka tieši pēc aizturēšanas pastāv vislielākais risks, ka personas tiks iebiedētas vai fiziski ietekmētas.

Monitoringa vizītes uz policijas nodaļām vai policijas izolatoriem atšķiras no monitoringa vizītēm uz cietumiem. Policijas iestādes ir mazākas; aizturētās personas, iespējams, vairāk baidīsies runāt ar monitoringa komandas dalībniekiem. Personu, kas “iziet cauri” izolatoriem, ir daudz, tāpēc arī apstākļi policijas izolatoros ir daudz pieticīgāki nekā cietumos. Daudz informācijas par to, kā ar aizturētajām personām apietas policijā, var iegūt, intervējot personas, kas nonākušas izmeklēšanas cietumos. Policijas izolatoros ierasties vakaros, īpaši nedēļas nogalēs, kad tajos parasti atrodas vairāk aizturēto personu.

Policijas izolatoros īpaša uzmanība pievēršama procesuālajām garantijām, informēšanai par tiesībām, nopratināšanas kārtībai, reģistrācijas žurnāliem, fiziskajiem apstākļiem. Detalizētākos standartus aizturēšanai policijā sniedz EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja (CPT)²⁹.

CPT savā darbībā ir saskārusies ar fiziskas ietekmēšanas gadījumiem policijā. Vairākumā gadījumu tie ir aizturēšanas laikā izdarīti spērieni, sitieni ar dūrēm, pļaukas un verbāli apvainojumi. Virknē gadījumu, ko apstiprinājušas

²⁹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). The CPT standards. “Substantive” sections of the CPT’s General Reports [Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas standarti. Spīdzināšanas novēršanas komitejas Vispārējo ziņojumu “tematiskās” sadaļas]. CPT/Inf T (2003)1. Strasbourg, September 2003, 6.-17.lpp. <http://www.cpt.coe.int/en/docstandards.htm>

liecības, komiteja saskārusies ar šādu ietekmēšanu: smacēšana ar plastmasas maisiņu vai gāzmasku, pakāršana aiz kājas, galvai atrodoties tikai dažus centimetrus virs zemes, iedarbošanās ar elektrošoku uz dažādām ķermeņa daļām, metāla spaiņa novietošana uz galvas un sišana pa to ar koka nūjām, sitieni ar stekiem, “falaka” (sitieni ar stekiem par kāju pēdām).

CPT īpašu vērību pievērš **trīm pamattiesībām**, kas attiecas uz aizturētājām personām. Šīm tiesībām jābūt **no aizturēšanas brīža**:

- **tiesības informēt trešo pusi** (ģimenes locekli, draugu, konsulātu) par aizturēšanas faktu;
- **tiesības uz advokātu** (ieskaitot tiesības uz advokāta klātbūtni nopratināšanas laikā);
- **tiesības uz ārstu** pēc savas izvēles (līdzās medicīniskajai apskatei, ko veic policijas iestādes izsaukts ārsts).

Attiecībā uz tiesībām informēt par aizturēšanas faktu trešo pusi Komiteja uzsver, ka atbildīgajām amatpersonām pēc aizturētās personas lūguma ir jānodrošina radnieku vai citas trešās puses informēšana par aizturēšanas faktu.

Tiesībām uz advokātu jāietver gan tiesības kontaktēties, gan tikt ar advokātu. Abos gadījumos ir jāgarantē aizturētās personas un advokāta sarunu konfidencialitāte. Aizturētajai personai ir tiesības pieprasīt advokāta klātbūtni nopratināšanas laikā. CPT atzīst, ka ārkārtējos gadījumos ir iespējams uz zināmu laiku nepielaist pie personas advokātu, kuru tā izvēlējusies, tomēr tas nedrīkst novest pie tā, ka personai šajā laikā pilnīgi liegtas tiesības uz advokātu. Šādos gadījumos, lai nepakļautu riskam izmeklēšanas likumīgās intereses, personai jāpiedāvā cits neatkarīgs advokāts. CPT arī pievērš uzmanību juridiskās palīdzības sistēmai, jo īpaši tam, kā juridiskā palīdzība tiek nodrošināta praksē. Policija nodrošina personas medicīnisko apskati, taču aizturētajām personām ir arī tiesības uz ārstu pēc paša izvēles. Komiteja kā galveno uzsver iespēju tikt ar neatkarīgu ārstu, jo policijas vai citu institūciju ārsti nereti ļoti formāli veic medicīnisko apskati.

Komiteja atzīst, ka dažkārt izmeklēšanas interesēs var būt atkāpes no šīm pamatprasībām, taču jebkuri ierobežojumi, kas liedz aizturētajām personām realizēt šīs tiesības, ir skaidri definējami un piemērojami ierobežotu laiku.

Lai aizturētā persona varētu šīs tiesības realizēt, tā jāinformē viņai saprotamā valodā. Komiteja rekomendē izdot informācijas lapas dažādās valodās, kā arī iesaka izveidot sistēmu, kur aizturētajai personai jāparakstās, ka tā informēta par savām tiesībām.

Komiteja pievērš īpašu uzmanību **nopratināšanas kārtībai**, uzskatot, ka ir jābūt konkrētiem noteikumiem vai vadlīnijām, kā nopratināšana veicama. Jābūt noteiktam, cik ilgi aizturēto personu drīkst pratināt, cik ilgs laiks paredzēts starp nopratināšanām; kā aizturētās personas informējamas, kuri policijas darbinieki piedalās nopratināšanā (vārds un/vai numurs); vietas, kur atļauts veikt nopratināšanu; vai nopratināšanas laikā aizturētajai personai var likt stāvēt kājās; kā nopratināmas personas, kas atrodas alkohola reibumā vai narkotiku iespaidā. Reģistrācijas žurnālā jāfiksē nopratināšanas sākums un beigas, aizturētās personas lūgumi, kā arī personas, kas piedalījušās nopratināšanā.

Komiteja uzskata, ka nostiprinātos aizturēto personu drošība un uzlabots arī policijas darbs, ja tiktu izveidots vienots un visu aptverošs reģistrācijas žurnāls katrai aizturētajai personai, kurā fiksētu visas veiktās darbības: cikos persona aizturēta, cikos tai paziņots par tās tiesībām, fiksēti miesas bojāju-

mi, psihiskās veselības traucējumi, kad radnieki/konsulāts un advokāts informēti par aizturēšanas faktu, kad tie apmeklējuši aizturēto personu, kad tā ēdināta, kad notikusi nopratināšana, kad persona pārvesta uz citu vietu vai atbrīvota utt. Atsevišķos gadījumos būtu nepieciešams aizturētās personas paraksts, kas apliecinātu, ka tā ir informēta par savām tiesībām vai tai liegts realizēt savas tiesības.

Neatkarīgs sūdzību izskatīšanas mehānisms, kas izskata aizturēto personu sūdzības par policiju, Komitejas izpratnē ir uzskatāms par nopietnu drošības garantiju pret pazemojošu apiešanos un spīdzināšanu.

Aizturēšana policijā ir īslaicīga, taču **fiziskajiem apstākļiem kamerās** ir jāatbilst elementārām prasībām. Kamerām policijas izolatorā vai nodaļā jābūt pietiekami lielām atbilstoši tajā turēto cilvēku skaitam. Kamerās ir jābūt pienācīgam apgaismojumam (t.i., pietiekamam lasīšanai, izņemot miega periodu) un ventilācijai. Būtu vēlams dienas gaisma. Kamerās jābūt arī elementārām mēbelēm (piemēram, pie grīdas pieskrūvētam krēslam vai solam). Ja aizturētajai personai policijā jāpavada nakts, jāizsniedz tīrs matracis un sega.

Aizturētajām personām jābūt iespējai kārtot dabiskās vajadzības pienācīgos apstākļos, kā arī nomazgāties. Tām ir jābūt pieejamam dzeramajam ūdenim un jāsaņem ēdiens – vismaz viena pilna maltīte reizi dienā.

Kameru lielums ir sarežģīts jautājums, taču CPT ir uzskatījusi par nepieciešamu noteikt dažus kritērijus. Vienvietīgai kamerai, kurā aizturētā persona atrodas vairākas stundas, jābūt vismaz 7 m² lielai.

Nopratināt personu, kas tiek turēta aizdomās par nozieguma izdarīšanu, ir speciālista uzdevums, kas prasa īpašu sagatavotību. Ir jānosaka konkrēts nopratināšanas mērķis: pratināšanas gaitā saņemt precīzu un drošu informāciju, lai konstatētu patiesību atbilstoši lietas būtībai, nevis panākt personas atzīšanos, ja tā, pēc nopratinātāju domām, ir vainīga nodarījumā. Nopratinātājiem ir jābūt attiecīgi apmācītiem, un ir vēlams izstrādāt īpašu nopratināšanas kodeksu, – tas palīdzētu tiesību aizsardzības iestāžu darbiniekiem sasniegt iepriekšminēto mērķi.

Savas darbības laikā CPT delegācijas dažādās valstīs ir intervējušas daudz aizturēto personu, kas pārliecināti apgalvojušas, ka policijas darbinieki pret tām ir lietojuši fizisku spēku un citas iebiedēšanas formas, mēģinot izmeklēšanas gaitā panākt atzīšanos. Krimināltiesību sistēma, kas galveno uzsvaru liek uz vainas atzīšanu kā vainas pierādījumu, motivē darbiniekus, kuri veic nozieguma izmeklēšanu un vēlas pēc iespējas ātrāk sasniegt vajadzīgo rezultātu, izmantot fiziskas vai psiholoģiskas ietekmēšanas metodes. Spīdzināšanas un citu vardarbības formu novēršanas kontekstā ir ļoti svarīgi attīstīt tādas noziegumu izmeklēšanas veidus, kas ļautu mazināt atkarību no atzīšanās.

CPT uzsver, ka tiesu varai un prokuratūrai ir nozīmīga loma cīņā pret vardarbību policijas iestādēs. Visām personām, kuras aizturējusi policija un attiecībā uz kurām lemj par apcietinājuma piemērošanu, būtu fiziski jāstājas tiesas priekšā.

Atsevišķos gadījumos policijas darbiniekiem var būt nepieciešams veikt papildu nopratināšanu. CPT uzskata, lai novērstu ļaunprātīgas apiešanās iespēju, šādai nopratināšanai būtu jānotiek cietuma telpās, nevis policijas iecirknī. Apcietināto personu nosūtīšana uz policijas iestādi tālākai nopratināšanai pieļaujama tikai galējas nepieciešamības gadījumā.

Policijas iestāžu **uzraudzībai**, ko veic **neatkarīgas institūcijas**, ir nozīme ļaunprātīgas apiešanās novēršanā, kā arī aizturēto personu apstākļu uzlabošanā. Šo institūciju apmeklējumiem ir jābūt regulāriem un jānotiek bez iepriekšēja brīdinājuma.

9.3 Psihoneiroloģiskās iestādes

EP Spīdzināšanas novēršanas komitejas (CPT) standarti³⁰

Psihiatriskās slimnīcas līdztekus brīvprātīgiem pacientiem ārstē arī personas, kas tajās ievietotas piespiedu kārtā. Lielākajā daļā Eiropas valstu piespiedu ievietošana notiek saskaņā ar tiesas lēmumu³¹. Pastāv arī iestādes (īpašas slimnīcas, atsevišķas nodaļas utt.) personām, kuras psihoneiroloģiskajās iestādēs ievietotas ar krimināltiesas lēmumu. CPT pievērš īpašu uzmanību psihoneiroloģiskajās slimnīcās ievietotajām personām, kuras garīgās veselības traucējumus ieguvušas, atrodoties ieslodzījumā.

Lai novērstu spīdzināšanu vai pazemojošu izturēšanos pret garīgi slimām personām, EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja ir izstrādājusi standartus.

Spīdzināšana vai pazemojoša izturēšanās pret pacientiem. CPT prioritāte, apmeklējot psihoneiroloģiskās iestādes, ir pārliecināties, vai pastāv liecības par apzinātu spīdzināšanu vai pazemojošu izturēšanos pret pacientiem. Šādi gadījumi ir reti. Ja tas notiek, parasti vainojams palīgpersonāls, nevis medicīniskais personāls vai kvalificēti slimnieku kopēji. Tāpēc iestādēm jā rūpējas par personāla atlasīšanu un apmācību.

Sadzīves apstākļi. Apstākļiem psihoneiroloģiskajās ārstniecības iestādēs ir jābūt pozitīviem, respektējot pacientu autonomiju, ievērojot viņu tiesības uz privāto dzīvi, nodrošinot piemērotu uzturu, apgaismojumu, apkuri, ventilāciju, apģērbu, iespējas atpūsties un katru dienu pastaigāties svaigā gaisā. CPT rekomendē samazināt lielās palātas (10–20 cilvēku), kā arī nodrošināt iespēju uzturēties istabā jebkurā diennakts laikā. Pacientiem vēlama individualizēta apģērbs, nevis slimnīcas pidžamas, kā arī jāļauj glabāt un lietot personīgās mantas. Jānodrošina naktsгалdīņi un drēbju skapji. Ir svarīgi, lai pacientiem būtu aizslēdzamas glabātavas, kur novietot personīgās lietas. Tas vairo drošības sajūtu un autonomiju.

Individuālā ārstēšana. Pacientiem jābūt individuālam ārstēšanas plānam, kurā ietvertas dažādas terapeitiskas un rehabilitējošas aktivitātes, to vidū nodarbinātības terapija, grupu terapija, individuālā psihoterapija, māksla, mūzika un sports. Garīgo traucējumu ārstēšanai bieži vien nepieciešami psihotropie medikamenti. Jāpārliecinās, vai pacienti ir nodrošināti ar izrakstītajām zālēm. Īpaša uzmanība pievēršama jebkādam ļaunprātīgas medikamentu izmantošanas pazīmēm.

Informācija. Ierodoties slimnīcā, pacienti jāiepazīstina ar slimnīcas iekšējās kārtības noteikumiem. Pacientiem vai viņu radniekiem jāsaņem materiāls, kurā vienkāršā, saprotamā valodā izskaidroti gan iestādes iekšējās kārtības noteikumi, gan pacienta tiesības.

³⁰ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). The CPT standards. "Substantive" sections of the CPT's General Reports [Eiropas Padomes Spīdzināšanas novēršanas komitejas standarti. Spīdzināšanas novēršanas komitejas Vispārējo ziņojumu "tematiskās" sadaļas]. CPT/Inf T (2003)1. Strasbourg, September 2003, 52.-63.lpp. <http://www.cpt.coe.int/en/docstandards.htm>

³¹ Latvijā pagaidām šāda kārtība nav ieviesta, taču tāda tiek plānota pēc jaunā Psihiatriskās palīdzības likuma pieņemšanas.

Tiesības

- Piespiedu ievietošanas procedūrai jāgarantē objektivitāte.
- Personai jābūt iespējai apstrīdēt tiesā piespiedu ievietošanu psihoneiroloģiskajā iestādē.
- Piespiedu ārstēšana psihoneiroloģiskajā iestādē jāpārtrauc, tiklīdz tā vairs nav nepieciešama personas veselībai.
- Ja persona piespiedu kārtā ievietota psihoneiroloģiskajā iestādē uz nenoteiktu laika periodu, nepieciešama regulāra automātiska pārbaude. It īpaši tas attiecas uz tām personām, kuras izdarījušas noziegumus un ir bīstamas sabiedrībai.
- Personai jābūt iespējai ik pēc noteikta laika lūgt tiesu pārskatīt piespiedu ārstēšanas nepieciešamību.

Pacientiem jābūt iespējai izmantot telefonu, saņemt un nosūtīt vēstules, uzturēt kontaktus ar ģimeni un draugiem, kā arī konfidenciāli konsultēties ar advokātu.

Iekšējā drošība. Ārstēšanai jānotiek ar pacientu piekrišanu, pilnībā informējot viņus par paredzamo ārstēšanas procesu. Pacientiem ir tiesības iepazīties ar savu slimības vēsturi (informāciju par diagnozi, par medicīnisko izmeklēšanu, kam pacients tiek pakļauts, tās rezultātiem, kā arī ierakstiem par pacienta veselības stāvokli un ārstēšanu). Pacients var lūgt, lai ar informāciju, kas ietverta slimības vēsturē, varētu iepazīties viņa ģimene vai advokāts. Ja pacients tiek pārvietots uz citu ārstniecības iestādi, slimības vēsture nododama ārstam, kas pārņem viņa ārstēšanu. Ja pacients tiek izrakstīts no psihoneiroloģiskā stacionāra, slimības vēsture ar pacienta piekrišanu nododama ārstam, kas pacientu aprūpē ambulatori. Katram spriestspējīgam pacientam jābūt iespējai atteikties no ārstēšanas vai jebkādas medicīniskās iejaukšanās. Šo principu var neievērot tikai gadījumos, kas pamatoti ar likumā stingri definētiem izņēmuma apstākļiem.

Elektrošoka terapija (EŠT) ir atzīstama par ārstēšanas veidu pacientiem, kas slimo ar dažām specifiskām garīgām slimībām. Tomēr jāuzrauga, kā EŠT atbilst pacienta ārstēšanas plānam. To drīkst veikt tikai īpaši apmācīts personāls. Vienmēr jālieto anestēzija un muskuļu atslābinātāji. Vēlams EŠT veikt īpaši šim nolūkam paredzētā un atbilstoši aprīkotā telpā. EŠT izmantošana detalizēti jāapraksta īpašā reģistrācijas žurnālā.

Fiziskās izolēšanas līdzekļi lietojami tikai nepieciešamības gadījumā un īsu brīdi. Lēmums par to jāpieņem ārstam, vai arī personālam nekavējoties jāinformē ārsts par fiziskās izolēšanas nepieciešamību. Šis fakts jāieraksta slimības vēsturē un jāreģistrē īpašā žurnālā. Reģistrējot fizisko izolēšanu, jāfiksē tās sākuma un beigu laiks, cēloņi, apstākļi, ārsta, kurš pieņēmis lēmumu par fizisko izolēšanu, vārds, kā arī jāuzskaita jebkuri pacienta vai personāla gūtie ievainojumi. Fiziskās izolēšanas līdzekļus vai pacienta nošķiršanu nekad nedrīkst lietot kā sodu.

Personāls. Psihoneiroloģisko iestāžu personāls rūpīgi jāizvēlas un pienācīgi jāizglīto. Personālam nepieciešams atbilstošs nodrošinājums un vadība. Lai nodrošinātu efektīvu ārstniecību, jānodrošina kvalificēta veselības aprūpes personāla uzraudzība pār jaunāko jeb palīgpersonālu.

Tāpat kā citās veselības aprūpes jomās, arī psihoneiroloģiskajās iestādēs

liela nozīme ir regulārām sanāksmēm, kurās piedalās visas personāla kategorijas, kas strādā nodaļā, veidojot komandu, kura ir nodaļas galvenā ārsta pārzīnā. Tas sekmē problēmu identificēšanu un apspriešanu.

Lai nepieļautu pārliecīgu psihoneiroloģisko iestāžu personāla izolētību, nepieciešams ārējs stimulants un atbalsts. Ļoti vēlams piedāvāt personālam tālākizglītības iespējas. Psihoneiroloģiskajās iestādēs ieteicama arī neatkarīgu personu, piemēram, studentu, pētnieku, kā arī neatkarīgu organizāciju pārstāvju klātbūtne.

Psihoneiroloģiskajās iestādēs jābūt izveidotam **sūdzību iesniegšanas mehānismam**, kas nodrošina pacientiem iespēju konfidenciali iesniegt sūdzības.

Ārējā uzraudzība. Psihoneiroloģiskajās iestādēs vēlamas regulāras pārbaudes vizītes, ko veic neatkarīgas organizācijas. Pacientiem jābūt neierobežotām iespējām sazināties ar šīm institūcijām un iesniegt sūdzības.

EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja lielu nozīmi piešķir regulārām psihoneiroloģisko iestāžu pārbaudes vizītēm, ko veic neatkarīgas institūcijas (piemēram, tiesnesis vai īpaša kontroles komisija), kas ir atbildīgas par pacientu aprūpes pārbaudi. Šīm institūcijām jābūt pilnvarotām tikties ar pacientiem bez personāla klātbūtnes, saņemt sūdzības un ieteikt nepieciešamās rekomendācijas.

Arī 1994. gadā Eiropas Padome 1235. rekomendācijā "Psihiatrija un cilvēktiesības" norādīja, ka nepieciešams izveidot psihiatrisko institūciju kontroles mehānismu, kas funkciju ziņā līdzinātos EP Spīdzināšanas novēršanas komitejai.

Attiecībā uz veselības aprūpes pakalpojumiem cietumos EP Spīdzināšanas novēršanas komiteja savā Trešajā vispārējā ziņojumā (CPT/Inf (93) 12, 30.–77. paragrāfs) noteica vairākus vispārējos kritērijus: ārsta pieejamība, vienlīdzīga aprūpe, pacienta piekrišana un konfidencialitāte, profilaktiskā veselības aprūpe, profesionālā neatkarība un profesionālā kompetence. Šie kritēriji tiek piemēroti arī psihoneiroloģiskajās iestādēs.

10. Individuālo sūdzību dokumentācijas pamatprincipi³²

Dokumentējot apgalvojumus/sūdzības par spīdzināšanu un ļaunprātīgu apiešanos, ir jāievēro vairāki jautājumi:

- Galvenais ir fiksēt precīzu, ticamu un kvalitatīvu informāciju. Ko darīt, lai panāktu, ka saņemtā informācija tāda ir?
- daudzos gadījumos ir jāintervē persona, kas apgalvo, ka tā fiziski ietekmēta vai ar to ļaunprātīgi apģājušies. Vai, veicot interviju, ir jāņem vērā kādi īpaši apsvērumi?
- kādai sīkākai informācijai jābūt fiksētai intervijā? Vai vienmēr jāiegūst kāds minimāls informācijas daudzums? Kādi jautājumi ir jāuzdod?
- kādiem ir jābūt papildu pierādījumiem? Kādi pierādījumi jāmeklē, un kur tos var atrast?

Kas veido kvalitatīvu informāciju?

Prasības informācijas kvalitātei sūdzību gadījumā ir atkarīgas no mērķa, kā šo informāciju izmantos. Tiesas procesam – vietējā vai starptautiskā tiesā – nepieciešama ļoti ticama informācija. Ziņojumiem nereti pietiek, ja ir mazāk detaļu, var iztikt ar ne tik sīku dokumentāciju vai arī bez tās. Jāmēģina iegūt tik labu informāciju, cik esošajos apstākļos iespējams. Tas nenozīmē, ka informāciju var publiskot tikai tad, ja ir sasniegts visaugstākais standarts, taču jādara viss, lai sagatavotu nopietnu ziņojumu.

Faktori, kas ietekmē informācijas kvalitāti

- **Informācijas avots.** Kā iegūta informācija? Tieši no cietušā; cietušā ģimenes/draugiem; lieciniekiem; no kāda, kurš par notikušo dzirdējis no vēl kāda; no medijiem? Jo tālāk no pirmavota – cietušā vai notikuma –, jo mazāk ticama informācija.
- **Detaļas.** Vai sūdzība ir detalizēta? Vai tajā pietrūkst informācijas? Vai zināmi tikai galvenie fakti? Jo detalizētāka informācija, jo labāk iespējams saprast, kas reāli noticis.
- **Pretrunas.** Vai notikumu izklāsts ir loģisks un saprotams? Vai tajā ir kādas pretrunas vai jautājumi, kas nav saprotami? Piemēram, ja cietušais vai liecinieks ir sniedzis divas savstarpēji pretrunīgas liecības, tas var būt iebiedēšanas dēļ.

³² Sadalās sagatavošanā Giffard Camille. The Torture Reporting Handbook. How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights [Rokasgrāmata ziņošanai par spīdzināšanas gadījumiem. Kā dokumentēt un reaģēt uz apgalvojumiem par spīdzināšanu starptautiskajā cilvēktiesību aizsardzības sistēmā], Human Rights Centre, University of Essex, February 2000, 38.- 45.lpp.

Sikas pretrunas ir normāla parādība un neietekmē kopējo informācijas kvalitāti, taču ievērojamas neatbilstības nozīmē, ka informācija jāpārbauda.

- **Elementi, kas apstiprina apgalvojumus par spīdzināšanu vai pazemojošu apiešanos.** Vai ir liecinieku liecības, kas apstiprina cietušā stāstīto? Vai ir medicīniski atzinumi/izziņas par cietušā miesas bojājumiem? Jo vairāk papildu dokumentācijas, jo lielāks pamats uzskatīt sūdzību par ticamu.
- **Informācijas atbilstība tendencēm.** Vai sūdzība ir viena no daudzām līdzīgām sūdzībām? Vai tā ir vienīgā šāda satura sūdzība par attiecīgo iestādi vai reģionu u.tml.? Ja izrādās, ka sūdzībā minētie fakti ir izplatīta prakse, pastāv lielāka ticamība, ka informācija ir patiesa.
- **Informācijas svaigums.** Vai informācija ir iegūta nesen? Vai sūdzībā minētais gadījums nav noticis pirms vairākiem gadiem? Jo svaigāka informācija, jo vieglāk izmeklēt vai pārbaudīt faktus.

10.1 Informācijas paraugs

NO PIRMAVOTA

+ DETALIZĒTA

+ BEZ BŪTISKĀM PRETRUNĀM

+ PĀRBAUDĪTA NO DAŽĀDIEM ASPEKTIEM

+ APSTIPRINA TENDENCES

+ SVAIGA

= KVALITATĪVA INFORMĀCIJA

Fiksējamā informācija

Turpmāk minētās vadlīnijas norāda optimāli ievācamo informāciju, tomēr tās nav izsmeļošas un var mainīties atkarībā no situācijas. Vienmēr jāatceras, ka intervējamais nav tikai informācijas avots, un intervijai nevajadzētu kļūt par nopratināšanu. Pārmērīga pievēršanās detaļām var novest pie tā, ka tiek palaists garām būtiskais. Jāpārliecinās, vai sniegtā informācija ir skaidra, vai ir kas nesaprotams, neskaidrs vai pretrunīgs. Jāpievērš uzmanība trūkumiem hronoloģijā.

Jāsagatavo informācija par to, ka attiecībā uz cietušo ir notikusi vai var notikt spīdzināšana vai pazemojoša apiešanās, ko veic amatpersona vai par ko tā zina un akceptē.

Informācijas paraugs

KAS izdarīja KO – KAM?

KAD, KUR, KĀPĒC un KĀ?

1. **Jāidentificē cietušais(-ie).** Vārds, uzvārds, dzimums, vecums, nodarbošanās, adrese utt.
2. **Jāidentificē vainīgie.** Vissvarīgākais nav identificēt konkrētus vainīgos (ja iespējams, tas, protams, jādara), bet gan konstatēt, ka viņi strādā valsts iestādē. Kas aizturēja cietušo – cilvēku skaits, viņu vārdi, dienesta pakāpes, kādu dienestu viņi pārstāvēja? Vai bija tērpušies formā vai civilā apģērbā? Viņu izskats, kādas īpašas pazīmes? Transporta līdzekļi? Speciālie līdzekļi?
3. **Jāapraksta, kā cietušais nonāca saskarē ar attiecīgās valsts iestādes pārstāvjiem.** Kur tika aizturēts: uz ielas, mājās, sabiedriskā vietā vai citur? Kad tika nogādāts slēgtajā iestādē: aptuvens datums vai vismaz mēnesis, vai tas notika no rīta, vakarā, pēcpusdienā? Kā tas notika: vai tika izmantoti speciālie līdzekļi (ieroči, rokadzelži, steki u.c.), vai aizturēšanai bija liecinieki? Vai bija kāds brīdinājums, vai cietušo izsauca uz policijas izolatoru? Vai tas notika demonstrācijas laikā? Vai tika minēts aizturēšanas iemesls? Pat ja nav nosaukts oficiāls iemesls, par to var liecināt uzdotie jautājumi vai aizturēšanas apstākļi.
4. **Jānoskaidro, kur cietušais tika nogādāts un kur – turēts.** Cietušais var tikt nogādāts kādā iestādē vai aizvests uz kādu vietu un tur pamests, spīdzināšana vai pazemojoša apiešanās var notikt mašīnā vai citur. Ja iestādē – tās nosaukums, atrašanās vieta? Cik ilgi cietušais tajā turēts? Ja pārvests uz citu vietu, tad uz kurieni, kas to darīja, aptuvens datums un laiks? Kādā veidā tika pārvests? Vai bija minēts pārvešanas iemesls? Cik ilgi cietušais aizturēts?
5. **Jāapraksta turēšanas apstākļi.** Jāpievērš uzmanība ne tikai tam, ko cietušais var būt redzējis. Jājautā arī, ko viņš varētu būt sajutis, saodis, dzirdējis? **Telpas atrašanās vieta iestādē.** Bija jākāpj augšā/lejā? Vai kaut ko varēja redzēt pa logu? Kādas uzmanību piesaistošas lietas? **Telpa.** Cik liela? No kāda materiāla izgatavotas durvis, sienas, griesti? Vai bija kas neparasts? **Telpā esošie cilvēki.** Vai telpā atradās cilvēki, cik? Vai bija kādi liecinieki, vai viņi varētu būt ievērojuši, kāds bija cietušā veselības stāvoklis? **Izolācija.** Ja cietušais atradās izolācijā, tad cik ilgu laiku, kā izolācija izpaudās? **Kas atradās telpā.** Gulta, tualete, izlietne u.c. **Gaisma, ventilācija. Higiēna. Pārtika, dzeramais ūdens. Pastaigas svaigā gaisā. Iestādes režīms. Medicīniskā aprūpe. Kontakti ar ārpusauli. Juridiskā pārstāvniecība. Kad notika tiesas sēde? Kukuļņemšana.** Vai par kaut ko bija jāmaksā?
6. **Jāapraksta spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās veids.** Kur tas notika? **Kas** notika? **Cik bieži?** **Kādas** bija ietekmēšanas sekas uzreiz pēc notikušā un vēlāk?

Var uzdot šādus jautājumus:

- Ko cietušais atceras par vainīgajiem?
 - Vai telpai, kurā notika spīdzināšana vai pazemojoša apiešanās, bija kādas īpašas pazīmes?
 - Vai spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās laikā bija klāt citi aizturētie/ieslodzītie/pacienti? Vai viņi bija liecinieki tam, kas notika ar cietušo? Vai kaut kas notika ar viņiem pašiem?
 - Vai cietušajam spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās laikā uzdeva kādus jautājumus vai kaut ko teica? Tas var norādīt uz spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās mērķi.
 - Ja notikusi fiziska ietekmēšana, jāapraksta izmantotie speciālie līdzekļi vai citas ierīces un uz kurām ķermeņa daļām iedarbojās. Ja ietekmēšana bijusi psiholoģiska, jājautā cietušajam, kā viņš jutās notikušā laikā un pēc tam.
 - Kādas bija spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās tūlītējās sekas?
 - Vai cietušais saņēma medicīnisko palīdzību uzreiz pēc notikušā vai pagāja laiks?
 - Vai pirms spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās, tās laikā vai pēc tam bija klāt medicīnas personāls, vai viņi nosauca savu vārdu, kāda bija viņu loma?
 - Vai, pēc cietušā domām, notikušajam ir/bija ilglaicīgas sekas – fiziskas vai psihiskas?
7. **Jāapraksta varas iestāžu reakcija uz notikušo** (jāfiksē arī, ja tādas nav bijis). Vai tika veikta izmeklēšana? Vai tika noprotināti liecinieki? Vai tika noprotināti vainīgie? Vai cietušajam pēc notikušā ir bijis kāds kontakts ar amatpersonām, kas viņu aizturēja?

Cietušajam nav viegli sīkumos aprakstīt notikušo, tāpēc jāpalīdz viņam saprast, par kādiem jautājumiem nepieciešama plašāka informācija. Tomēr intervētājam jāatceras, ka viņa loma nav sacīt intervējamai personai priekšā. Jāsāk ar vispārīgiem jautājumiem un, pamatojoties uz saņemtajām atbildēm, jāpāriet uz informācijas konkretizēšanu.

Piemērs

Divi veidi, kā var tikt atstāstīts viens un tas pats gadījums.

1. variants – pamatinformācija

23 gadus vecais L.D. informēja, ka 2001. gada 23. janvārī viņu aizturēja un nogādāja XYZ policijas nodaļā, bet 25. janvārī, neizvirzot apsūdzību, atbrīvoja. Viņš apgalvoja, ka policijas izolatorā noprotināšanas laikā viņam vairākas reizes iesists pa galvu un policijas darbinieki, kuru vārdi viņam nav zināmi, vienu reizi izmantojuši elektrošoku.

2. variants – detalizēta informācija

23 gadus vecais L.D. informēja, ka 2001. gada 23. janvārī plkst. 5 no rīta policija viņu aizturēja paša mājās un veda uz XYZ policijas nodaļu, kur viņš tika nogādāts plkst. 7. Viņu ievietoja kamerā bez logiem un sanitārā mezgla. Kamera atradās pagrabstāvā, un tajā bija žurkas. Pēc aptuveni četrām stundām L.D. no kameras izveda divi civilā apģērbā tērpušies policijas darbinieki, ar liftu uzveda 3. stāvā un pa garu gaiteni aizveda uz telpu, kas atradās labajā pusē. Telpā bija trīs pelēki plastmasas un metāla krēsli, koka galds un trīs pelēki metāli plaukti. Uz grīdas bija brūns paklājs, bet iepretī durvīm – mazs logs ar žalūzijām, kas bija aizvērtas. Pie sienas pa kreisi no durvīm bija piestiprinātas automobiļu fotogrāfijas. Viens no policistiem bija neparasti īsa auguma vīrietis ar sprogainiem matiem un bārdu. Otram bija brilles un virs labās uzacs – neliela rēta. Otrais vīrietis smēķēja. Noprotināšanas laikā bārdainais policists vairākkārt uzrunāja policistu ar rētu par seržantu.

L.D. tika turēts šajā telpā divas stundas. Policists ar rētu vairākreiz lika viņam atklāt informāciju par narkotiku izplatītāju bandu XYZ pilsētā. Kad L.D. apgalvoja, ka par narkotiku bandu nekā nezina, bārdainais policists saslēdza viņa rokas aiz muguras rokudzelžos un vairākas reizes iesīta pa galvu ar dzeltenu telefona grāmatu.

L.D. aizveda atpakaļ uz to pašu kameru, kurā viņš bija ievietots sākumā. Pēc 18 stundām ieradās divi policisti, kas atkal bija tērpušies civilā apģērbā. Viens no viņiem bija iepriekšējā dienā redzētais policists ar rētu. Otram bija gaiši mati un zema balsis. Policisti viņu aizveda uz to pašu telpu 3. stāvā. Šoreiz gaišmatainais policists lika L.D. novilkt kreklus, apsēsties krēslā un saslēdza viņa rokas rokudzelžos. Tad šis policists paņēma no galda atvilktnes melnu četrstūrīgu apmēram 5x7 cm lielu kastīti ar diviem izvirzītiem metāla rokturiem vienā pusē. Viņš pielika to L.D. pie krūtīm un piespieda pogu. L.D. izdzirdēja īsu signālu un sajuta asas sāpes krūšu rajonā. Tas atkārtojās trīs reizes. Kamēr L.D. atradās šajā telpā, policists ar rētu viņam uzdeva jautājumus par narkotiku bandu un tautāja sīkāku informāciju par nākamajā nedēļā paredzēto heroīna sūtījumu. L.D. atbrīvoja 25. janvārī, neuzrādot apsūdzību.

28. janvārī, intervējot L.D. viņa mājās, nevalstiskās organizācijas B pārstāve M. konstatēja L.D. krūšu labajā pusē divas mazas apaļas sarkanas rētas 8 mm attālumā vienu no otras, kā arī dzeltenīgas apļveida nobrāzumu pēdas uz plaukstu locītavām. Arī uz muguras lejasdaļas bija zilumi un uzpampums nieru rajonā, turklāt L.D. sūdzējās par sāpēm urinēšanas laikā, nepārtrauktām galvassāpēm un dūzīkstūņu ausīs. Stāstot par notikušo, L.D. bija nervozs, zem acīm viņam bija melni riņķi. Runājot viņš nepārtraukti mainīja ķermeņa stāvokli un sūdzējās par aukstumu, kaut arī temperatūra telpā bija normāla.

Pirmais notikuma atstāsts nav nepareizs vai neprecīzs, taču tajā trūkst sīkāku detaļu. Tomēr tieši tās lielā mērā noteic turpmāko rīcību. Pirmais atstāsts sniedz informāciju, kas satur apgalvojumu par spīdzināšanu un pazemojošu apiešanos, taču apraksts ir virspusējs un nav gandrīz nekādu norāžu uz to, kas varētu būt vainīgie vai kā iespējams pārbaudīt apgalvojumu. Tādēļ šo gadījumu ir grūti izpētīt sīkāk.

Otrais atstāsts ir detalizēts, tajā ir daudz informācijas, kas dod iespēju pārbaudīt apgalvojumu par spīdzināšanu un pazemojošu apiešanos. Šis atstāsts ne tikai satur pamatinformāciju par spīdzināšanu un pazemojošu apiešanos, bet arī:

- sniedz par vainīgajiem plašu un konkrētu informāciju, kas ļauj viņus identificēt;
- apraksta izvietojumu un iekārtojumu telpām, kurās notika spīdzināšana un pazemojoša apiešanās, līdz ar to ir iespējams tās atrast, ja apmeklē šo policijas nodaļu;
- var palīdzēt atrast līdzekļus, kas tika izmantoti ietekmēšanai;
- palīdz noskaidrot aizturēšanas un nopratināšanas mērķi;
- sniedz sīkas ziņas par apstākļiem, kādos atradās cietušais;
- precīzi apraksta spīdzināšanu un pazemojošu apiešanos, tā palīdzot medicīnas ekspertam sniegt atzinumu par cietušā miesas bojājumiem;
- apraksta cietušā miesas bojājumus un norāda arī uz viņa emocionālo stāvokli.

Arī otro atstāstu iespējams uzlabot, lai gan tas satur vairāk informācijas nekā parasti. Nav norāžu uz iespējamiem lieciniekiem, tāpat uz to, vai L.D. bija iespēja sazināties ar advokātu vai radiniekiem, vai aizturēšanas laikā viņam bija iespēja tikties ar ārstu. Vērīgi lasot tekstu, var pamanīt, ka vairāki jautā-

jumi nav precizēti. Tā kā intervētāja nebija no XYZ pilsētas, viņa nepievērsa uzmanību tam, ka aizturēšana notika plkst. 5 no rīta, bet policijas nodaļā L.D. tika nogādāts tikai plkst. 7, lai gan policijas nodaļa no L.D. mājas atrodas trīs kvartālu attālumā. Tāpat netika uzdoti jautājumi par nobrāzumiem un uzpampumu L.D. muguras lejasdaļā un nieru rajonā.

Šis piemērs vairāk attiecas uz spīdzināšanu vai pazemojošu apiešanos policijā. Iestādēs, kur personas tiek turētas ilgāku laiku (cietumi, nepilngadīgo pāraudzināšanas iestādes utt.), vairāk uzmanības jāpievērš apstākļiem, režīmam, attiecībām ar personālu. Jāatceras arī tas, ka, piemēram, cietumos var gūt informāciju par to, kas noticis pirms nokļūšanas šajā iestādē, jo īpaši – par apiešanos policijā.

11. Pārskats par spīdzināšanas un pazemojošas apiešanās metodēm³³

Svarīgi ir noskaidrot attiecīgajā iestādē vai reģionā izplatītākās spīdzināšanas un pazemojošas apiešanās metodes. Šis saraksts nav izmantojams kā obligāts paraugs spīdzināšanas metožu uzskaitījumam ziņojumā.

Izplatītākās spīdzināšanas un pazemojošas apiešanās metodes (saraksts nav izsmelšs).

- Sitieni ar dūrēm, spērieni, ieplaukāšana, sišana ar pletni, sišana ar virvēm un stekiem.
- Pozicionālā spīdzināšana, izmantojot ķermeņa locekļu stiepšanu, ilgstošus kustību apgrūtinājumus.
- Dedzināšana ar cigareti, sakarsētiem instrumentiem, verdošu šķidrumu vai ķimikāliju šķīdumu.
- Elektrošoks.
- Slāpēšana gan sausām, gan slapjām metodēm, piemēram, slicināšana, žņaugšana, ķimikāliju izmantošana, gāzmaskas uzvilkšana.
- Pirkstu sadragāšana.
- Duršana ar nazi, stieples duršana zem nagiem.
- Sāls, čili piparu kaisīšana, ķimikāliju, benzīna liešana uz brūcēm un ķermeņa atverēm.
- Gan fiziska, gan psiholoģiska seksuāla vardarbība.
- Farmakoloģiska iedarbība, izmantojot nomierinošus līdzekļus, neiroleptiskus, paralītiskus līdzekļus u.c. medikamentus toksiskās devās.
- Uzturēšanās apstākļi: mazas, pārpildītas kameras, vienieslodzījums, antisantitāri apstākļi, neregulāra ēdināšana, ierobežota iespēja kārtot dabiskās vajadzības, sanitārā mezgla neesamība, pakļaušana galējām temperatūrām, turēšana kailu, jebkāda privātuma trūkums.
- Iedarbošanās uz maņu orgāniem, manipulējot ar, piemēram, skaņu, laika izjūtu, izolāciju un kameras apgaismojumu; fizioloģisko vajadzību ignorēšana; ierobežojumi attiecībā uz gulēšanu, ēdienu, ūdeni, tualeti, mazgāšanos, kustībām, medicīnisko palīdzību, sociālajiem kontaktiem, pilnīgu izolāciju cietumā, kontaktu zaudēšanu ar ārpusauli.

³³ Istanbul Protocol. Manual on Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [Stambulas protokols. Vadlinijas efektīvai spīdzināšanas un citas cietsirdīgas, necilvēcīgas un pazemojošas apiešanās un sodīšanas izmeklēšanai un dokumentēšanai], Professional Training Series No 8. Office of the High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva, 2001, 28., 44.lpp.

- Pazemošana: piemēram, verbāli pazemojumi, piespiešana veikt pazemojošas darbības.
- Draudēšana ar nonāvēšanu, tālāku spīdzināšanu, ieslodzījumu; draudi ģimenes locekļiem.
- Biedēšana ar dzīvnieku, piemēram, suņu, kaķu, žurku u.c., uzbrukumiem.
- Psiholoģiskas metodes indivīda gribas salaušanai, piemēram, piespiešana atzīties, nodošana, bezpalīdzības sajūtas radīšana, pakļaušana divdomīgām situācijām utt.
- Aizliegumu pārkāpšana.
- Piespiešana uzvesties vai rīkoties pretēji tradīcijām (piemēram, musulmaņiem – ēst cūkgaļu), piespiešana izraisīt ciešanas citiem, tos spīdzinot vai kā citādi ļaunprātīgi apejoties, piespiešana iznīcināt īpašumu, piespiešana nodot citus, pakļaujot tos briesmām.
- Piespiešana būt citu cilvēku spīdzināšanas vai pazemojošas apiešanās lieciniekiem.

Apstākļu izvērtējums

Spīdzināšanas upuriem var būt grūti atsaukt atmiņā konkrētas spīdzināšanas detaļas vairāku svarīgu iemeslu dēļ:

- (a) faktori spīdzināšanas laikā, piemēram, samaņas zudums, acu aizsīšana, sazāļošana u.c.;
- (b) bailes pakļaut sevi vai citus riskam;
- (c) neuzticība ārstam, kas veic izmeklēšanu;
- (d) spīdzināšanas psiholoģiskās sekas, atmiņas zudumi, atmiņas traucējumi depresijas vai posttraumatiskā stresa dēļ;
- (e) neiropsihiskās atmiņas traucējumi, kas radušies pēc sitieniem pa galvu, žņaugšanas, slīkšanas vai bada dēļ;
- (f) aizsargmehānismi, kā noliegšana un izvairīšanās;
- (g) noteiktas tradīcijas, kas ļauj traumatisku pieredzi atklāt tikai patiesi konfidenciālos apstākļos.

12. PIELIKUMI

1. Pielikums

Termini

1984. gadā pieņemtās ANO Konvencijas pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai cieņu pazemojošiem apiešanās vai sodīšanas veidiem 1. pantā ietverta **spīdzināšanas definīcija**. Ar spīdzināšanu tiek saprasta: “Jebkura rīcība, ar kuru kādai personai apzināti tiek nodarītas stipras sāpes vai ciešanas, neatkarīgi no tā, vai tās ir fiziskas vai garīgas, ar nolūku:

- iegūt no viņas vai trešās personas informāciju vai atzīšanos,
- sodīt viņu par darbību, kuru izdarījusi viņa vai trešā persona vai par kuras izdarīšanu tiek turēta aizdomās, vai lai
- iebiedētu vai piespiestu atzīties viņu vai trešo personu,
- vai ar jebkuru nolūku, kas balstās uz jebkura veida diskrimināciju, ja šādas sāpes vai ciešanas nodarītas ar varas pārstāvju vai ar personu, kuri darbojas kā varas pārstāvji, vai citu oficiālu personu kūdīšanu vai piekrišanu, vai klusējošu piekrišanu. Tas neietver sāpes vai ciešanas, kuras izriet vienīgi no tā, kas piemīt vai ir gadījuma pēc saistīts ar likumīgām sankcijām.”

Eiropas Cilvēktiesību tiesas jurisprudence

Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3. pants: “Spīdzināšanas aizliegums. Nevienam cilvēkam nedrīkst spīdzināt vai cietsirdīgi vai pazemojoši ar viņu apieties vai sodīt.”

Spīdzināšana – apzināta cietsirdīga izturēšanās, kas rada ļoti stipras un nežēlīgas ciešanas.

Cietsirdīga izturēšanās vai sodīšana – intensīvas fiziskas vai garīgas ciešanas.

Pazemojoša izturēšanās vai sodīšana – izturēšanās, kas rada upurī bailu, sāpju, mazvērtības sajūtu, kas pazemo, un, iespējams, salauž psiholoģisko un morālo pretestību.

- Tiesa ir noteikusi, ka **atšķirība starp spīdzināšanu un cietsirdīgu vai pazemojošu apiešanos ir ciešanu intensitātē**,³⁴ uzsverot, ka spīdzināšana nes līdzīgu īpašu kaunu³⁵.
- Tiesa nesen devusi mājienu, ka darbības, kas pašreiz tiek uzskatītas par cietsirdīgu vai pazemojošu apiešanos, nākotnē varētu tikt kvalificētas citādi. Tiesa ir noteikusi, ka cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības

³⁴ Īrija pret Apvienoto Karalisti– (167. paragrāfs)

³⁵ Selmouni pret Franciju (2000) 29 EHRR 403

joma pieprasa pakāpeniski pieaugošus standartus un – nenovēršami – lielāku stingrību demokrātiskas sabiedrības pamatvērtību pārkāpumu novērtēšanā.³⁶

- Lietā “Īrija pret Apvienoto Karalisti” tiesa noteica, ka darbība, kas atbilda **cietsirdīgas apiešanās kategorijai** 3. panta izpratnē, tika veikta stundām ilgi un, ja arī nenodarīja faktiskus miesas bojājumus, tomēr radīja tai pakļautajām personām vismaz intensīvas fiziskas un garīgas ciešanas.
- Vērtējot, vai apiešanās vai sods ir **pazemojošs** 3. panta izpratnē, tiesa arī noskaidro, vai mērķis ir pazemot un noniecināt attiecīgo personu un, ja ņem vērā sekas, vai personība ir negatīvi ietekmēta veidā, kas nav savienojams ar 3. panta noteikumiem³⁷. Lietā “Īrija pret Apvienoto Karalisti” tiesa noteica, ka izturēšanās pret upuriem bija arī pazemojoša, jo izraisīja viņos baiļu, nedrošības un mazvērtības sajūtu, spēja tos pazemot un noniecināt un, iespējams, lauza viņu fizisko vai morālo pretestību.³⁸
- Lai darbība tiktu uzskatīta par **cietsirdīgu vai pazemojošu** sodīšanu, pazemojumam vai noniecinājumam ir jāasniedz konkrēta pakāpe un jebkurā gadījumā ir jāatšķiras no parastā pazemojuma, kas sagaidāms, ja kāds tiek tiesāts.³⁹ Privāta sodīšana (tāda kā miesassodi policijas iecirknī) var radīt 3. panta pārkāpumu. Garīgās ciešanas, ko izraisa soda izpildes gaidīšana, arī ir būtiskas, vērtējot, vai sods pārkāpj 3. pantu.⁴⁰ Šie argumenti darbojas arī pazemojošas apiešanās gadījumā: ja persona gaida nemodificētu elektrošoku, tā izjūt arī garīgas ciešanas.
- Amatspersonām ir pienākums aizsargāt ar brīvības atņemšanu sodīto personu veselību.⁴¹
- Atbilstošas medicīniskās aprūpes trūkums personai, kam atņemta brīvība, var nozīmēt apiešanos, kas ir pretrunā ar 3. pantu.⁴²

³⁶ Selmouni pret Franciju ibid

³⁷ Tekin pret Turciju ibid (108. paragrāfs)

³⁸ Īrija pret Apvienoto Karalisti ibid (167. paragrāfs)

³⁹ Tyrer pret Apvienoto Karalisti (1978) 2 EHRR 1 (30. paragrāfs)

⁴⁰ Soering pret Apvienoto Karalisti (1989) 11 EHRR 439 (100. paragrāfs)

⁴¹ Hurtado pret Šveici, 1993. gada 8. jūlija Komisijas ziņojums Sērija A nr. 280, Lpp. 16, § 79

⁴² Ilhan pret Turciju [GC] nr. 22277/93, ECHR 2000-VII, § 87

2. Pielikums

Monitoringa pamatprincipi⁴³

1. **Nenodarīt ļaunu**

Cilvēktiesību jomas darbinieks (turpmāk – darbinieks) nevar garantēt visām personām drošību un viņu cilvēktiesību ievērošanu. Svarīgi atcerēties par to cilvēku drošību, kas sniedz informāciju.

2. **Ievērot mandātu**

Katram cilvēktiesību darbiniekam ir jāzina un jāizprot mandātā ietvertās pilnvaras, kā arī jāmācās tās piemērot un interpretēt īpašās situācijās.

3. **Zināt standartus**

Darbiniekam vajag pilnībā zināt un izprast starptautiskos cilvēktiesību standartus, kas ir saistīti ar komandas darbības mandātu un ir spēkā tajā valstī, kurā notiek monitorings.

4. **Rīkoties pēc veselā saprāta un spēt novērtēt apstākļus**

Lai kādi būtu noteikumi un to nozīme, tie nevar aizstāt darbinieka veselo saprātu un spēju novērtēt apstākļus.

5. **Lūgt palīdzību**

Ja darbinieks saskaras ar sarežģītu lietu vai gadījumu, vienmēr ir svarīgi apspriesties ar citiem speciālistiem. Darbiniekam vajadzētu konsultēties vai pārliicināties, ka ir notikušas nepieciešamās konsultācijas ar citām organizācijām, lai novērstu aktivitāšu dublēšanos vai pretējas aktivitātes.

6. **Cienīt amatpersonas**

Darbiniekam ir jāatceras, ka viens no viņa pamatmērķiem un uzdevumiem ir veicināt iestāžu darba uzlabošanu un sekmēt amatpersonu attieksmes maiņu.

7. **Būt uzticamam**

Cilvēktiesību darbinieka uzticamība ir nepārvērtējams nosacījums sekmīgai monitoringa veikšanai. Darbiniekam jābūt pārliicinātam, ka netiek doti solījumi, kurus tas nevar ne izpildīt, ne arī nodrošināt to izpildi. Intervējot cietušos, darbiniekam ir jāiepazīstina ar sevi, īsi jāpastāsta par savām pilnvarām un iespējām, jānorāda, ko tas var un ko nevar panākt, kā arī jāuzsver konfidencialitāte.

⁴³ Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs [Slēgto iestāžu monitorings: praktisks ceļvedis NVO], ODIHR, APT, Geneva: APT, December 2002, 182.-184. lpp.

8. Ievērot konfidencialitāti

Informācijas konfidencialitāte ir sevišķi svarīga, tās neievērošana var izraisīt ļoti nopietnas sekas. Darbiniekam jāsaņem personas piekrišana intervijai un jāapliecina, ka informācijas avots netiks izpausts, ja pats to nevēlēsies.

9. Izprast valsts situāciju

Darbiniekam jācenšas izprast valsts situāciju, cilvēkus, vēsturi, institucionālo uzbūvi, kultūru, paradumus, valodu.

10. Saglabāt neatlaidību un pacietību un ievērot precizitāti

Precīzas informācijas savākšana var būt ilgs un sarežģīts process. Saņemtā informācija ir rūpīgi jāizpētī, jāsalīdzina un jāpārbauda. Rakstiskos materiālos vienmēr jāizvairās no neprecizitātēm, baumām un pārprotamiem izteikumiem. Ziņojumos nevar iekļaut neskaidrus mājienu, vispārīgus aprakstus un viedokļus.

11. Palikt neitrālam un nosvērtam

Katrs uzdevums vai intervija jāveic ar neitrālu un nosvērtu attieksmi, kā arī saskaņā ar mandātu un starptautiskajiem standartiem.

12. Nezaudēt objektivitāti

Darbinieks nedrīkst zaudēt objektivitāti ne informācijas vākšanas, ne vērtēšanas procesā.

13. Būt iejūtīgam

Intervējot cietušo, darbiniekam jābūt iejūtīgam pret ciešanām, ko, iespējams, pārdzīvojuši intervējamā persona.

14. Nodrošināt profesionalitāti

Darbiniekam vajadzētu būt zinošam, centīgam, rūpīgam, kompetentam un prasīgam.

15. Izplatīt informāciju

Darbiniekam jābūt pārliecinātam, ka valsts iestādes un sabiedrība ir informēti par viņa veikto darbu. Efektīvs monitorings nozīmē gan ievērot pašam, gan arī tikt ievērotam.

3. Pielikums

Slēgtajās iestādēs pētāmo jautājumu saraksts

Cietums

Cietuma vispārējs apraksts

1. Cietuma ēka

- Kad celts cietums? Vai celts vieniem mērķiem un vēlāk pārbūvēts?
- Daudzi korpusi, sīkas vienības, viena liela ēka u. tml.

2. Atrašanās vieta

- Pilsēta, pilsētas nomale, lauki

3. Cietuma ietilpība

- Oficiālā ietilpība
- Ieslodzīto skaits apmeklējuma laikā

4. Cietums domāts

- Apcietinātām/notiesātām personām
- Personām ar gariem brīvības atņemšanas termiņiem, īpašām ieslodzīto grupām (uz mūžu notiesātiem)
- Nepilngadīgajiem, sievietēm

Sadzīves apstākļi

5. Kameras

- **kopmītnu tipa telpas/cita veida telpas** – informācija par kameras lielumu (iespējams, pašiem jāveic mērījumi, ja mazas telpas) un cilvēku skaitu;
- **ventilācija, apkure**
- **apgaismojums**
 - mākslīgais – vai pietiekams lasīšanai, strādāšanai;
 - kas ieslēdz gaismu – ieslodzītie vai cietuma personāls?
- **novērošanas lodziņš** – vai var redzēt visu kameru, t.sk. arī tualeti?
- **trauksmes signāls**
 - izsaukšanas poga – kur atrodas, vai strādā?
 - ar gaismu/skaņu
- **pašnāvības, pašsākropļošanās iespējas (logu režģi u. tml.)**

- **sanitārais mezgls**

- atsevišķa telpa
- kamerā: ar aizslietni, bez aizslietņa, vai noraujams ūdens; ja spainis – vai katram ieslodzītajam savs; vai ir izlietne – siltais/aukstais ūdens
- ārpusē: tualešu skaits, izlietņu skaits
- dušu skaits uz kamerām/aizturētajiem
- iespējas nomazgāties – reizi nedēļā/reizi 10 dienās/citādi

- **mēbeles**

- gultas – skaits, stāvos, izmērs, kvalitāte
- matračī, palagi, spilveni, segas – cik un cik bieži maina?
- krēsli, galds, skapīši.

6. Citas telpas

- **Koplietošanas telpas**

- kādās un uz cik ieslodzītajiem, to lielums
- kas tur atrodas – TV, galda teniss, galda spēles

- **Bibliotēka**

- grāmatu skaits, prese, kādās valodās
- cik var saņemt vienā reizē un kādā laika periodā?
- vai bibliotēka ir visiem pieejama, vai to izmanto?

- **Pagalmi pastaigām**

- skaits, lielums
- vai ir jumts vai pārsegs slihta laika apstākļiem?

7. Virtuve

- vai virtuvē iespējams uzturēt normālu sanitāri higiēnisko stāvokli?
- ledusskapju skaits
- kā uzglabā dārzeņus? citu produktu uzglabāšana
- ēdienu gatavošanas veids/vai ēdienu glabā vairākas dienas?
- kad pēdējo reizi caurejas epidēmija (uzdot medicīnas personālam)

Uzņemšana

- ieslodzīto uzņemšanas kārtība
- ieslodzīto informēšana par iekšējās kārtības noteikumiem – rakstiski/tiem saprotamā valodā
- cietuma darbinieku attieksme
- pārmeklēšana – kas to veic?
- karantīna – vai paliek pa nakti? cik dienas? Ja paliek, tad kādi ir apstākļi – palagi, ēdiens u.c.

Medicīniskā izmeklēšana

8. Kas veic izmeklēšanu?

- Kad pirmo reizi redz ārstu? Cik bieži ir pieejams ārsts?
- Skrīnings uz suicīdo uzvedību – ja to veic – kā to veic?
- Kas notiek, ja ieslodzītajam nepieciešama hospitalizācija?
- Kāda uzmanība tiek pievērsta transmisīvo slimību izplatīšanās iespējām, jo īpaši, TB, HIV/AIDS, hepatītam? Vai pastāv kādas veselības izglītības un jaunuma mazināšanas programmas?
- Medicīnas personāla skaits, kvalifikācija, speciālisti (zobārsti u.c.)
- Psihiskās veselības jautājumi
- Slimību, savainojumu un nāves gadījumu reģistrēšana
- Kur tiek uzglabāti medikamenti
- Medicīniskā konfidencialitāte

Ēdināšana

9. Pārtika

- kvalitāte
- vai pietiekami daudz pārtikas – vaicāt gan personālam, gan ieslodzītajiem
- vai kontā esošo naudu izmanto papildu pārtikas produktiem, nevis saldumiem?
- cikos pēdējā ēdienreize sestdienas vakarā/pirmā ēdienreize svētdienas rītā?

10. Cietuma veikals

- Vai visiem ieslodzītajiem pieejams? Cik bieži? Vai viegli pieejams?
- Kāda preču izvēle? Vai saprātīgas cenas (piemēri)?

Kontakti ar ārpasauli

11. Tikšanās telpas

- Īsām/garām tikšanās reizēm; kontakta/bezkontakta
- Kā uzraudzībā notiek tikšanās?
- Tikšanās ar advokātiem/sociālajiem darbiniekiem u.c.
- Telpas bērniem
- Mēbeles, atmosfēra, piemēram, mājīgums, kārtība, tīrība, privātums vai troksnis
- Uzgaidāmās telpas radniekiem, apciemotājiem – atrodas cietumā vai ārā? (ja slikti laika apstākļi, piemēram, lietus?)

12. Likumdošana

- tikšanās
 - cik bieži un cik ilgi? kā var pieteikties?
 - vai tikšanās laikā var piedalīties bērni – cik un vai pastāv vecuma ierobežojumi?
 - ierobežojumi – ja tādi ir, tad aprakstīt sīkāk, vai tikšanās aizliegšanu izmanto kā disciplinārsodu?

- Vai attiecībā uz tikšanās ir elastīga pieeja?
 - ja radniekiem/apmeklētājiem jāierodas no tālienes – vai var atļaut retākas, bet garākas tikšanās reizes?
 - kāda ir kārtība, kā rīkojas cietuma darbinieks, ja tikšanās laikā radnieks/apmeklētājs ieslodzītajam kaut ko nodod – vai tikšanās tiek nekavējoties pārtraukta; vai pēc tikšanās notiek ieslodzītā pārmeklēšana

13. Telefons

- vai vispār iespējams piezvanīt
- ierobežojumi uz sarunu laiku un skaitu
- noklausīšanās iespējas
- zvanu reģistrēšana

14. Vēstules

- vai ir ierobežojumi uz vēstuļu skaitu laika periodā? kas apmaksā pasta izdevumus? Vai pastāv cenzūra?
- konfidencialitātes ievērošana – vai vēstules prokuratūrai, advokātiem, Valsts Cilvēktiesību birojam, Eiropas Cilvēktiesību tiesai, Eiropas Spīdzināšanas novēršanas komitejai tiek nodotas aizlīmētā vai atvērtā aploksnē?

Režīms

15. Cietuma režīms

- Ikdienā un brīvdienās
- cik stundu dienā/nedēļā ieslodzītais pavada ārpus kameras mērķtiecīgās aktivitātēs?

16. Nodarbinātība

- skaits, kas strādā; reālais nodarbināto skaits, nevis teorētiskais darba vietu skaits
- darbu kvalitāte – vai tas ir radošs darbs vai klasiskais ieslodzīto darbs?
- vai ieslodzītajiem ir jāizvēlas – strādāt vai palikt telpās?
- kuri ieslodzītie var strādāt: tikai notiesātie vai arī apcietinātie; arī tādi ieslodzītie, kuri tiek turēti atsevišķi no citiem; notiesātie, kuri ir izdarījuši sevišķi bīstamus noziegumus; vai ir rakstīti/nerakstīti ierobežojumi strādāšanai?
- samaksa par darbu

17. Izglītība

- kvantitāte – cik mācās?
- kvalitāte – kādas izglītības iespējas: pamatskolas/vispārējā/arodizglītība/svešvalodas, t.sk., latviešu, datorapmācība, tālmācība, citas iespējas
- īpašas iespējas notiesātajiem ārvalstniekiem

18. Sporta zāle

- cik liela? ieslodzīto skaits uz sporta zāli
- cik reižu nedēļā ieslodzītais var apmeklēt sporta zāli?

- vai visām ieslodzīto grupām ir iespējams apmeklēt sporta zāli?
- vai iespēju apmeklēt sporta zāli piešķir kā privilēģiju? vai liegumu to apmeklēt izmanto kā sodu?

19. Kapelāns

- kādas reliģijas; kapelāna funkcijas papildus reliģiskajām

Drošība

- Kā cietumā tiek panākta kārtība?
- Vai iestādē ir jūtama spriedze? Vai tās iemesls ir vardarbība ieslodzīto vidū? Vai ieslodzītie baidās no personāla?
- Kas notiek ar ieslodzītajiem, kurus apdraud citi ieslodzītie?
- Vai cietumā pastāv neformāla disciplinārprakse? Vai ir gadījumi, kad soda piemērošanu veic ieslodzītie?
- Kādi ir izmantojamie speciāldzekļi?
- Vai pastāv speciāldzekļu reģistrs?

Disciplinārsodi

20. Soda piemērošana

- kas notiek, ja ieslodzītie pārkāpj iekšējās kārtības noteikumus?
- kādi sodi? kas atbild par sodu uzlikšanu?
- kā ieslodzītais tiek informēts par sodu – rakstiski, mutiski?
- vai ir iespējas saņemt skaidrojumu? vai var pārsūdzēt?
- sods – ko tas nozīmē:
 - privilēģiju zaudēšanu – ja jā, tad kuras?
 - ja pārtikas devu ierobežošana, pastaigu liegšana – vai tas paredzēts cietuma noteikumos?
 - izolācija? cik ilgi? vai izolācijas laiku var pārskatīt?
- ārsta funkcijas sodu izciešanas laikā:
 - apmeklē karceri katru dienu cietuma administrācijas dēļ
 - vai apmeklē tikai tad, kad prasa ieslodzītais – tātad ieslodzītā dēļ?

21. Soda izolatori, karceri

- lielums, apgaismojums, ventilācija
- aprīkojums – gulta, krēsls, matracis, palags
- pieeja grāmatām /1 stundas pastaiga

Sūdzības, uzraudzība, pārbaudes

- kādas ir iespējas iesniegt lūgumu vai sūdzību?
- kādas ir juridiskas un reālas iespējas iesniegt sūdzības pret cietuma darbiniekiem par pārkāpumiem (sūdzību skaits gadā)
- vai sūdzības tiek iesniegtas mutiski vai rakstiski? Kas izskata sūdzības? Vai

- ieslodzīto informē par izmeklēšanas rezultātiem?
- kādas ir ieslodzīto iespējas kontaktēties ar ieslodzījumu vietas priekšnieku?
 - kāda ir sūdzību iesniegšanas kārtība iestādēm ārpus cietuma?
 - vai ieslodzītie var brīvi iesniegt sūdzības, nebaidoties no formālas vai neformālas atreibības?
 - sūdzību reģistrs (skaits un saturs)
 - vai ieslodzījuma vietās tiek veiktas pārbaudes? Kas tās veic? (Ieslodzījumu vietu pārvalde, prokuratūra, Valsts cilvēktiesību birojs)?
 - vai vizīšu rezultātā pieejamie ziņojumi ir publiski pieejami?

Sievietes

- Vai sievietes uzrauga personāla darbinieces sievietes? Vai tiek nodrošināta ieslodzīto sieviešu fiziskā drošība?
- Kādas ir kontaktu uzturēšanas iespējas ar bērniem?
- Kādi ir uzturēšanās apstākļi ieslodzītām grūtniecēm un sievietēm ar zīdaiņiem?

Nediskriminācija

- Vai cietumā tiek apkopota informācija par ieslodzīto tautību?
- Vai ir jebkādas diskriminācijas pazīmes pēc tautības, rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās piederības, politiskiem vai citiem uzskatiem, sociālās izcelšanās vai citām pazīmēm?
- Kādas ir ieslodzīto ārzemnieku iespējas kontaktēties ar savu valstu vēstniecībām vai konsulātiem?
- Vai tiek ievērotas viņu kultūras, reliģiskās vajadzības vai vajadzības pēc īpašas diētas?
- Vai cietuma noteikumi ir pieejami viņiem saprotamā valodā?

Cietuma administrācija un personāls

- Kāda ir cietuma pārvaldes struktūra? Kādas ir administrācijas un personāla attiecības?
- Dažādu līmeņu darbinieku atlase un apmācība, īpašu uzmanība pievēršama cietuma priekšniekam
- Vai personālam ir normālas karjeras iespējas?
- Kādas ir cietuma personāla algas salīdzinājumā ar citām profesijām? Vai pastāv korupcijas iespējas?
- Kādi ir personāla darba apstākļi? Cik ieslodzīto ir uz vienu personāla darbinieku?
- Vai ir daudz gadījumu, kad personāls ņem darba nespējas lapas? Vai ir kādi citi stresa indikatori?

Cietuma darbinieku attieksme pret ieslodzītajiem – vai vienkārši kameru durvju "atvērēji" vai arī ir personīgas attiecības ar ieslodzītajiem?

Policijas izolators

Izolatora vispārējs apraksts

1. Izolatora ietilpība

- Kameru skaits, maksimālais pieļaujamais aizturēto personu skaits kamerā
- Aizturēto personu skaits izolatora apmeklējuma laikā
- Kad pēdējoreiz remontētas izolatora telpas?

2. Darbinieki

- Cik darbinieku strādā vienā maiņā? Kādi ir darbinieku amati un pienākumi?

Aizturētās personas

3. Aizturēto personu kategorijas

- Administratīvi aizturētas personas, KPK 120. panta kārtībā aizturētie, citu kategoriju aizturētie
- Vai administratīvi aizturētās personas ir nodalītas no KPK 120. panta kārtībā aizturētajām personām?

4. Aizturētās personas

- Vīrieši, sievietes, nepilngadīgie, citas personas (piemēram, ārvalstnieki)
- Vai aizturētās sievietes un vīrieši tiek turēti atsevišķi?
- Vai aizturētie nepilngadīgie ir nošķirti no pieaugušajiem?

5. Aizturēšana

- Vai uzreiz nogādāja policijas iecirknī? Ja ne, kur un cik ilgi turēja?
- Atrašanās laiks policijā
- Vai netiek pārkāpti maksimālie aizturēšanas termiņi?

6. Aizturēto personu tiesības

- Vai aizturētās personas tiek informētas par savām tiesībām? Kad tas tiek darīts? Vai informācija tiek sniegta mutiski vai rakstiski?
- Vai aizturētās personas ir informētas par savām tiesībām sev saprotamā valodā?
- Vai aizturētās personas ir nekavējoties informētas par aizturēšanas iemesliem?
- Vai aizturētajām personām ir dota iespēja paziņot radniekiem vai citām trešajām personām (ārvalstnieku gadījumā – konsulātam) par aizturēšanas faktu?
- Vai aizturētās personas ir kontaktējušās ar advokātu?
- Vai aizturētās personas ir izmeklējis ārsts?
- Tiesību uzskaitījums
- Ja personas netiek informētas par savām tiesībām, kādi ir iemesli?

7. Reģistrācijas žurnāli

- Vai reģistrācijas žurnālā ir fiksēta šāda informācija: kad un cikos persona

aizturēta; cikos nopratināta; kad pārvesta uz citu iestādi vai atbrīvota; kad radnieki vai citas trešās personas (ārvalstnieku gadījumā – konsulāts) informēti par aizturēšanas faktu; kad un kā aizturētā persona informēta par savām tiesībām; kad aizturēto personu apmeklējis ārsts, advokāts, trešā persona; ēdināšana – kāds ēdiens izsniegts un cikos? Vai nav pārkāpts maksimālais aizturēšanas laiks?

- Vai informācijas fiksēšana ir sistemātiska un vienota?

Sadzīves apstākļi

8. Kameras

- kameras lielums
- ventilācija un apkure
- novērošanas lodziņš – vai var redzēt visu kameru, ieskaitot tualeti?
- apgaismojums
 - mākslīgais – vai pietiekams lasīšanai vai darbam?
 - kas ieslēdz gaismu – aizturētās personas vai izolatora darbinieki?
- trauksmes signāls
 - izsaukšanas slēdzis – kur atrodas, vai darbojas?
 - vai rada gaismas vai skaņas signālu?
- pašnāvības vai pašsakropļošanās iespēja (logu režģi u.tml.)
- sanitārais mezgls
 - vai atrodas atsevišķā telpā? Ja atrodas kamerā, vai ir aizslietnis un vai ir skalojamā iekārta? Ja ir spainis, vai katrai aizturētajai personai savs?
 - vai ir izlietne, aukstais un siltais ūdens?
 - tualetu un izlietņu skaits; vai atrodas tikai ārpus kameras?
 - dušu skaits attiecībā pret kameru un aizturēto personu skaitu
 - iespējas nomazgāties – vienreiz nedēļā; vienreiz desmit dienās; citādi
- mēbeles – gulta, krēsls, matračis?

9. Citas telpas un pastaigu pagalmi

- fiziskie apstākļi

Uzņemšana

10. Fiziskie apstākļi

- aizturētā ceļš cauri visai izolatora sistēmai, aizturētā uzņemšanas kārtība
- pārmeklēšana – kas to veic?
- izolatora darbinieku attieksme

Medicīniskā izmeklēšana

11. Veselība un medicīniskā aprūpe

- Vai izolatorā tiek pieņemtas personas ar veselības traucējumiem? Kādā veidā tiek iegūta informācija, vai personai ir veselības traucējumi? Kas

notiek ar personām, kurām ir veselības traucējumi, ja tās paredzēts ievietot izolatorā?

- Cik ātri var sniegt neatliekamo medicīnisko palīdzību personām, kuras atrodas izolatorā?
- Vai izolatora darbinieki ir instruēti, kā rīkoties, ja nepieciešams sniegt medicīnisko palīdzību?

Ēdināšana

12. Ēdināšana

- Cik reižu dienā aizturētās personas ēdina? Cikos?
- Vai aizturētās personas saņem siltu ēdienu? Kāds ir ēdiens?

Kontakti ar ārpasauli

13. Tikšanās telpas

- telpas īsajām satikšanās reizēm
- kā uzraudzībā notiek tikšanās?
- tikšanās ar advokātu u.c. personām

14. Tālrunis

15. Vēstules

Režīms

16. Dienas režīms

- Izolatorā ievietoto personu nodarbinātība

Disciplinārsodi

17. Sodu piemērošana

- Kādi sodi tiek izmantoti?
- Kas atbild par sodu uzlikšanu?
- Kā aizturētā persona tiek informēta par sodu – rakstiski, mutiski?
- Vai ir iespējas saņemt paskaidrojumus? Vai sodu var pārsūdzēt?
- Ja sods ir izolācija – cik ilga? Vai izolācijas laiku var pārskatīt?
- Ārsta funkcijas soda izciešanas laikā

18. Karceri

- Karcera lielums, apgaismojums, ventilācija
- Iekārtojums: gulta, krēsls, matracis, palags
- Pieeja grāmatām
- Stundu ilga pastaiga

Uzraudzība, pārbaudes

19. Sūdzības

- Juridiski paredzētās un reālās iespējas iesniegt sūdzības par policijas pārkāpumiem

- Sūdzību skaits gadā
- Pārbaudes, inspekcijas
- Vai aizturētais sūdzējies par policijas vardarbību? Kad? Kur? Kam?

Darbinieku attieksme pret aizturētajiem

20. Ļaunprātīga apiešanās

- Vai persona tikusi fiziski ietekmēta?
- Vai tas noticis aizturēšanas laikā, transportējot uz policijas nodaļu, aizvedot uz kādu citu vietu (piemēram, mežu), nopratināšanas laikā vai citos apstākļos?
- Vai pret aizturēto personu vērsta psiholoģiska vardarbība: draudi, iebiedēšana, solīšana u.tml.?
- Vai aizturētā persona tiek aizsargāta pret iespējamību, ka viņu ietekmē citas aizturētās personas?
- Vai pēc atbrīvošanas aizturētais vērsies pie ārsta? Vai tika dokumentēti miesas bojājumi?
- Ja aizturētajam piemērots apcietinājums, vai viņš sūdzējies par policijas ļaunprātīgu apiešanos prokuroram vai tiesnesim? Vai prokurors vai tiesnesis uzdeva jautājumus par miesas bojājumu izcelsmi?

21. Nopratināšana

- Kādos apstākļos tiek veikta nopratināšana?
- Vai nopratināšanu reģistrācijas žurnālā ir fiksēts pratinātāja vārds, uzvārds, nopratināšanas ilgums, pārtraukumi?

Psihoneiroloģiskās slimnīcas, pensionāti un sociālās aprūpes centri personām ar psihiskās veselības un garīga rakstura traucējumiem⁴⁴

1. Vispārējs raksturojums

- Nodaļu skaits
- Reģions, kuru apkalpo slimnīca/pansionāts

1.1. Izvietojums, vide, īsa vēsture, ēku un iekārtu tehniskais stāvoklis (intervijas ar iestādes direktoru, personālu u.c.⁴⁵, personīgie novērojumi)

- Attālums līdz tuvākajai pilsētai (centram) un iespējas to apmeklēt.
- Ēku izvietojums un apkārtējā vide, ēku tehniskais stāvoklis
- Pacientu istabu izskats, aprīkojums, personu skaits istabā (cik m² uz vienu personu).
- Tualešu skaits (uz cik personām viena tualete), izlietņu, vannu un dušu

⁴⁴ Vadlīnijas sagatavoja un adaptēja vietējām vajadzībām leva Leimane-Veldmeijere pēc Starptautiskās Helsinku Cilvēktiesību federācijas vadlīnijām cilvēktiesību monitoringam un Mental Health Interest Forum (Ungārija) materiāliem.

⁴⁵ Būtiski ir ņemt vērā, ka pacientiem vai aprūpes centra iemītniekiem dažkārt var būt akūts slimības saasinājums, tāpēc ne viss sarunā dzirdētais ir uztverams nekritiski. Tāpat sarunas laikā ieteicams atturēties pacienta halucināciju un murgu ideju apspriešanā, nevajag mēģināt apstrīdēt pacienta teikto.

skaits (uz cik personām), istabu tīrība, aprīkojums invalīdiem, trauksmes sistēma.

- Vai telpās ir nodrošināts privātums?
- TV telpa, kopējā telpa, bibliotēka pacientiem, smēķētava.
- Nodarbinātības terapijas istabas, to aprīkojums. Vai tās tiešām tiek izmantotas nodarbinātības terapijai?
- Personāla telpas, ārstu istabas un pārbaudes telpas, māsu istabas, citas telpas: kā tās ir aprīkotas?
- Vai ir iekārtota vieta lūgšanām vai kapela?
- Vai iestādē ir notikušas kādas pārmaiņas, ja šī nav pirmā monitoringa vizīte?

1.2. Personāls

- Dati par personālu: ārstiem, medmāsām, psihologiem, terapeitiem, sociālajiem darbiniekiem, sanitāriem, apkopējām, kā arī citiem darbiniekiem, kas strādā iestādē un kam ir tiešs kontakts ar pacientiem. Darbinieku skaits.
- Kā iestāde risina jautājumu par datu konfidencialitāti?

1.3. Pacienti

- Pacientu skaits, vidējais uzturēšanās ilgums slimnīcā/pansionātā.
- Kāda ir pacientu skaitliskā attiecība pēc vecuma? Kāda ir pacientu skaitliskā attiecība pēc dzimuma?
- Kā notiek personu uzņemšana slimnīcā/pansionātā; vai tiek lietots fizisks spēks?
- Cik pacientu piekrituši hospitalizācijai, cik uzņemti piespiedu kārtā saskaņā ar LR Ārstniecības likumu? Vai slimnīcā atrodas personas, kas hospitalizētas pēc tiesas lēmuma?
- Vai slimnīcā atrodas arī ilgtermiņa pacienti?
- Vai ir noteikumi, kas nosaka pacientu izvietošanu noteiktās palātās un telpās?
- Cik iemītnieku/ilgtermiņa pacientu institūcijā dzīvo kopā ar savu partneri? Vai partneriem ir nodrošināta iespēja dzīvot kopā?

2. Ārstēšanas un hospitalizācijas apstākļi

2.1. Sadzīves apstākļi

- Pārtika: ēdienreižu skaits, ēdiena vērtība un kvalitāte, īpašas diētas. Ēdamistaba.
- Kā pacienti var piekļūt pārtikai un dzērienam ārpus noteiktajām ēdienreizēm?
- Gultasveļas un dvieļu stāvoklis, cik bieži tie tiek mainīti, cik pieejami ir personīgās higiēnas līdzekļi, vai viegli piekļūt tualetes telpām?
- Vai pacientiem ir kur novietot savas personīgās mantas? Vai viņi var tām brīvi piekļūt?
- Vai mazgājamo telpu ierīču, tualesu un dušas telpu stāvoklis ir apmierinošs?
- Vai ir slēgtas telpas, piemēram, bezrokturu novērošanas palātas slimnīcās? Vai tajās ir vannas istabas? Pēc kādiem kritērijiem personas tiek ievietotas šajās telpās?

2.2. Ārējie kontakti

- Pārvietošanās brīvība palātā/nodaļā un ārpus tās: kādi noteikumi to nosaka, kas dod atļauju iziet ārpus nodaļas vai iestādes teritorijas?
- Vai pacientiem ir pieejamas viņu privātās drēbes, mēteļi, apavi? Kā pacienti ir gērbti?
- Ģimenes un draugu apmeklējumi: kādi ir noteikumi un ierobežojumi?
- Sarakste: vai slimnīcā/pansionātā ir pastkastīte, kā tiek piegādātas vēstules? Vai ir tādi gadījumi, kad pacientu vēstules tiek pārbaudītas: kas pieņem lēmumu to darīt un kā notiek vēstuļu pārbaude?
- Tālrunis: vai slimnīcā/pansionātā ir tālrunis/taksofons, kādi ir to izmantošanas noteikumi, vai ir iespējams piezvanīt pacientiem, vai ir iespējamas privātas tālruņa sarunas?
- Vai ir kādas organizācijas, kas apmeklē slimnīcu/pansionātu regulāri vai dažkārt?

2.3. Medicīniskā aprūpe

- Medicīnas personāla kvalifikācija vai specializācija.
- Cik pieejami ir citu nozaru ārsti un specifiskas pārbaudes, kas par to maksā?
- Cik pacientu atrodas viena ārsta, medmāsu aprūpē? Kāds ir viņu darba laiks? Ārstu, medmāsu skaits vienā maiņā? Vai medicīnas un aprūpes personāla skaits ir pietiekams?
- Vai personāls ir apmācīts, kā lietot fizisko kustību ierobežošanas (fiksācijas) līdzekļus?
- Vispārējo un psihotropo medikamentu pieejamība. Kas tos pērk? Kas par tiem maksā?
- Cik pieejamas ir vienreiz lietojamās šļircēs, aizsargdrēbes personālam un vakcīnas pret infekcijas slimībām?
- Vai, izņemot medikamentozo ārstēšanu, pastāv arī citu veidu terapija? Kāda? Kas to veic?
- Kas medmāsu un ārstu darbā ir īpaši grūts?

2.4. Slimnīcas/pansionāta noteikumi un nolikumi

- Iestādes nolikums un iekšējās kārtības noteikumi: kas tiek regulēts, kas un kad ievieš nolikumus?
- Kam pacienti var sūdzēties, ja viņiem šķiet, ka medicīniskā aprūpe vai uzturēšanās slimnīcā viņiem kaitē? Sūdzību iesniegšanas un izskatīšanas mehānisms iestādē.
- Procedūras, kas tiek izmantotas ārkārtas situācijās, piemēram, ja pacienti bez atļaujas atstāj slimnīcu/pansionātu, ja notiek zādzības u.tml.

3. Cilvēktiesības

3.1. Procesuālās tiesības un sadarbība ar tiesām

- Cik bieži tiesnesis apmeklē slimnīcu? Kur notiek noklausīšanās un vai pacienti tajās piedalās?

- Pacientu ievietošanas un hospitalizācijas nosacījumu leģitimitātes izvērtējums.
- Kāda un cik efektīva ir sadarbība starp tiesu un slimnīcu piespiedu ārstēšanas gadījumos (saskaņā ar Krimināllikumu)?
- Vai ir pieejams slimnīcā uzņemto personu reģistrs?
- Vai slimnīcas direktors tiek informēts par pacientu uzņemšanu piespiedu kārtā?
- Vai fizisko kustību ierobežošanas (fiksācijas) līdzekļu izmantošanas gadījumi tiek dokumentēti, un vai slimnīcas direktors tiek informēts par šo līdzekļu lietošanu?

3.2. Piespiedu darba aizliegums

- Vai pacienti strādā slimnīcas/pansionāta un personāla labā? Vai par to tiek maksāts? Vai darbs tiek izmantots kā sods?

3.3. Privātums/konfidencialitāte

- Vai personāls runā par pacientu un viņu ģimenes jautājumiem citu pacientu klātbūtnē?
- Vai pacientiem ir iespējamās privātas tālruņa sarunas vai tikšanās?
- Vai ārsta apskate tiek veikta citu cilvēku klātbūtnē?
- Vai pacientu medicīniskā aprūpe notiek aiz aizslietņa?

3.4. Īpašums un īpašuma tiesības

- Vai pacientiem ir pašiem sava nauda (pensija vai citi ienākumi)? Vai ir tādi pacienti, kam nav nekādu ienākumu? Vai pacienti var brīvi rīkoties ar savu naudu?
- Kādas lietas ir atļauts turēt pie sevis? Kādas lietas ir jānodod?
- Vai pacientiem/iemītniekiem ir jāveic kādi maksājumi vai nodevas noteiktos gadījumos?
- Kas pārstāv juridiski rīcībnespējīgas personas un personas, kas pašas nespēj pieņemt lēmumus? Kā tiek pārvaldīti šo personu īpašumi? Cik daudz iemītnieku atrodas aizbildniecībā?

3.5. Personas brīvība un drošība

- Cik bieži tiek lietots fizisks spēks? Vai personāls ir apmācīts, kā to darīt?
- Vai pacientiem jebkad ir nācies saskarties ar personāla agresiju: kliegšanu, apvainojumiem, draudiem un sišanu?
- Ārstu, medmāsu, aprūpētāju personīgā drošība, trauksmes sistēma, saziņas līdzekļi (tālruņi utt).
- Ēku, palātu un istabu nodrošinājums pret neatļautu aiziešanu (restes, durvis bez rokturiem utt.). Vai pensionātu iemītnieki var brīvi atstāt teritoriju? Vai pastāv kāda caurlaižu sistēma?

3.6. Tiesības uz informāciju

- Vai pacienti ir informēti, kāpēc viņi atrodas slimnīcā/pansionātā, kas viņiem kaiš un kā viņi tiek ārstēti? Vai viņi zina izrakstīto medikamentu nosaukumus un ārstēšanas iespējamās blaknes? Vai ir paskaidrots, cik ilgi viņiem būs jāuzturas slimnīcā?

- Vai pacienti zina savas tiesības?
- Pacientu slimības vēstures: kam ir pieeja šim dokumentam, vai pašiem pacientiem ir iespējams iepazīties ar slimības vēsturēm, vai pacienti ir lūguši iespēju iepazīties ar savām slimības vēsturēm? Kas sniedz informāciju pacientiem un kādā veidā viņi tiek informēti?
- Iespēja skatīties TV un lasīt presi

3.7. Pacientu pašpārvalde

- Vai pastāv pacientu pašpārvaldes organizācija (pacientu padome), un vai tai ir iespēja ietekmēt lēmumus, kas skar pacientus? Ja jā, tad kādus lēmumus?
- Vai pansionātos darbojas sociālā padome? Kāds ir padomes sastāvs, mandāts? Vai iespējams iepazīties ar padomes sēžu protokoliem un padomes nolikumu?

3.8. Reliģijas brīvība

- Vai slimnīcu/pansionātu apmeklētāji mācītāji? Vai pacienti var brīvi praktizēt savu reliģiju?
- Vai dalība reliģiskajos pasākumos notiek piespiedu kārtā?

3.9. Vēlēšanu tiesības

- Kā tiek realizētas pacientu vēlēšanu tiesības?

3.10. Diskriminācijas aizliegums

- Kā personāls uzrunā pacientus?
- Vai pret kādu pacientu personāls vai citi pacienti izturas sliktāk viņa nabadzības, reliģiskās pārliecības, savādās uzvedības, politisko uzskatu vai kādu citu iemeslu dēļ?

3.11. Statistika par pacientu mirstību pēdējā gada laikā

- Vai ir bijuši pēkšņas nāves gadījumi? Kāda ir rīcība pacienta pēkšņas nāves gadījumā?

3.12. Alternatīvā aprūpe

- Cik procentu institūcijas iemītnieku, pēc personāla domām, varētu dzīvot ārpus institūcijas, ja viņiem tiktu nodrošināta nepieciešamā palīdzība un pakalpojumi sabiedrībā (dienas centri, grupu dzīvokļi, atbalstītais darbs u.c.)?
- Cik pansionātu iemītnieku vai ilgtermiņa pacientu pagājušajā gadā atgriezās ģimenēs? Kā viņiem veicas?

Izmantotās un ieteicamās literatūras saraksts

1. Conditions in Prisons. Prison visits. Medical Legality. Torture. Quarterly Journal on Rehabilitation of Torture Victims and Prevention of Torture. Supplementum No 1, 1997. 50 p.
2. *Coyle, Andrew*. A Human Rights Approach to Prison Management. Handbook for Prison Staff. London: International Centre for Prison Studies, 2003. 160 p.
3. *Giffard Camille*. The Torture Reporting Handbook. How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights. Human Rights Centre, University of Essex, February 2000. 159 p.
4. *Holstrom, Leif*. Conclusions and Recommendations of the UN Committee against Torture. (1993–1999) The Raoul Wallenberg Institute Series of Intergovernmental Human Rights Documentation. Martinus Nijhoff Publishers. 304 p.
5. Human Rights Monitoring. Helsinki Foundation for Human Rights, Warszawa, 2001. 73 p.
6. Implementation of the Optional Protocol to the UN Convention against Torture, the Establishment and Designation of National Visiting Mechanisms/APT. – Geneva: APT, 2003. 15 p.
7. Istanbul Protocol. Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Professional Training Series No 8. Office of the High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva, 2001. 73 p.
8. *Long, Debra*. Guide to Jurisprudence on Torture and Ill-Treatment. Article 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights. Association for the Prevention of Torture, Geneva, 2002. 54 p.
9. Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs/ ODIHR–APT. Geneva: APT, December 2002, 184 p.
10. *Morgan, Rod; Evans, Malcolm*. Combating Torture in Europe: the work and standards of the European Committee for the Prevention of Torture (CPT). Council of Europe Publishing, September 2001. 245 p.
11. Observateur hommes. OIP l'observeur, 2000, 148 p.
12. Preventing Torture. A handbook for OSCE field staff. http://www.osce.org/odihr/documents/guidelines/preventing_torture/th_book.htm
13. The Impact of External Visting of Police Stations on Prevention of Torture and Ill-treatment: Study/ APT. – Geneva: APT, 1999. P. 43–46.
14. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. I sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas. Cilvēktiesību centrs, Ženēva.
15. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. pants. //Mācību materiāli juristiem un nevalstiskajām organizācijām par Eiropas Cilvēktiesību un Pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un cilvēku ar garīgās veselības traucējumiem un/vai attīstības traucējumiem tiesībām. Mental Disability Advocacy Centre. 2002, 12.–17. lpp.
16. Eiropas Cilvēktiesību tiesa. //Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Grāmata augstskolu studentiem, speciālistiem un interesentiem. Rīga: SIA "Izglītības solī." 2000. 409 lpp.

17. Eiropas Spīdzināšanas novēršanas komiteja: vadlīnijas slēgta tipa iestādēm. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2000. 24 lpp.
18. *Mits Mārtiņš*. Red. Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Spriedumu izlase I. Latvijas Vēstneša bibliotēka. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003. 4.–21. lpp.
19. Zаметки о правах человека и мониторинге прав человека. Хельсинкский фонд по правам человека, Варшава, 1997.

Starptautiskās organizācijas

ANO Augstais komisārs cilvēktiesību jautājumos www.unhchr.ch

Reģionālās organizācijas

Eiropas Padome www.coe.int

Eiropas Cilvēktiesību tiesa www.echr.coe.int

Eiropas Spīdzināšanas novēršanas komiteja www.cpt.coe.int

Eiropas Parlaments www.europa.eu.int

Starptautiskās nevalstiskās organizācijas

Starptautiskais Sarkanais Krusts www.icrc.org

Amnesty International www.amnesty.org

Association for the Prevention of Torture www.apt.ch

Human Rights Watch www.hrw.org

International Commission of Jurists www.icj.org

International Helsinki Federation for Human Rights (Starptautiskā Helsinku Cilvēktiesību Federācija) www.ihf-hr.org

International Rehabilitation Council for Torture Victims www.ircct.org

World Organisation against Torture www.omct.org

Penal Reform International www.penalreform.org

Organizācijas Latvijā

Satversmes tiesa www.satv.tiesa.gov.lv

Ministru kabineta pārstāvis starptautiskajās institūcijās www.mkparstavis.am.gov.lv

Tieslietu ministrija www.tm.gov.lv

Valsts cilvēktiesību birojs www.vcb.lv

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs www.humanrights.org.lv